

9 JP 20595

RIJKSUNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

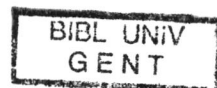
Academiejaar 1977 - 1978

De controverse tussen de Psychiatrie en de
Antipsychiatrie vanuit de Fenomenologie van
Maurice Merleau-Ponty

AL- 526970-10

Promotor :
Rudolf BOEHM

Proefschrift ingediend ter behaling van de
graad licentiaat in de Wijsbegeerte door :
JOHAN KESENNE

1979 B 23

"L'art de vivre, c'est l'art de savoir croire aux mensonges. Le terrible c'est que, ne sachant pas 'quid sit veritas', nous sachions néanmoins ce qu'est le mensonge."

Cesare Pavese , uit
'Le métier de vivre'.

WOORD VOORAF.

Als dit werkstuk in zijn opzet geslaagd is kan het niet los staan van de motieven van onderzoek daarvoor. Daarom kunnen we niet zoiets als een 'persoonlijke' motivatie vooropstellen die de indruk zou geven dat de zakelijke argumentaties elders dan in de expliciete intenties hun reden van bestaan zouden te zoeken hebben. Dergelijke psychologiseringsen zijn ons vreemd.

Zo kan enige affiniteit met de denksfeer van Maurice Merleau-Ponty niet noodzakelijk een beletsel zijn om op accurate wijze getuigenis af te leggen van onze leeservaring. Eerder lijkt het ons zo dat dit vertrouwen een garantie ervoor is dat de aandacht niet verslapt voor afwijkende stappen in het betoog .

Bij een vorige gelegenheid met betrekking tot het probleem der waarnemingsillusies in de filosofie der waarneming, hebben we deze figuur reeds geraadpleegd. Het blijkt echter dat zijn wijsbegeerte een perspectief bezit op andere dan louter epistemologische aangelegenheden, zoals wij dit ten aanzien van het probleem der waanzin trachten duidelijk te maken. Het is onze ambitie dat de link tussen wijsbegeerte en de hitte van psychiatrische discussies geen ijdel woord zou zijn.

Onze dank gaat uit naar de promotor van deze scriptie, Prof. Dr. R. Boehn, wiens suggesties zich niet aan de rand van ons gezichtspunt ophielden, maar zich engageerden terzake. De genegenheid die mijn levensgezellin Betty toekont met betrekking tot het tot stand komen van dit werk, kan al die uren van uitstel echter niet vergoelijken. Wij danken hier ook diegenen wiens namen Wij niet

vernoemen, maar met deze woorden wel begrijpen dat het over hen gaat. Evenmin als men de weerslag van de 'moedermelk' en de 'vaderlijke schouderklopjes' kan meten aan de quoteringen die dit werkstuk verdient, evenmin kunnen wij de intellectuele stanboom optekenen aan de hand van de curves doorheen de literatuur en de persoonlijke ontmoetingen.

We willen hier niet in de 'paradox van het voorwoord' vervallen die erin bestaat tegelijkertijd aan diegenen die dank toekomt voor hun invloed op het werk, toch de verantwoordelijkheid te ontzeggen voor de blunders die nogelijkerwijze begaan worden. Daarom ontslaan we niemand van verantwoordelijkheid, ook niet de interpreterende lezer. Want waarover men niet zwijgen kan, daarover moet men praten.

mei 1978.

INLEIDING.

Het behoort tot de traditie dat een inleiding de indruk moet verwekken vóór het eigenlijke werk geschreven te zijn, zodat noch uit de inhoud, noch uit de vorm mag blijken dat zij daarna pas geschreven werd. Voor wat de inhoud betreft kan dit niet meer, vermits ons oorspronkelijk plan een veel bredere problematiek der waarheidsnotie besloeg, en met betrekking tot de vorm zullen we dan maar de 'onvoltooid toekomstige tijd' voorwenden in deze inleiding.

1.- In Appendix A (zie infra : p. - 166 -) zullen we de oorspronkelijk bedoelde inleiding afdrukken die duidelijk een ander programma van onderzoek aankondigt dan thans afgeleverd wordt. Indien we de lezer tevens de voorgenomen indeling zouden bezorgen, dan zou hij merken dat slechts het eerste hoofdstuk van het eerste deel (van twee delen) werd afgewerkt, namelijk het hoofdstuk dat handelt over de notie illusie zoals deze in het probleem der waanzin belichaamd is. Hetgeen dus niet aangevat zal worden (hoewel wij daarvoor het nodige materiaal voorhanden hebben) is een systematische uiteenzetting over het gehele oeuvre van Merleau-Ponty, evenmin als een aanvang zal genomen worden met de uitwerking van zijn waarheidsbegrip. Het is dus niet zo dat wij ons hieraan niet zullen wagen omwille van impasses in de reflecties van Merleau, maar het is wèl zo dat het bereikte stadium van ons onderzoek reeds een scriptie op zichzelf vormt.

We zullen dus met onze voeten in het oeuvre van Merleau

gaan staan en van daaruit de mogelijkheid van een perspectief op het probleem der waanzin aanvatten, hetgeen zich dus geen noodzakelijk dwingende geldigheid aanmatigt. Het problematische aan de waanzin laat zich definiëren binnen de discussie die gaande is tussen de klassieke psychiatrie en zoiets als de antipsychiatrie. Het is duidelijk dat Merleau zich over deze discussie zoals zij zich stelt anno 1978 nooit expliciet heeft uitgesproken vermits hij een vroegtijdige dood stierf in 1961 en de term 'antipsychiatrie' in haar momentele geladenheid slechts dateert van het gelijknamige boek van David Cooper van 1967 (Tavistock publications ltd).

Wij menen nochtans dat deze discussie vanuit de fonomenologie van Merleau kan 'begrepen' worden (hetgeen niet hetzelfde is als 'opgelost' worden), in die zin dat wij op het vlak van de ontologische vooronderstellingen enige medeplichtigheid vermoeden die ons tot een onderzoek der waanzin moet aanzetten op een terrein die de aporieën van deze discussie van zich afwerpt. Bij tijden zal dit lijken op een 'slalom' die behoedzaam de hindernissen die de harde posities binnen de oppositie opgeworpen hebben, zal trachten te omzeilen. Het betreft hier nochtans geen zogenaamde 'derde weg' naast de twee andere. een compromis waarbij men de illusie zou koesteren de voordelen van de twee te kunnen isoleren van de nadelen en deze laatste achter zich te laten ! Het betreft hier echter het dik in de verf zetten van de problematiek zelf die inherent is aan de psychiatrische praxis en het bepalen van de houding die vervolgens met betrekking tot de noodzakelijke fysionomie van deze problematiek ingenomen kan worden. Met andere woorden : wat is de zin van dit menselijk handelen dat de psychiatrie is ? Of zoals Lanteri-Laura het gevat formuleert :

"... : de hele psychiatrie spreekt over de mens en kwalificeert hem ; als nu de mens een zijn is dat radicaal tegengesteld is aan het zijn der dingen, hoe kunnen wij hem dan kwalificeren?" (1968, p. 210)

Wij zullen hierbij trachten aan te geven hoe de antipsy-

chiatrie als beweging geen antwoord heeft wetente formule-
ren op de impasse der psychiatrie en zullen beschrijven hoe
men de ont-goocheling over de weerstand die reële dubbel-
zinnigheden betekenen voor het psychiatrisch handelen, als
negatief blijft aanzien ; dit, terwijl het wegnemen van
begoochelingen - de ont-goocheling - toch de aanzet tot een
hernieuwde concrete aanpak zou moeten zijn. Het is ook de-
ze vreemde betekenisverlening die blijkbaar steeds de vrij-
heidsnotie met de verdachtmaking van pessimisme en onmo-
gelijkheid van kennis tout court bedenkt.

2.- Met nadruk zullen we het hier hebben over het
concept 'waanzin' en dus niet over 'krankzinnigheid, zotheid,
ziek bewustzijn, psychose, schizofrenie, geestesziekte...'.
Niet dat we deze ofwel te nadere bepalingen, ofwel te wijde
bepalingen in elk opzicht zoeken te weren. De lichtelijk
wisselende contexten waarover iets gezegd zal worden zullen
zelfs een andere terminologie opeisen. Doch het concept
'waanzin' duidt precies de constante aan die vanuit het per-
spectief van dit werkstuk de aandacht gaande moet houden :
welk is de 'zin der waan'. (1) Of zoals gezegd werd :
"Though this be madness, yet there is method in't" (Shake-
speare, 1974, p. 882). Op die manier kan het begrip dat
we van de waan verkrijgen als negativum voor de waarheids-
ervaring onderzocht worden. Het is de gedachtengang die

(1) De gebruikelijke interpretatie van het concept 'waan-
zin' is natuurlijk : 'de wanen waarvan onze zinnen het
slachtoffer zijn'. Onze vrije interpretatie laat echt-
er toe een specifieke bedoeling met betrekking tot de
waanwereld af te zonderen. De vraag of we ons deze vrij-
heid mogen veroorloven is tenslotte de vraag naar de
geldigheid van metonymisch taalgebruik.

Merleau volgt in zijn 'Phénoménologie de la Perception' :

"Plus généralement, il ne faut pas se demander si nos évidences sont bien des vérités, ou si, par un vice de notre esprit, ce qui est évident pour nous ne serait pas illusoire à l'égard de quelque vérité en soi : car si nous parlons d'illusion, c'est que nous avons reconnu des illusions, et nous n'avons pu le faire qu'au nom de quelque perception qui, dans le même moment, s'attestât comme vraie, de sorte que le doute, notre pouvoir de dévoiler l'erreur et ne saurait donc nous déraciner de la vérité. Nous sommes dans la vérité et l'évidence est l'expérience de la vérité." (PP, p. XI)

We bevinden ons met deze verhouding tussen illusie en waarheid in het gezelschap van Hannah Arendt wanneer deze stelt :

"In der Wissenschaften ist das Gegenteil der Wahrheit der Irrtum oder die Unwissenheit, in der Philosophie die Illusion oder die Blosser Meinung." (Arendt, 1972, p. 50)

Meteen doet zich de distantiëring voor met de dichotomie 'waar-vals' uit de taal der geformaliseerde logica, een distantiëring die elk misverstand hieromtrent hoopt op te ruimen. Evenmin is hier sprake van een empirische waarheid waarbij vooraf de condities bepaald worden waaronder iets als 'feit' mag aanvaard worden.

Onze oppositie tussen illusie en waarheid beschrijft een 'existentieel' veld ; we zouden haast zeggen : een 'antropologisch' veld, ware het niet dat we geenszins zullen betrachten het menselijk zijnde te vergelijken met andere zijnden. Doch het is binnen het menselijk zijnde dat de waan zal beschouwd worden. (2) De vraag die ons zou moeten interesseren, indien we ons oorspronkelijk plan zouden hebben kunnen uitvoeren, is : in hoeverre laat het tot stand komen van waarheid zich beperken tot het vermijden van een contradictie. Welk is realiter de verhouding van illusie

(2) We herinneren er in dit verband aan dat Foucault (1972) het probleem der waanzin zoals zich dat nu nog stelt reserveert voor de intrede van het tijdperk der 'rede'.

en waarheid ?

De term 'zothed' kan ons niet van dienst zijn omdat overvloedig en equivook gebruik slijtage veroorzaakt en ons slechts vage betekenis overliet. (3)

Het gros van de resterende termen hoort thuis in het medisch vakjargon en zij leiden zelfs daar een twijfelachtig bestaan. Wij wensen het thema van ons onderzoek uit deze hoek weg te houden omdat, eens in het 'medisch model' geïnvesteed, we reeds teveel vooronderstellen. Een medicus wil in het beste geval 'genezen'. De waanzinnige moet een somatisch localiseerbare ziekte bezitten, wil hij in aanmerking komen voor behandeling. Dit rigourees onderscheid met de 'gezonde', isoleert de waanzinnige en maakt het ridicuul erachter te komen wat nu de 'zin' van zijn 'waan' is, want 'men' verklaart hem 'krankzinnig': men zoekt de stoornis op in zijn geest. Wat wil men toch moeite doen enige redelijkheid te ontdekken bij een 'patiënt' die 'lijdt' aan een 'temporo-occipitale afasie' ! Wij zullen ons in dit verband kritisch inlaten met de filosofische grondslag die gemoeid is met het medisch model wanneer zij bijvoorbeeld bij de behandeling van 'psychotische' verschijnselen en toestanden, binnen het kader der pharmaco-therapie, de zogenaamde 'neuroleptica' (zoals het chloorpromazine en de vele andere phenothiazin-

lijckit

*W. nept
dat*

toe gellend!!

over !

(3) Zijdellings weze hierbij opgemerkt dat het Franse woord 'folie' eerder correspondeert met het Nederlandse woord 'waanzin', dan wel met onze connotaties rond 'zothed' ! We verwijzen daarvoor naar een opmerking van Heering-
Moorman in een noot 'Van de vertaalster' bij het vertaalde werk van 'Histoire de la folie à l'âge classique' van Foucault (1975, p. 291). Overigens ook de begrippen 'insensé' en 'délire' lenen zich daarvoor op het Franse taalgebied.

ne-derivaten) toch als genees-methode huldigt (Rünke, 1971, p. 343), terwijl we ondertussen wel weten dat hun therapeutische werking niet specifiek antipsychotisch is, maar eerder niet-specifiek, secundair, namelijk langs de beïnvloeding van psychische syndromen om (spanning, angst, hallucinaties, uitzinnigheid). "Sie wurden dämpfend auf das vegetativen Nervensystem, meist mit sedativen (einschlaferndem) Effekt." (Krüll, 1977, p. 209) Deze verdovende werking verzekert voornamelijk de 'rust en orde' binnen de instituten, en verschilt daarin 'fenomenaal' niet van de functie der elektroshockkuur. Hoe moeten we deze hypocrisie gaan begrijpen ! Dit zal ons probleem worden.

Ook in deze afwijzing van de psycho-pathologische taal staan wij niet alleen.

Foucault spreekt in zijn inleiding tot de Franse editie van 'Histoire de la folie, à l'âge classique' van 1961 (vert. 1975, p. 12) de voorkeur uit voor een 'neutrale' taal, in die zin dat ze vrij is van wetenschappelijke termen en van sociale of morele voorkeur, om zo dicht mogelijk bij de op primitieve wijze met elkaar verstrengelde woorden te kunnen komen "opdat elke afstand waarmee de moderne mens zich tegen de waanzin afschermt teniet zou worden gedaan." Doch dit lijkt ons niet te rijmen met de volgende eis die hij formuleert voor zijn taal, namelijk de 'openheid voor de waarheid' van waanzin en rede, daarbij René Char citerend die zegt : "Ik nam van de dingen de illusie die zij voortbrengen om zich tegen ons te beschermen; en liet hun het deel dat ze voor ons gereed houden." Neutraliteit en openheid voor de waarheid lijkt ons onverzoenbaar wanneer men in de redelijkheid gesitueerd is. Overigens dient de rede ook 'belangen', zo niet 'sociale' of 'morele' belangen, dan toch haar eigenbelang. Hetwelk ?

Eerder sluiten we ons aan bij de woorden van L. Binswanger :

"Nur so können wir hoffen, auch die Eigenart des Aufbaus oder der Konstitution des 'Wahn'-Bewusstseins zu verstehen. Damit steht von vornherein fest, dass wir die klinischen Auffassungen des Wahns, etwa als einer Folge oder eines Produktes des (supponierten) schizophrenen Prozesses oder die psychopathologischen Auffassungen desselben, etwa im Sinne einer 'radikalen Umwandlung des Bedeutungsbewusstseins' (Jaspers) oder gar einer 'Beziehungssetzung ohne Anlass' (Gruhle) hinter uns lassen müssen." (1965, p. 37)

Met waanzin zal hier dus eerder een breder betekenis bedoeld worden dan de waan als 'ziektesymptoom' en als dusdanig als subgroep van het syndroom bij meerdere ziektebeelden doet vermoeden.

Met de notie 'psychose' zitten we gebeurlijk in een ander straatje, waar we ons al evenmin in zoeken te verdwalen. In de klinische psychiatrie beslaat deze term een brede scoop van mentale ziekten, gaande van stoornissen waarvan de oorzaak (sic) manifest van organo-genetische aard is tot stoornissen met een problematische etiologie, zoals bijvoorbeeld de schizofrenie. Deze scoop is ook deze der 'waanzin', doch de 'medische' suggestiviteit van de term psychose schaadt ons opzet.

In de psychoanalyse raakt men verzeild in de distincties tussen de perversies, de neurosen en de psychosen, waarbij we in het achterhoofd moeten houden dat "il (= Freud) propose une classification d'ensemble des défenses psychopathologiques, ..." (Laplanche & Fontalis, 1967, p. 357) (onderstreept door ons). De essentie van deze theorie der afweermechanismen is zowat gemeengoed geworden ondertussen, evenals de verdere psychoanalytische analyses vanuit de regressie-idee. (Apostel, 1969, p. 153) Doch beide interpretatiewapens zullen aan dit werkstuk hun kruit niet verschoten weten, want de vangarmen van de theorie der afweermechanismen en de regressietheorie zullen tot in de verste uithoeken van dit schrijven reiken, hoewel meestal op negatieve wijze. En dit in het belang van de bestendig aanwezige vraag naar welk type realiteit daarbij afgeweerd wordt door het 'ik', waardoor deze terugvalt op

vroegere stadia. (in welke zin zijn deze 'vroeger' ?) Deze problematiek zal onrechtstreeks betrekking hebben op een evaluatie van de legitimiteit van een dergelijk evolutionistisch denken.

Een en ander weerhoudt ons echter niet de term psychose om redenen van haast heuristische aard terzijde te laten.

Waarom tenslotte de term schizofrenie niet als typevoorbeeld in onze probleemstelling te berde wordt gebracht, is te wijten aan onze bezorgdheid de categorieën goed uit elkaar te houden. De term schizofrenie leidt een hardnekkig bestaan binnen de psychiatrie : zoiets als een 'overlevingsstrijd'. De 'waan' lijkt wel een duidelijke ingrediënt van het schizofrene gedrag, doch dit geldt niet in mindere mate voor het parafrene gedrag en het manisch-depressieve gedrag. Nochtans zal de bijzondere positie van de schizofreen onze aandacht opeisen omdat wij de waanzin zullen zoeken te karakteriseren vanuit een welbepaalde connotatie van 'gespletenheid'. Tevens volgen we de besloomingen van de klassieke psychiatrie rond de classificatie van ziektebeelden en waarbij de localisering der schizofrenie instructief zal zijn voor de ontwikkeling van onze gedachtengang.

3.- Het moet de lezer duidelijk geworden zijn dat wij ons een macroperspectief voornemen op de zaak. Misschien knopen we met deze behandeling van het probleem waanzin terug aan met de oorspronkelijke bedoelingen waarbinnen het woord fenomenologie ingang heeft gevonden. J.H. Lambert definiëerde de fenomenologie als "Lehre von dem Schein", d.w.z. wetenschap of beschrijving van de schijn der dingen (Lanteri-Laura, 1968, p. 19), en legde hiermee de eerste steen voor een 'descriptief deel der empirische psychologie'. Hoewel de fenomenologie als 'existentiële fenomenologie' zich niet beperkt tot sub-wetenschappelijke

activiteiten, maar eerder de explicatie van voor-wetenschappelijke ervaring ambitieert, sluit dit toch aan bij de achttiende-eeuwse inhoud die Lambert eraan gaf en zoals H. Spiegelberg die omschrijft :

"For him, phenomenology is the theory of illusion (Schein) and of its varieties, forming in this role the concluding fourth part of a study of the means for finding the truth. Interesting though this theory is even for later phenomenology, it is obvious that it has nothing to do with an intuitive method for achieving insights into essential structures." (Spiegelberg, 1971, p. 11)

Deze 'intuïtieve methode tot inzicht van essentiële structuren' is de betekenis die in het 'introspectieve' gebied van de psychologie nog steeds de lading dekt van het woord fenomenologie, en zoals die in de psychiatrie nog steeds gebruikelijk is ; waarvan de volgende woorden van Karl Jaspers getuigen :

"Indem diese Vorarbeit der vergegenwärtigung, des klärenden Abgrenzens und der übersichtlichen Ordnung der seelischen Phänomene 'selbständig' betrieben wird, entsteht die 'Phänomenologie'." (Jaspers, 1963, pp. 315-316)

We nemen daarvan acte maar zullen toch trachten de betekenis die Merleau reserveert voor fenomenologie naar voren te brengen zoals die zich concentreert op de studie van de genese van de zin die in de menselijke ervaring gesedimenteerd aangetroffen wordt. Deze historiciteit der ervaring kadert in het bredere opzet van een cultuurgeschiedenis. Het is niet in te zien hoe de ervaring van waarheid daaraan ontsnappen kan.

Het onderzoek naar het fenomeen waanzin maakt geenszins aanspraak op een concurrentiepositie met betrekking tot de wetenschappelijke theorieën die daarover gangbaar zijn. Onze methode zal 'beschrijvend' blijven en niet 'verklarend' worden. Of, om het geladen woord te gebruiken : wij gaan 'hermeneutisch' te werk. Waarmee wij bedoelen : onze interpretatie van de teksten is een verstaanbaar maken van teksten door de thematisering van wat wij reeds vooraf daarover verstaan hebben, te confronteren met de nieuwe tekst.

Onze vooroordelen kunnen daardoor in hun vanzelfsprekendheid opgeheven worden. Dit voor-verstaan, deze zingeving, is echter geen volslagen foutief verstaan of een totale onwetendheid. We moeten de traditie waarop onze vooroordelen teren niet noodzakelijk negatief begrijpen. Het gaat er integendeel om deze historiciteit te 'gebruiken' door haar te onderzoeken.

Bij dit onderzoek is het van belang het 'ongedachte' in de teksten te expliciteren. Dit "impensé" (EP, p. 254), zoals Merleau dit uitdrukt kan elders liggen dan de expliciete bedoelingen van de auteur zelf daarbij. Hermeneutiek mag daarom niet verward worden met cryptografie, want hoewel weliswaar niet kan voorop gesteld worden wat zal gevonden worden, blijft het gewicht, dat de mogelijkheid van onze interpretatie bepaalt, toch op het vlak der argumentatie zelf rusten.

Zo zal het gebeuren dat wij bij sommige auteurs vaak een bepaalde informatie zullen gebruiken voor ons betoog, terwijl wij even later weer een andere informatie tegen hemzelf uitspelen. Zo nemen wij Kuiper op in onze beschouwingen over de klassieke psychiatrie, maar willen hier dan ook weer niet verzwijgen dat we in een ander werk van hem, 'De mens en zijn verhaal', een tendens vinden die erg bij de tendens van dit werkstuk aansluit (Kuiper, 1976), hoewel we dan weer voorbehoud zouden maken met betrekking tot zijn floue terminologie. Zo ook kan men het magistrale werk van Jaspers niet zomaar bedelven onder de term 'klassieke psychiatrie'.

Een eerste indruk zou de argwaan kunnen voeden, zoals zo vaak gebeurt bij vergelijkend onderzoek, dat wij de kritiek van de psychiatrie op de antipsychiatrie gebruiken bij de behandeling van de antipsychiatrie en omgekeerd de kritiek van de antipsychiatrie op de psychiatrie gebruiken bij de behandeling van de psychiatrie. Niets is minder waar. Wij gaan weliswaar op zoek naar de zakelijke motieven die werk-

zaam zijn in de posities van beide, doch dan pas wanneer wij reden hebben tot een dergelijk onderzoek naar motieven, dat wil zeggen, wanneer wij zullen stuiten op niet te verzoenen aspecten in één positie, en wij tot een begrijpen moeten komen van deze paradoxale kern zelf. Het kan ons niet aangesmeerd worden dat wij omgekeerd te werk zouden gaan, namelijk vanuit vooronderstelde motieven vertrekkende, de zaak zelf in diskrediet brengen; want dan pas wordt het motief uitwendig aan de zaak.

Men kan overigens het derde deel van dit werkstuk beschouwen als de explicitering van het motief achter het kritisch perspectief dat in de eerst twee delen door ons wordt aangehouden.

4.- We zouden verder nog enkele methodische aanwijzingen willen geven.

De lezer moet op de hoogte zijn van het feit dat wij slechts een 'systematische' literatuurstudie achter de rug hebben van Merleau-Ponty's denken, dat wil zeggen: de volledige lectuur doorheen zijn oeuvre plus de raadpleging van een aantal werken 'over' zijn oeuvre. Voor de overige geciteerde, geparafraseerde of vernoemde auteurs geldt dat onze interpretaties slechts steunen en spreekrecht opeisen op grond van 'die' geraadpleegde werken of delen van die werken, waarnaar wij refereren! Wij hebben met betrekking tot de verzameling van deze lectuur ons dan ook door het 'sneeuwbaaleffect' laten leiden. Men kan vermoeden dat sommige uitspraken dan ook een beperkte relevantie genieten.

Wij zullen ook niet toekomen aan een kritiek op Merleaus denken, hoewel wij daarvoor staan te trappelen en tevens menen goed geplaatst te zijn om een dergelijke uitdaging aan te nemen. Deze afwezigheid van kritiek verklaart ook waarom wij geen 'besluit' toevoegen aan dit werkstuk, in-

zoverre het besluit van dit werkstuk een vals beeld zou geven van onze situering met betrekking tot Merleaus denken.

Wij 'herhalen' in dit verband dat wij ons bij het tot stand komen van dit werkstuk en de behandeling van de psychiatrische problematiek het vel van Merleaus denken hebben aangetrokken. Wij kunnen ook niet verzwijgen dat we tegelijkertijd enig zelfgenoegen beleven aan het feit dat de lezer nu verplicht wordt ook de thesis zelf te 'lezen' om de 'thesis' die erin verdedigd wordt te kennen.

Het kwistig gebruik dat gemaakt worden zal van de Appendices is weliswaar onorthodox en ontleent daaraan ook de verschuiving in functie die haar toekomt, en haar als meer dan bij-lage doet optreden. Want enerzijds vangen zij de afwezigheid op van een systematische uiteenzetting van Merleaus wijsbegeerte, anderzijds klaren zij een aantal misschien te vlugge 'stappen' op die in het betoog voorkomen. De lezer zal noodgedwongen in de Appendices moeten kruipen om een aantal essentiële omschrijvingen van begrippen of verantwoordingen van werkwijzen te vinden die door het gebruik in de tekst zelf niet duidelijk zijn.

Het hoeft niet gezegd te worden dat de citaten een cruciale betekenis hebben in het bestek van een hermeneutiek zoals wij ons die voornemen. Zij hebben geen bewijskracht, maar dienen uitgelegd te worden in het geval van een citaat van Merleau zelf. In elk ander geval doen zij dienst als bewijsmateriaal van onze argumentatie, niet als argument voor wat wij trachten te bewijzen.

Daar waar een teveel aan citaten de leesbaarheid zal kunnen schaden, zal blijken dat een en ander nog te leesbaar is. De predominatie van stijlfiguren zal nadelig blijken wanneer interpretatie en parafrasering één soep vormen. Toegegeven : er is iets essayistisch aan het geheel, wanneer wij een vooronderstelling pas op 't einde van het betoog expliciteren ; er is amateurisme, daar waar wij teveel in

één uitdrukking willen gezegd krijgen ; er is een vorm van afstandelijke commentariëring van onderwerpen, wanneer wij slechts op journalistieke wijze zeggen wat gezegd werd. Wij veronderstellen echter niet dat deze aspecten de kracht der uiteenzetting noodzakelijkerwijze compromitteren.

Zo is daar ook onze voorkeur voor het Franse denken, wanneer wij op momenten van filosofische achtergrond terugvallen op Merleau, Sartre en Lacan. Met alle voorbehoud, zouden wij toch zeggen : dit is voer voor psychoanalytici.

Nog enige technische gegevens :

- we zullen Merleau zeggen voor Merleau-Ponty ;
- naar de werken van Merleau wordt slechts gerefereerd met de beginletters van de titel van het werk en met de paginering. (ontcijfering, zie bibliografie) ;
- 'men' is gebruikelijk bij parafrasering of samenvatting, 'wij' is gebruikelijk als ikzelf aan het woord ben ;
- de weglatingstekens : '...', treden in de geciteerde tekst uitsluitend op als noodgedwongen vervanging van de 'schuine druk', en buiten de geciteerde teksten om door nadruk ver-warring te vermijden of als ironisering.

INHOUD.

WOORD VOORAF.	p.	I
INLEIDING.		III
INHOUD.		XVI
DEEL EEN : De klassieke psychiatrie in een impasse.		1
1. Naar een beter begrip der classicatie- moeilijkheden.		1
1.1. Verslag van een gemis aan onderlinge verstandhouding.		1
1.2. Van begripsverwarring tot het motief voor een begripen der verwarring.		11
2. Betreffende de etiologie : de predominantie van een unicausaliteit levert haar noodza- kelijke gevolgen af in het sociale leven.		21
2.1. Hoe het begrip penetrantie uit de er- felijkheidsléer tot Proteus-begrip wordt in de zakelijke discussie.		21
2.2. De complementariteit van erfelijke factoren en milieufactoren als ver- hulling van de biogenetische unicau- saliteit.		26
2.2.1. Het uitstel-argument als vergoei- lijking van het gebrek aan resulta- ten in het erfelijkheidsonderzoek.		26
2.2.2. Onderzoek naar het begrip multicau- saliteit.		28
2.2.2.1. Over de perikelen van het begripen- koppel exogeen-endogeen.		28
2.2.2.2. De amalgamiteit van het aangeborene en het verworvene verhindert de nege- ring van de werkzaamheid van milieu niet.		34
2.3. Multicausaliteit of het pluralisme van unicausaliteiten.		37
2.3.1. Het formalisme in het causale den- ken.		37
2.3.2. De weerslag van het klassiek psy- chiatrisch denken op het sociale le- ven.		45
2.4. Multicausaliteit of het compendium van mogelijke oorzaken.		46

DEEL TWEE : Ode aan de waanzin of het antipsychia- trisch verweer.	52
1. De positieve waardering der waanzin als uit- vloeiSEL der anti-houding en als aanleiding tot aporieën.	52
1.1. De dubbelzinnigheid in het antipsychia- trisch denken.	52
1.2. Het 'Sozialistisch Patienten Kollektiv': van ziekte tot revolutionaire strategie.	55
1.3. Laing en de normaliteit als een vorm van vervreemding .	55
1.4. Naud Mannoni en de regressie als moge- lijkheid van toetreding tot de symbo- lische orde.	56
1.5. De 'radicale psychiaters' : slechts het lichaam kan ziek zijn.	59
1.6. Basaglia : de psychopathologie als ver- stotingsverschijnsel.	61
1.7. Szasz en het recht op waanzin.	63
1.8. Cooper en de identiteit van het conforme en het niet-pathologische.	70
2. Merleau-Ponty : een fenomenologisch perspec- tief op de discussie.	75
2.1. De fenomenale wereld en de abstracties daarvan : de polarisering.	75
2.2. Het subjectbegrip in de antipsychiatrie.	78
3. Sartres subjectbegrip als grond van het anti- psychiatrisch subjectbegrip.	81
3.1. De vrijheidsnotie in de antipsychiatrie.	81
3.2. Onderzoek naar Sartres begrip van vrij- heid.	83
3.3. Onderzoek naar Merleaus begrip van vrijheid.	87
3.4. Het individualisme bij Sartre.	93
3.4.1. Even grasduinen in de teksten.	93
3.4.2. De groep.	95
3.4.3. Het praxis-begrip.	97
3.5. De ambiguïteit der vrijheid	102

DEEL DRIE : Het perspectief der waanervaring als mogelijkheid der existentie.	110
1. Het schijn duel tussen de klassieke psychia- trie en de antipsychiatrie.	110
1.1. Proeve van verstandhouding.	111
1.1.1. De 'procespsychose' en de 'natuur- lijke genezing'.	111
1.1.2. De geest-lichaam verhouding.	112
1.2. Over dogmatisme en scepticisme.	113
2. De werkelijkheid der waanervaring.	115
2.1. Het objectivisme.	115
2.2. Het subjectivisme.	117
2.3. De localisering der werkelijkheids- notie.	119
2.3.1. Het abstraheren van de intentiona- liteit der waanervaring.	120
2.3.1.1. De Waelhens' afweer van de waan- problematiek.	120
2.3.1.2. Het subjectbegrip bij Lacan.	123
2.3.1.3. Het realiteitsbegrip bij Lacan en Merleau.	126
2.3.2. De socio-psychologisering der realiteit.	130
3. De fenomenologie van de waan.	133
3.1. Algemene krachtlijnen van Merleaus denken.	136
3.2. De dichotomisering als het vermij- den van de intersubjectiviteitsstruc- tuur van de leefwereld.	141
3.2.1. Het begrip expressie als antropolo- gische grondstructuur.	141
3.2.2. De psychosomatiek als herwaardering van de notie gespletenheid.	145
3.2.2.1. De vertaling van geest in lichaam.	146
3.2.2.2. De vertaling van lichaam in geest.	148
3.2.2.2.1. Het fantoomverschijnsel.	148
3.2.2.2.2. Het geval Schneider.	151
3.3. De waan als vervreemding.	157

bij p. III	Appendix A	: De situatie van de waarheidservaring.
33	B	: Proeve van de absolute opdringerigheid der biogenetische visie.
36	C	: Beschouwingen met betrekking tot de gedragspsychologische therapieën.
40	D	: Over factor-analyse.
66	E	: Bestaat er een historisch argument voor het medische en het institutionele als elkaars complement ?
74	F	: De 'kretologie' van een klassiek psychiater.
81	G	: Methodische kanttekening.
87	H	: Over de ambiguïteit.
89	I	: De betekenis der psychotomimetica.
103	J	: Enige implicaties van de eindigheidsfilosofie.
103	K	: Merleau over Sartre.
105	L	: Universaliteit versus particulariteit.
105	M	: De illusie der innerlijke vrijheid.
108	N	: Het begrip leefwereld.
114	O	: De waanzin in cultuurhistorisch perspectief.
116	P	: Over de genetische verscheidenheid.
116	Q	: Over het terrein der psychoanalyse.
116	R	: Het bewuste en het voorbewuste.
116	S	: Het symptoom-begrip bij Goldstein.
116	T	: Over de waan.
117	U	: Probleem der 'ideale existentie'.
118	V	: De doctrine van het sacrale imago der waanzin in onze cultuur als een Prometheus-diefstal van het imago van het sjamanisme in primitieve culturen.
118	W	: Van sociopathie naar een pathologie van de driehoeksstructuur.
120	X	: De regressie-hypothese.
120	Y	: De 'double-bind' theorie.
123	Z	: Het subjectbegrip in de psychologie van de vrouw.
127	AA	: De verhouding tussen Lacan en Merleau.
130	AB	: Over abnormaliteit - anomalie.

bij p. 131	Appendix AC : Invloeden van Merleau op het sociologische denken.
135	AD : Over situationele afhankelijkheden van conjuncties.
137	AE : Structuur of fenomeen ?
145	AF : Over de psychosomatiek.
150	AG : Over centrering en decentrering.
158	AH : Waan en Dasein.

BIBLIOGRAFIE.

p. 166

1. Merleau-Ponty's oeuvre.
2. Lectuur over Merleau-Ponty.
3. Literatuurlijst.
4. Artikels in tijdschriften en dagbladen, rapporten, cursussen, thesissen, gesprekken ...

DEEL EEN :

De klassieke psychiatrie in een impasse.

1. Naar een beter begrip der classificatiemoeilijkheden.

1.1. Verslag van een gemis aan onderlinge verstandhouding.

Het is Emil Kraepelin (1856 - 1926) die aan de basis ligt van een spraakverwarring toen hij het concept 'dementia praecox' de wereld in stuurde (de benaming is van een zekere Morel), daarmee een poging doende om onder één ziektebeeld drie grote en reeds langer bekende ziektebeelden, te weten de hebefrenie, de katatonie en de dementia paranoïdes (later voegde hij er de nog veel minder bekende dementia simplex aan toe) te verenigen. Daarvoor werden deze ziekten gerubriceerd volgens de soort wanen die ze vertoonden, zoals vervolgingswaan, godsdienstwaan, ...

Eugen Bleuler keurde de benaming 'dementia praecox' af omdat de schizofrenie niet naar dementie evolueert (soms per uitzondering toch) en evenmin noodzakelijk 'praecox' moet zijn vermits ook oudere personen het ziektebeeld blijken te vertonen. Daarbij komt dat de uitdrukking ongelukkiglijk genoeg een verwantschap suggereert met de seniele dementie. De term schizofrenie werd geacht

op accurate wijze de grote verscheidenheid in ziekbeelden te verenigen. Bleuler sprak dan ook van "Gruppe der Schizophrenien". Schizofrenie komt van het Griekse 'schizein', hetgeen betekent : splitsen, klieven, splijten. Deze splitsing duidt op een 'uit-eenvallen van het geestelijk leven' : een verstoring van het associatieproces.

Het is echter zeer de vraag in hoeverre deze nieuwe term het psychiatrisch ingrijpen heeft verder geholpen ! Tussen Bleuler en de psychiatrische handboeken vandaag ligt een hele geschiedenis van meer of minder succesvolle theorievorming. Hoewel de term schizofrenie een aantal nadelen van 'dementia praecox' vermeed, toch baarde hij zijn eigen handicap : de aanvankelijk 'omgrensde' ziekte - eenheid ging verloren in een poging tot uniformiteit te komen. Waar voor Kraepelin het verloop van de ziekte altijd even slecht is, beschrijft Bleuler vormen die zowel chronisch verlopen als niet meer verder evolueren en genezen na een kleine defecttoestand. Bleuler neemt dus heel wat meer ziektevormen op in zijn concept van schizofrenie. Dit boet in aan precisie. We hebben hier onmiskenbaar te maken met een classificatiemoeilijkheid en wel reeds van in den beginne. Deze moeilijkheid is er ondertussen niet kleiner op geworden. Wij doen een greep uit een aantal handboeken van de psychiatrie die heden ten dage gebruikt worden in onze onderwijsinstellingen om het studentenpubliek te bevredigen in hun honger naar klare kennis ter zake.

Onderzoeken we even de lokalisatie van de parafrenie in het classificatieschema. Portnov en Fedotov betogen : "Paraphrenia is now regarded as a syndrome characteristic of the paranoid schizophrenia rather than a specialform". (1969, p.121) Vandreyken beantwoordt dit : "De 'parafrenie' kan men opvatten als een tussen-vorm tussen de eerder goedaardige 'paranoïa vera' en

de 'dementia paranoïdes'." (1970, p.105) Toch wordt hier ter precisering een nieuw onderscheid in het spel gebracht. (1)

Van den Berg (1966, p. 76) wenst parafrenie onder te brengen bij "ziekten en afwijkingen die op schizofrenie lijken", zoals daar ook nog zijn : bepaalde vormen van psychopathie, bepaalde vormen van neurose, de debiliteitspsychose, ... Het verschil met schizofrenie zou er echter in bestaan dat bij parafrenie de persoonlijkheid behouden blijft. Ook zouden parafrene patiënten niet zelden pyknisch zijn, terwijl schizofrene patiënten meestal leptosoom blijken te zijn. Ook Vedder bedenkt parafrenie met een aparte plaats : "1. Schizofrenie ; 2. Parafrenie ; 3. Paranoïa ; 4. ..." en merkt verder op : "Het (ziekte)beeld onderscheidt zich van de échte schizofrenie doordat het affect minder vervlakt." (1972, p.184) Omdat de wanen van parafrenie ten zeerste met de werkelijkheid in strijd zouden lijken en daarbij een absurd karakter en weinig logische structuur zouden bezitten, distantiëren zij zich daardoor van de wanen der paranoïa. De verhouding tussen parafrenie en paranoïa wordt dus manifest anders begrepen dan bij Portnov en Fedotov het geval is.

Een derde mogelijkheid om parafrenie te duiden is het concept als dusdanig te verzwijgen en op deze manier het bestaan van deze ziekte te betwijfelen. We denken hier aan Kuiper (1973).

We constateren dat men het er niet over eens is welke plaats in te ruimen voor de parafrenie. Overigens

(1) Wij signaleren dat Schatzman ooit gewezen heeft op het bedenkelijke allooi van klinische term paranoïa. Er is wel de ervaring van vervolging, doch paranoïa is eerder iets dat aan een ander toegeschreven wordt. "Wat klinisch paranoïa heet is vaak een toestand waarin men vagelijk - als door floers - begint te beseffen dat men vervolgd is of wordt." (1973, p. 155) De psychiatrie karakteriseert paranoïa eerder als een gevoel van vervolgd te worden, daar waar er geen vervolging is !

is men zich van dit verwarringsprobleem in het beste geval wel bewust. (2) Het pleit voor de auteurs dat de nodige intellectuele eerlijkheid wordt opgebracht voor deze Babylonische spraakverwarring, een kwestie waarover het laatste woord niet gezegd wordt door de schouders op te halen alsof het hier een louter terminologische aangelegenheid betrof. Laten we Kuipers positie met betrekking hiertoe neer van dichtbij volgen.

Kuiper citeert graag zijn leermeester Rünke als deze schrijft :

"Aan 'een veranderde relatie tot de werkelijkheid' moet ook weer de term 'een zeer bepaalde' worden toegevoegd. Eigenlijk zou men dit 'zeer bepaalde' moeten vervangen door 'een schizofrene'. Dit te doen lijkt een wetenschappelijke dwaasheid. Toch is dit niet zo, want iedere onderzoeker met grote ervaring met de 'echte schizofrenie' weet heel precies waarop dit 'schizofrene' doelt. Hij kan het alleen niet onder woorden brengen, niet verbaliseren." (Kuiper, 1973, p.211) (3)

Kuiper besluit nochtans tot de wetenschappelijke onbruikbaarheid van het concept schizofrenie, onwille van het feit dat niet alleen het toestandsbeeld moeilijk te diagnostiseren is, doch ook omdat de vaststelling van de symptomen niet met voldoende objectiviteit geschieden kan. (4) Chronologisch zou men op de volgende manier te werk dienen te gaan om een diagnose

(2) Hoewel niet altijd. Portnov en Fedotov (1969, p. 121) zijn zelfs zo vrij het manisch-depressieve syndroom als vijfde vorm van schizofrenie te beschouwen, hetgeen ze dan "circular schizofrenia" noemen. Intuïtief zouden we dan een overeenkomst veronderstellen tussen deze "circular schizofrenia" en de "cycloïde psychosen" waover een men het in een ander handboek heeft (Stan, 1974, p. 36) Doch weer komen we bedrogen uit wanneer we lezen : "De cycloïde psychosen tonen in het klinische beeld vele punten van overeenkomst met de symptomatologie van de schizofrenie, naar treden evenals de manisch-depressieve psychosen in fasen op." Verderop pleit Stan in dit verband dan voor de term "atypische schizofrenicën". Weer wat anders.

noot (3) en (4) : zie p. - 5 -

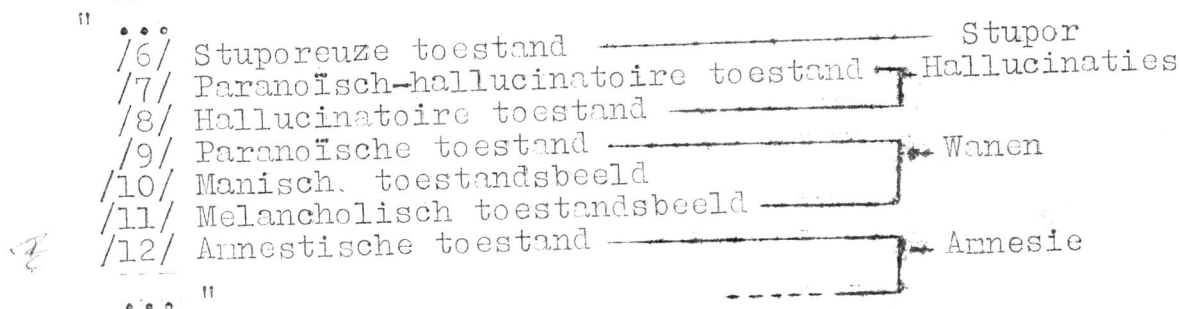
te stellen :

- a. het vaststellen der symptomen (ziekteverschijnselen) ;
- b. het verkrijgen van een toestandsbeeld, d.i. het-geen men hier en nu ziet, terwijl men spreekt met patiënt, het is dus een dwarsdoorsnede ;
- c. het oordeel betreffende de beloepsvorm op grond van anamnestische mededelingen (vaak tegenstrijdig), gegevens van klinische observaties en gezinsonderzoekingen ;
- d. het opstellen van het syndroom, d.i. een vaste koppeling van symptomen op grond van 'a.' en 'c.' tesamen ;
(Kuiper werkt het CHAM-systeem uit van zijn medewerker Silbermann, d.i. een bruikbaar raster voor de beschrijving van toestandsbeelden in correlatie met de syndromen ; CHAM betekent : 'Consequent Hiërarchisch Arbitrair en Monothe-tisch')
- e. de multicausale etiologie leidt tot het ziektebeeld ;
- f. zo zal 'b.' en 'e.' de diagnose opleveren.

Men merkt op dat het 'toestandsbeeld' en het 'syndroom' zorgvuldig uit elkaar worden gehouden. Dit onderscheid wordt ingegeven uit bezorgdheid de ziekteverschijnselen

-
- (3) De autoriteit van Rünke noge blijken uit de vele verwijzingen die in de meeste handboeken gemaakt worden naar diens Nederlandstalig standaardwerk ('Psychiatrie' in drie volumes, eerste druk in 1954).
 - (4) "Ce qui est plus grave encore, c'est qu'il y a des des écoles psychiatriques, que les diagnostics se font à travers des traditions universitaires, et que les types de psychoses distinguées varient. Nous nous sommes heurté nous-même à cette difficulté au Brésil, pour les 'ambulatoires', quand nous nous sommes aperçu que, suivant le psychiatre de service, les pourcentages des types variaient, que les relations mêmes entre les névroses et les psychoses n'étaient plus les mêmes." (Bastide, 1965, p. 240)

die onderling een gemakkelijk vaststelbare afhankelijkheid vertonen, door middel van strenge criteria te groeperen zodat een hiërarchie van beelden ontstaat en elk van deze beelden dan (al naar gelang het geval) één-één-duidig ofte één-meerduidig te doen van kracht zijn voor de grote verscheidenheid aan complexe toestanden. Zo hebben we het volgende voorbeeld gekozen, een voor ons aanschouwelijke flard uit het CHAM-systeem :

(Kuiper, 1973, p. 146)

Via diagnose van toestandsbeeld en syndroom komt men tot het bestuderen van de causale factoren en hun interactie. Dit is een andere weg dan de behandeling van een aantal psychiatrische ziekten in analogie met lichamelijke ziekten waarbij één oorzaak, één type beeltdoorsnede en één eindtoestand (bijvoorbeeld : dementie) in rekening wordt gebracht. Kuipers systeem (cfr. het begrip equifinaliteit uit de systeemtheorie) heeft het voordeel dat men zich kan afvragen bij welke toestandsbeelden de kans op een lichamelijke ziekte groot is : bij toestandsbeelden met gestoord gestoord bewustzijn, de anesthetische en de anesthetisch-confabulatorische toestandsbeelden die bij chronisch, progressief verloop ; dementiën plegen genoemd te worden. Met andere woorden ; er hoeft niet noodzakelijk tot de dood van het hersenletsel besloten te worden ; en met dien verstande, over psychosomatiek spreken herbergt een zekere naïveteit, vernits alle psychische hun lichamelijke begeleidings- en uitdrukkingsverschijnselen bezitten en alle lichamelijke ziekten hun psychische verwerking (al was slechts

oen 'beleving' van ziekte in het spel) met zich mee brengen. (5)

Nu kunnen we ook begrijpen welk lot het concept schizofrenie beschoren is in Kuipers opvatting. Zo lezen we : "/6/ 'stuporeuze toestand' is een toestand waarbij de patiënt mutisme vertoont en bewegingsloos is, bij afwezigheid van bewustzijnsdaling." Mutisme is een volledige of vrijwel volledige afwezigheid van spraak of geluidsuitingen. Schuldgevoelens worden vaak als motief voor een dergelijke houding vernoemd. De toestand van bewegingsstoornissen zal men elders met 'katatone schizofrenie' aanduiden. We vinden dus systematisch alle mogelijke kenmerken van wat genoemd wordt schizofreen gedrag terug in het CHAM-systeem. Kuiper verwerpt het concept schizofrenie opdat het onderscheid tussen toestandsbeeld en syndroom niet vertroebeld zou worden, hetgeen tot de misleiding aanleiding zou geven dat verkeerdelijk een correlatie zou verondersteld worden tussen de diagnose van het toestandsbeeld en mogelijke voorspellingen omtrent de resttoestand en het beloop. Wij zeggen : verkeerdelijk, omdat :

"Psychosen als schizofrenie gediagnostiseerd genezen [terwijl schizofrenie recidief behoort te zijn], allerlei 'psychotische decompensaties' die niet als schizofrenie gediagnostiseerd worden genezen niet en neigen sterk tot recidief."
(Kuiper, 1973, pp. 210-211)

In plaats van de term schizofrenie wordt dan de uitdrukking 'psychotische decompensatie' gemeengoed in het psy-

-
- (5) Vermelden wij dat Vroon (1976, p. 338) een analyserende bijdrage levert door twee eigenschappen van de psychosomaticus, wiens bewustzijn wordt opgevat als verenging van externe informatie, naar voren te schuiven : a/ een overwicht van seriële informatieverwerking (stapsgewijs, selectieve signaalversterking, ingeschakeld 'geheugen') ten koste van het parallel werkend systeem (snel verlopend, globale verwerking der stimuli, nauwelijks introspectief toegankelijk) ;
b/ een gerichtheid op het eigen lichaam en nauwelijks op de omgeving.

chiatriscche betoog. Bij de psychoticus, zo heet het dan, overschrijdt de draaglast de draagkracht. Kuiper stelt dat men er niet in slaagt het 'bepaalde', waarover Rünke het had, in een bepaald toestandsbeeld met voldoende zekerheid aan te geven. We zien dezelfde reflex in Kuipers gedachtenkronkels optreden als toen Kraepelin een brede waaier van ziekteverschijnselen in zijn begrip van 'dementia praecox' wilde assimileren. Kuiper verlaat echter deze reflex op het punt waar de manifeste nadelen van dit 'begrip' zich opwerpen. Zo zet hij zich scherp af tegen het spraakgebruik van vooral de Engelsaksische auteurs die de betekenis van het woord schizofrenie zo verruinen dat het niet veel anders betekent dan psychotisch. Kuiper vertelt welke vreemde ervaring het was de als zeer ernstig progressief verloopende ziekte door de mensen van de Menninger Foundation te horen vernoemen als "a mild schizophrenic reaction". Deze verbazing deelt ook Vedder als hij Karl Menninger leest, die over de psychotische syndromen schrijft :

"Naar onze mening zijn al deze toestanden één en dezelfde 'ziekte' en zelfs hetzelfde stadium daarvan, ondanks hun verschillende verschijningsvorm. We moeten ons nu eens losmaken van die misleidende etiketten die in de loop van de geschiedenis aan de ziekten zijn gehecht." (Vedder, 1972, p. 181)

Het argument dat de bezwaren van deze tegenstanders van een veelvuldigheid van ziektebeelden stoffeert, kennen we : de diagnostiek in de psychiatrie is moeilijk en onzeker ; eenzelfde ziektebeeld wordt door verschillende psychiaters van een ander 'etiket' voorzien en een patiënt die in een psychiatrische kliniek wordt opgenomen zal in de ene kliniek anders geboekt staan dan in de andere. Toch volstaan deze en soortgelijke overwegingen niet om de aanvankelijke aspiraties die nog in het concept schizofrenie bewaard blijven, te weten : het onder een geneenschappelijke noemer brengen van specifieke categorie ziekteverschijnselen, zomaar van tafel te yegen. Want wat blijkbaar blijft,

zelfs indien de term definitief geweerd zou worden, is datgene wat de 'intuïtie der therapeut' genoemd wordt. Het bevreemdende daaraan is dat hoewel Kuiper de term schizofrenie nog slechts wenst te bewaren om een 'toestand' aan te duiden waarin men blijkbaar kan komen na heftige psychotische aanvallen (6), en Van den Berg de term 'dementia praecox' in eer wil herstellen ten einde het probleem rond de al dan niet geneesbaarheid van schizofrenie uit de weg te ruimen (1966, p. 83), de beide handboeken inderdaad toch nog hun eigenlijke classificaties blijven versieren met deze, naar hun zeggen, hoogst onbetrouwbare term.

Indien de oorzaken, waarover we het straks nog zullen hebben, gekend zouden zijn (zo ~~reneert~~ men), zou een indeling naar de oorzaken het meest doeltreffend zijn. Daarom zien we Van den Berg zijn conclusies trekken uit dit handicap door indelingen naar andere criteria te maken, en wel :

- a. naar de vorm van het beloop van de ziekte : beloopstypen ;
- b. naar de levensfase, waarin de ziekte begint ;
- c. volgens de onderscheiding 'endogene' en 'exogene' psychosen.

Zo verschijnt schizofrenie in het beloopstype van het proces (onherstelbare desintegratie) en in de eerste periode van de levensfase (18j. tot 30j.) zowel als in de tweede gevaarlijke periode (40j. tot 50j.).

Ook wordt schizofrenie bij de endogene psychosen ingedeeld. Maar de auteur merkt op dat van vele psychiatrische stoornissen de oorzaak onbekend is en de aard duister, vooral met betrekking tot de groep der schizofrene stoornissen. Hoe zou men over iets, waarvan de aard duister is, een

(6) Die dus plots duidelijk onderscheiden geacht worden van periodiek terugkerende defectoestanden (Kuiper, 1973, p. 210).

specifieke oorzakelijkheid kunnen vooropstellen?

Blijkens een eerste verkenning der teksten zijn er reeds minstens twee ziektebeelden waarbij de diagnose kan afglijden naar schizofrenie, hoewel de schizofrenie daarvan streng gescheiden zou moeten blijven. Denken we in de eerste plaats aan de psychopathieën. Vaagweg geeft Vandereyken (1970, p.63) als hoofdkenmerk : de onaangepastheid in zijn leefmilieu. Men voelt zich, evenals bij de schizofrenie, gedwongen om te spreken over de 'groep' der psychopathieën, omdat de symptomatologie zeer uiteenlopend is. Soms zijn er zelfs weinig of geen symptomen. Er is geen psychiatrische stoornis waarbij het sociaal milieu zo serieus wordt genomen als bij psychopaten, hoewel men naar goede gewoonte, het onderscheid maakt tussen aangeboren en verworven psychopathie.

Met betrekking daartoe moet onze aandacht gaan naar de beschrijving die men geeft van de schizoïden. Van den Berg karakteriseert hen als :

"Contactarme, vreemde, niet geheel te begrijpen, gedistantieerde, soms ook licht gemaniëerde, ambivalent ingestelde mensen, die bij de eerste kennismaking kunnen doen denken aan schizofrenie, die aan schizofrenie geenszins lijden en er in de regel ook niet aan gaan lijden." (1966, p. 155)

De schizoïde vorm van psychopathie loopt dus gevaar als schizofrenie geïnterpreteerd te worden. Als wij weten hoezeer de diagnose schizofrenie afhankelijk is van de intuïtieve bui van de psychiater, behoeven we ons geen illusies te maken omtrent de reële verwarring die kan ontstaan tussen schizofrenie en psychopathie.

Deze verwarring kan zich op een tweede manier, en wel om dezelfde reden, voordoen bij de hersenbeschadiging die ontstaat ten gevolge van de aanwezigheid van 'cerebrale lipoidosen', vetachtige stoffen die zich door stofwisselingsstoornissen afzetten in de hersenen.

Barker (1974, p. 57) merkt op dat deze ziekte niet al-

tijd met neurologische symptomen gepaard gaat, maar zich soms manifesteert in de vorm van een psychose. De achteruitgang van de geestelijke vermogens kan een langzaam verlopend proces zijn en er zijn gevallen bekend waarin de werkelijke oorzaak pas na het post-mortale onderzoek aan het licht kwam nadat de patiënt al jaren aan deze ziekte had geleden.

Deze twee informaties moeten ons er in elk geval toe stemmen uiterst argwanend te blijven ten aanzien van zogenaamde 'pathognomonische' vingerwijzigingen die pretenderen een absoluut bewijs te kunnen zien in één of ander symptoom voor een bepaalde ziekte. Zo zou iemand die klaagt over stemmen die schelden of bevelen zo goed als zeker schizofreen zijn. Of zo aanziet men de neiging om de woorden van de therapeut te verdraaien als een eigenschap, en wel in exclusieve zin, van de paranoïde patiënt.

1.2. Van begripsverwarring tot het motief voor een begrijpen der verwarring.

We kunnen ons best voorstellen dat de lezer tijdens het verteren van dit leesvoer maagklachten kwijt wil : waarom gaan we per sé zo uitvoerig in op een algemeen geweten zwakke plek in de psychiatrie die schizofrenie heet ? En waarom beperken wij ons tot een loutere aangifte van de classificatiemoeilijkheden daaromtrent, zonder ook maar één poging te doen constructief te wezen en de verwarring uit de wereld te helpen !

Voor zover, en we zeggen wel degelijk 'voor zover', de ambities van een classificatiesysteem van structuralistische aard zijn, d.w.z. geen autonome eigenschap toeken-

nen aan elk van haar elementen zedanjg dat een 'toestand van het systeem' te karakteriseren is door interne afhankelijkheidsrelaties, voor zover is het dat een wijziging van één relatie (zoals bij gedeeltelijke overlapping met een andere relatie) (7) ook de totaaltoestand van het systeem wijzigt. (cfr. de niet-additieve eigenschap van systemen) Zodoende oordelen wij het voldoende de relaties van één bepaalde component, in de hoedanigheid van knooppunt van relaties, te onderzoeken op hun onhoudbaarheid om daarmee de noodzaak van de wijziging van het gehele classificatiesysteem af te dwingen. Zo heeft het vloten van betekenissen tussen schizofrenie en parafrenie bijvoorbeeld, consequenties voor de definitie van waan ook bij andere ziektebeelden binnen hetzelfde classificatiesysteem.

Dit mag wel een antwoord heten op het waarom van het volstaan van de bespreking van één ziektebeeld, doch niet op het waarom van de specifieke keuze voor schizofrenie.

De kwestie schizofrenie beschouwt men als een uiterst koppig probleem in de psychiatrie, zonet het meest koppige. Het is een vraagstuk waarover ettelijke onderzoekingen, vooral naar de oorzaken ervan, zich in de laatste decennia gedurig aan opstapelen. Dit zou te maken kunnen hebben met wat Apostel zegt over de schizofrenie wanneer hij haar beschouwt als " le meilleur terrain ... ou la distance entre le 'normal' et le 'malade' devient maximale." (1969, p. 155)

De schizofreen als meest gekke gek. En de resultaten van deze onderzoekingen liegen er niet om : nog altijd zit men even verveeld met deze problematiek. Men besluit dan maar te spreken over de 'zwakke plek' der schizofrenie. Een theorie wordt niet in gevaar

(7) zie supra : pp. 10 - 11 .

gebracht door een aanval op haar zwakste punten; zo meent men de verwarring rond schizofrenie niet te moeten toeschrijven aan een verkeerd uitgangspunt van de klassieke psychiatrie als totaalproject. Doch wat is het dat we een zwakke plek moeten noemen? De psychiatrie is niet één theorie, maar een hele tak van de geneeskunde die zowel studie, diagnostiek, behandeling als preventie van ziekte-toestanden en processen behelst. Haar zwakke plek is niet deze van één theorie. Een theorie redt zich door middel van ad hoc hypothesen wanneer de zwakke punten randverschijnselen beslaan, doch zij verdwijnt, in het beste geval, wanneer de zwakte zich in de hoofdstelling heeft genesteld. De lauweren komen toe aan de aanvaller die succes boekt op een terrein waar de vijand de sterkste posities heeft bezet. Doch in de psychiatrie kunnen dergelijke sterke posities een hinderlaag zijn, een afleidingsmaneuver om de aanvaller tegelijkertijd te verzwakken en zijn aandacht af te brengen van het strategische punt 'waar het eigenlijk om gaat'. Reden waarom wij het ons veroorloven het drijfzand der classificatieratio een slecht fundament te zijn voor de pijlers van het probleem der waanzin. En dit onafhankelijk van het feit dat er andere terreinen zijn in de psychiatrie waar ze tot in de I.Q.'s toe haar competentie bewijst, zoals onder meer bij de oligofrenie het geval is. Kont het dus niet eerder aan de kritiek toe te bepalen wat 'sterk' of 'zwak' is, want het is haar beweging die dit onderscheid in haar kielzog neesleurt. Men verhuult achter een rijkdom aan details vaak de armoede van de essentiële stelling.

Met de overweging dat de vermeende zwakke plek eerder een 'blinde vlek' is, zitten we in de beantwoording van de verdere vraag naar de reden van het afzien van een constructieve bijdrage. Deze vraag rust op een misverstaan van onze bedoeling. Onze loutere registratie van

de verwarring beoogt de aandacht te vestigen op consequenties van de psychiatrische houding tegenover de waanzinnige mens. Zal men ooit over een absoluut sluitend classificatiesysteem beschikken waarbinnen elk geval precies gelokaliseerd kan worden? De vraag of de werkelijkheid zich daartoe leent is dezelfde als de vraag of een classificatiesysteem niet noodzakelijk een gesloten systeem is. Een classificatie poogt een overzicht te krijgen over de gecompliceerde veelheid van alle werkelijkheidsverschijnselen. Volgens Wijvekate (1971, p. 103) onderscheidt de structuur zich van de classificatie doordat de eerste een incidentele totaliteit is van even inincidentele feiten of gezichtspunten, terwijl de tweede een verzameling is van de massale aspecten van de feitelijke verschijnselen in klassen. Het enorme aantal der individuele verschijnselen wordt aangehaald als argument voor een bestudering der verschijnselen zoals ze zijn ingedeeld in klassen. Ten opzichte van het klassekenmerk zijn de individuele gevallen identiek. Als wij nu weten dat een open systeem een systeem is dat open staat voor de nieuwe gevallen die er in de toekomst aan kunnen toegevoegd worden, in hoeverre is een classificatiesysteem dan niet altijd een gesloten systeem vermits het incidentele karakter van toekomstige gevallen a priori wordt miskend? Het incidentele aan het geval wordt niet gelezen door een bril die slechts klassekenmerken aftast. Wat meer is, door haar aanspraak op volledigheid vergeet de classificatie haar eigen structuurkarakter. De miskennis van het structureel karakter van de gevallen vóór de classificerende act haar werk doet, houdt verband met de loochening van het incidentele aan het classificeren zelf.

Het gevaar dat kleeft aan het definitieve aureool van het classificatiesysteem is dat de toegang tot de werkelijkheid kan belemmerd worden wanneer een nieuw geval dat afwijkt van elk systeemgeval als per definitie niet-pa-

thologisch wordt afgedaan. Natuurlijk kan een systeem zich uitbreiden zonder dat zijn definitief karakter in het gedrang komt. Het systeem verliest zijn uiteinde-lijkheid wél op het ogenblik dat een nieuw geval van zoi'nige aard is, dat zelfs al naar een deelgebied moet gereconstrueerd worden, wil het nieuwe geval geïntegreerd worden. Het is precies op die momenten dat nieuwe ge- vallen uitgestoten worden, ter handhaving van de logica van het totaalsysteem.

Deze beschouwingen volstaan om te illustreren hoe de zwakke plek, die schizofrenie heet, eigenlijk het probleem der 'blinde vlek' waanzin is. Waanzin deelt, in analogievorm gesproken, het lot van de blinde vlek in de waarneming : we kunnen ze namelijk nooit waarne- nen zoals ze zou moeten 'gegeven' zijn indien we ze ooit zouden waarnemen ! En dit is : waarnemen als zwarte vlek. Toch is haar aanwezigheid bestendig aan de orde, zoals een vooronderstelling impliciet aanwezig is in de stap- pen van een betoog. Als we één oog gesloten houden blijken de dingen de neiging te hebben zich te comple- teren wanneer ze worden onderbroken door de blinde vlek. We krijgen de waanzin evenzo nooit te pakken op de manier zoals het classificatorische bewustzijn zich dat voorstelt. Het conceptuele raamwerk waarbinnen men werkt vertoont onderlinge aanvullingsprocessen als antwoord op verschui- vingen in de werkelijkheid. Weliswaar kan het classifi- catiesysteem de mensen waarover het gaat alleen verza- neld vinden binnen de scope van het systeem. Doch het gaat erom dat zijn interpretatie van de gevallen reeds gevisualiseerd wordt in het specifieke schema van ver- deling en onderverdeling. Het classificatiesysteem be- vredigt zichzelf. Uit verslagen van teamvergaderingen van de wetenschappelijke medewerkers in een psychiatrische kliniek blijkt dat men zich hoofdzakelijk bezig houdt met het reclasseren van de concrete gevallen. ('Medisch Maat- schappelijk Werk', 1977)

We zijn dus allerninst in de weer een alternatieve classificatie voor te stellen, omdat dit onze bedoelingen te buiten zou gaan. Wij verdedigen dat de pogingen de waanzin in het ziektejargon tegen de muur te krijgen een poging is de blinde vlek als zwart te willen waarreunen. (8) Moesten we een alternatieve classificatie opwerpen, een operatie waartoe wij als niet-psiater ofte man van de praktijk trouwens nooit in staat zouden zijn, we zouden de verwarring willen doen ophouden. Dit, terwijl onze eigenlijke bedoeling is de inherentie te doen opmerken van een dergelijke verwarring, aan de klassiek psychiatrische visie op de zaak. Een blijk van constructivisme van onzentwege zou slechts uitdrukking zijn van de wil de verwarring nog groter te maken dan ze reeds is.

De opmerking dat deze classificatieproblematiek inherent is aan de psychiatrische visie op de waanzinnige als zieke mag geenszins enige kwade trouw doen vermoeden in onze bedoelingen. Een kwade trouw die slechts zou berusten op een misverstaan van de bestaansreden van de psychiatrische praxis. Zowel de grondige studies over de bedenklijke geschiedenis van de psychiatrie, als de huidige contestatiebeweging die ongelukkigerwijze antipsychiatrie pleegt genoemd te worden, vernogen niet deze traditie als bittere noodzaak middenin de tragiek der wereld, van haar voetstuk te halen.

- (8) Opgemerkt moet worden dat wij hier niet zondigen tegen de zogenaamde analogieredenering. Zoals wel zal blijken ligt de bewijskracht voor onze beweringen op een ander vlak. Analogie treedt op wanneer men de metafoor ook doet gelden voor niet-bedoelde overeenkomsten : uit de bedoelde overeenkomst leidt men verkeerdelijk een ander soort overeenkomst af. Dat blinde vlek staat voor waanzin, wijst op de onmogelijkheid haar te 'zien', vernits het zintuigelijk instrumentarium staat voor classificatiesysteem. Dit is een voorbeeld in de letterlijke zin van het woord : een beeld voor ... Daaruit afleiden dat waanzin een evenzo fysiologisch determineerbaar gegeven zou zijn als de blinde vlek dat is, dat zou pas een redenering naar analogie zijn.

Zelfs de totale miskenning, die haar slechts een vluchtheuvel-functie toekent, kan niet voorbijgaan aan de eisen van de actuele situatie; een situatie die niet op de realisering van de nieuwbakken principes kan wachten. (9) De zorg om de gevolgen, zoals minachtend in intellectuele kringen over dit menselijk lijden gesproken wordt, treft nog steeds de eigenlijk dramatische scène.

Een kritiek kan de schijn wekken de ernst hiervan te vergeten, terwijl het precies de maniakale verontwaardiging is die de eerste stuiptrekkingen vormt tot een uiteindelijk genadeloze afbraakpolitiek. Het succes van een dergelijke oppositie wordt slechts verzekerd indien het een grondmotief weet op te leveren voor het hele bestek dat werd opgemaakt van al datgene wat verkeerd bevonden wordt. Op deze manier is kritiek en negativisme niet synoniem. Een louter negativisme kan slechts teren op een geheime instemming met de eigenlijke motieven van het positieve.

Vandaar dat ons onderzoek zich moet richten op de reden voor de inherentie van verwarring in de psychiatrische visie. Onze kopzorg hier is de bewering te voeden die stelt dat er een noodzakelijk verband bestaat tussen de classificatienoeilijkheden en het medisch model als uitgangspunt. Niet dat wij beswaar hebben tegen een karakterisering van de geest als ziek. Niet dat de psychiatrie in verlegenheid wordt gebracht door de verwarring. Vele verschijnselen danken terecht hun bestaan aan de bestendige instandhouding van een contra-

(9) Enkele cijfers : in de Brusselse agglomeratie worden per dag gemiddeld 26 psychiatrische spoedgevallen genoteerd. Hieronder vallen drugverslavingen, zenuwinzinkingen, neurologische aandoeningen, psychosen, neurosen ... Geëxtrapoleerd over het hele jaar betekent dit dat in het Brusselse 6.612 personen dringend psychologische of psychiatrische bijstand behoeven, waaronder 2.555 mensen die zelfmoord proberen teplegen.

(uit het dagblad DE STANDAARD, 3/3/1977)

contradictie.

De classificatienoelijkheden blijken functie te zijn van de lotgevallen van het begrip schizofrenie. En het classificeren is een noodzakelijk gevolg van het medische model dat haar geldigheid wil bewijzen. De noelijkheden die het begrip schizofrenie opleveren zoekt men te eliminieren door het begrip zelf uit te wissen. Men redeneert dat door het begrip schizofrenie te verbannen de onmogelijkheid niet gegeven is het ziektebeeld te handhaven. Doch enerzijds stellen de psychiatrische handboeken deze eliminatie slechts voor nadat zij reeds volop gepoogd hebben het begrip te integreren, anderzijds blijken de noelijkheden niet het gevolg te zijn van het 'begrip' schizofrenie maar eerder een gevolg van de problematiek die daarbij werkzaam is. De zaak is dat men de problematiek niet kan inruilen tegen een meer eenvoudige classificatie. Dit laat zich aantonen door het wisselend gewicht dat toegkend wordt aan de rol der intuïtie waarover de psychiater wordt verondersteld te beschikken om de patiënt als schizofreen te catalogiseren. Een nieuwe classificatie erft de vroegere balast der symptomen die toch ergens ondergebracht moeten worden ! Het behoeft geen betoog dat grootte van de suggestienogelijkheid als doorslaggevend moet beschouwd worden in de diagnose. De synptoon-catalogus varieert onderling sterk, vooral met betrekking tot de wijzen waarop het grondsymptoom en het secundair symptoom zich tot elkaar verhouden. Het classificatieschema duikt eerder op als dekmantel voor de willekeur van de psychiater, dan wel als richtingaanwijzer.

Zo is er bijvoorbeeld nog de noelijkheid het zelfbewustzijn van de patiënt als ziek-zijnde te interpreteren. Is het een bevestiging van het psychiatrisch etiket indien de patiënt zichzelf als ziek begrijpt ? En geldt het daartoe niet bereid zijn niet eerder als supplementair symptoom van zijn ziekte? Op dat moment

schijnt men de onzekerheid betreffende enige essentiële kenmerken van het schizofrene ziektebeeld vergeten te zijn.

Het is niet noodzakelijkerwijze een pleidooi voor een 'verstehende' therapie, wanneer wij de aandacht vestigen op het feit dat de onbegrijpelijkheid die vooropgesteld wordt in het psychiatrische gesprek, in-derdaad ook een situatie van niet-verstaan anticipeert. De psychiater is daarbij ook nog genoodzaakt de oorzaak van dit niet-verstaan bij de patiënt zelf te zoeken. De classificerende afstand is noodzakelijke voorwaarde om de waanzinnige als ziek te bestempelen. De moeilijkheden bij de diagnose schizofrenie lijken zich daarom te concentreren op wat wij zouden willen noemen : het vuilbak-effect. Of met andere woorden : de inhoud van het begrip wordt gedefinieerd door middel van uitsluiting van andere diagnose-mogelijkheden. Na een vergeefs onderzoek naar een beslissend onderscheidingscriterium tussen neurosen en schizofrenie, besluit Krüll (1977, p.34) tot "den negativen Merknal" als typerend voor schizofreniediagnose : het is dus een "Residualkategorie".

Men zou zeggen dat bij bepaalde ziektebeelden classificatiemoeilijkheden helemaal niet noodzakelijk optreden, en dat is ook zo. Doch daardoor komt onze stelling, als zouden classificatiemoeilijkheden noodzakelijk gevolg zijn van het interpreteren van waanzin als ziektebeeld, geenszins in het gedrang. In de totaalclassificatie moet schizofrenie alleszins in rekening worden gebracht. Dit lijkt niet zonder verwarringen te kunnen gaan, teneer ^{daar} de functie van schizofrenie als vuilbak dan ook weer afhankelijk wordt van wat men in andere ziektebeelden stopt of niet stopt.

Blijft de precieze duiding binnen de psychiatrische kliniek vaak hangende, doch naar buiten toe tekent zich

de sociale isolering des te manifester af tegen de grauwe achtergrond der 'normalen'. Bij zijn intrede in de kliniek krijgt de persoon het brandmerk van geesteszieke cadeau. De schijnbaar oppervlakkige sociale sanctionering kan een vergaand vervreemdend effect teweegbrengen. De rigoureuze scheiding tussen normalen en abnormalen dankt haar instandhouding aan de ratio van het medische model. We mogen vooral niet vergeten dat de moraal van deze ratio zelfs bij twijfelgevallen een diagnose stelt en een therapie voorschrijft. Om de bekrachtiging van de psychiatrische ziekteleer op haar sociale relevantie te onderzoeken, verdient de leer der ziekte-oorzaken verder onze aandacht. De miskennis van het aandeel van de sociologische benadering daarbij zegt namelijk iets over de onverschilligheid van de klassieke psychiatrie ten aanzien van haar sociale betekenis.

2. Betreffende de etiologie :
de predominantie van een unicausaliteit levert haar noodzakelijke gevolgen af in het sociale leven.
-

Ook hierover blijken de auteurs der handboeken elkaar niet te verstaan. De mogelijke oorzaken gaan van erfelijkheid, hersenorganische (endocriene afwijkingen), biochemische stoornissen, neurofysiologische stoornissen tot de zogenaamde ontwikkelingsfactoren van psychische aard en daaron psychogeen geteten. Deze multicausaliteit is geenszins een bezwaar, ware het niet dat men in de klassieke psychiatrie toch zweert bij een absoluut uitgangspunt : het biogenetische mensbeeld. Dit strekt er uiteindelijk dan toch toe één factor als de beslissende instantie voor verantwoordelijkheid voor een bepaald ziektebeeld te doen doorgaan, daar men er, geconfronteerd met de complexiteit eigen aan een syndroom, meestal niet in slaagt het precieze samenspel van meerdere factoren te bepalen.

De classificatieoefelijkheden zetten zich natuurlijk door op dit onderzoeksvlak. Het is van groot belang om in de 'groep der schizofreniëen' criteria te vinden die bruikbaar zijn voor vertakkingen in de classificatie die op andere basis fungeren, zodanig dat het van bepaalde schizofrene syndromen duidelijk wordt dat ze in hoofdzaak of door erfelijke, of door bepaalde biochemische, of door psychologische factoren zijn ontstaan. Dit vergelijkend onderzoeksprogramma baart haar eigen hinderpalen. Waar sommige factoren hun relevantie bewezen hebben met betrekking tot een bepaald ziektebeeld (10), zo gaat men deze successen gemakkelijk projecteren op andere ziekte-

beelden. De schizofrenie lijkt op deze manier wel op een oefenterrein waar druk geëxperimenteerd wordt. Het feit dat de aard der schizofrenie duister blijft laat ruimte voor allerlei gratuite beweringen aangaande haar oorzaken. Overigens is het een belangwekkend verschijnsel in de logica der kennisverwerking, dat men voorgeeft meer en preciezer kennis te hebben over de oorzaken van de zaak waarover men het heeft dan wel over de essentiële kenmerken van de zaak zelf. Onze zorg is het echter de oorzaak van de hele verwarring die heerst in het psychiatrische denken, zoals die door de 'kernziekte' schizofrenie tot uiting komt, op het spoor te komen. Maar eerst moeten we de kenmerken van deze verwarring, ook op het vlak van de oorzakenleer, verder expliciteren.

2.1. Hoe het begrip penetrantie uit de erfelijkheidsleer tot Proteus-begrip wordt in de zakelijke discussie.

Onder het voorwendsel 'slechts' met 'hypothesen' te werken natigen de voorstanders van het erfelijkheidspostulaat zich allerhande vrijheden toe die het uiteindelijk absolute uitgangspunt verraden. Het mag inderdaad een wetenschapsfilosofisch probleem heten in hoeverre men deze principekwestie kan oplossen met de notie 'graden van hypothese' !

-
- (10) Zo heeft de erfelijkheidspremissie haar competentie bewezen ten aanzien van het ziektebeeld mongolisme. Mongolisme ontstaat tengevolge van een afwijking in het chromosomenpaar, die neestal daaruit bestaat dat het mungooltje een chromosoom teveel heeft : 47 in plaats van 46 chromosomen, ook 'trisonie 21' genoemd (Vedder, 1972, p. 207); op zijn beurt is deze abnormale celdeling het gevolg van "functional disorders of the endocrine glands" (Portnov & Fedotov, 1969, p.317).

Vertaald in termen van de erfelijkheidsleer kan men de duisterheid over de aard der schizofrenie begrijpen als duisterheid ontrent de fenotypische uitdrukking van het genotypisch defect. Watson (1970, pp. 636 - 641) definieert het genotype als: "The genetic constitution of an organism (to be distinguished from its physical appearance or phenotype)." Het fenotype wordt: "The observable properties of an organism; produced by the genotype in coöperation with the environment." Vernits 'coöperatie' bij Watson geen technische term is, zien we in plaats daarvan de term 'penetrantie' opduiken bij verschillende auteurs. Penetrantie is dan het begrip om het aandeel van de erfelijke belasting bij het ontstaan van een pathologisch individu aan te geven. Als men zegt dat een kenmerk een geringe penetrantie heeft, oordeelt men het belang van uitwendige factoren groot. Het niet tot uiting komen van een bepaald gen kan op deze manier ook los van het mechanisme van dominantie en recessiviteit uitgelegd worden. (cfr. het principe van onafhankelijke segregatie) Het behoeft geen betoog dat dit begrip penetrantie, hoewel vanuit het erfelijkheidspostulaat erg evident en effenaf onschuldig, niettemin binnen de steriele 'nature-nurture' discussie op het beklagenbankje thuishoort. Want het is zeer de vraag in hoeverre penetrantie een argument is in het voordeel van de erfelijkheidspositie! En wèl in deze zin dat men de discussie onmogelijk maakt, niet omdat men daarontrent plots definitieve kennis bezit, doch omdat penetrantie moeilijk te weerleggen of te bewijzen is. Erfelijke factoren bepalen de predispositie tot een bepaalde wijze van reageren, zegt men. Wat bepaalt dan dat een predispositie tot een bepaalde reactie ook werkelijkheid wordt? Met andere woorden (hoewel paradoxaal gesproken): wat bepaalt de graad van penetrantie van de genetische factoren? Of nog: in welke omstandigheden is geen samenhang met zogenaamde uitwendige factoren

eigenlijk aan de orde ? Penetrantie is het begrip waarin uitwendige factoren en erfelijke aanleg elkaar dienen te ontmoeten, maar de vraag is in welk opzicht ze daarbinnen eigenlijk te scheiden zijn.

Afgezien van de bijzondere condities die noodzakelijk zijn om de objectieve kleur van ienands ogen te bepalen, spreekt het vanzelf dat er geen discussie bestaat over het fenotype bruin. De ontwikkeling van een dergelijk kenmerk wordt gecontroleerd door een serie van gebeurtenissen die elk door een gen gecontroleerd worden. Bruin is dus reeds een complex kenmerk. Door middel van de Mendeliaanse wetten kan dan het genotype worden vastgesteld door frequent genetische kruisingen over verschillende generaties uit te voeren.

Doch wat te doen met het fenotype van schizofrenie ! We hebben eerder reeds aangetoond welke verwarring ontrent de diagnose gaande is. Wat kan men daar genotypisch dan over vertellen ? Tenzij men, en dat gebeurt dan ook, het ziektebeeld aanpast aan een bijdehand-zijnde verklaring ! De willekeurige begrenzingen werpen zich op. Zo stelt Leonhard de schizofrenievorm 'parakinetische katatonie' voor, waarvoor een bepaalde neurologische stoornis verantwoordelijk wordt gesteld ; tevens acht men deze erfelijk bepaald.

Waar een directe overeenkomst minder duidelijk wordt, duikt het begrip penetrantie dan op. Leonhard stelt :

"Es tritt nicht die gleiche Erbanlage homozygot oder heterozygot auf, sondern es handelt sich um das Zusammenreten zweier verschiedener Erbanlagen, die gegenseitig ihre penetranz erhöhen. Sie werden dadurch manifest, aber jede in der ihr eigenen Art. (Trotzdem is der Vergleich mit der Rezessivität wohl berechtigt, denn es muss sich um verwandte Anlagen handeln, wenn sie sich in dieser Weise ergänzen)." (Krüll, 1977, p. 62)

Verder merkt Krüll hierbij op dat elke controlenogelijkheid ten aanzien van latent schizofrene ouders uitge-

sloten is, en benadrukt dientengevolge het sterk hypothetisch karakter van Leonhards verklaring. Wij zouden er aan willen toevoegen dat de overgang van de penetrantieverhoging naar de recessiviteit de ernst met betrekking tot het penetrantiebegrip illustreert : het onderscheid smelt als sneeuw voor de zon.

Stan (1974, p. 12) wil deze moeilijkheid oplossen door te onderscheiden tussen twee categorieën :

- "a. een genetisch bepaalde cyclische psychose, die reeds op jeugdige leeftijd debuteert en die waarschijnlijk een geslachtsgebonden, dominant erfelijke genese heeft.
- b. een affectieve psychose, waarbij genetische factoren onduidelijk tot afwezig zijn."

Hoewel Stan dit onderscheid ondersteunt door klinische feiten lijkt ons de functie van het tweede punt te verwijzen naar iets anders dan haar nilitante fysionomie : de 'affectieve psychose' als reservoir voor het 'onzeig lijke' ziektebeeld, d.i. de verzameling van symptomen waarbij het werkzaam zijn van milieuinvloeden manifest blijkt.

Over de genetische basis van de cycloïde psychose bekent hij evenwel het bediscutabele. Kahn(1922), Lange (1923), Gaupp (1926) en Hoffmann (1934) pleiten voor een tweeledige erfelijke belasting : het sanen-treffen van erfelijke belasting met schizofrenie en manisch-depressieve psychosen. Doch Leonhard (1934), Minkowski (1923) en Kraulis (1939) vonden in de familie van de cycloïde patiënten uitsluitend cycloïde psychosen, hetgeen pleit voor een eigen genetische achtergrond. (Stan, 1974, p.39) Over dit laatste is het echter nog wachten op de eerste opheldering ; ook maakt het ons niet wijzer met betrekking tot de erfelijke aanlëg van schizofrenie.

2.2. De complementariteit van erfelijke factoren en milieufactoren als verhulling van de biogenetische unicausaliteit.

2.2.1. Het uitstel-argument als vergoelijkking van
.....
het gebrek aan resultaten in het erfelijkheids-
.....
onderzoek.
.....

Orwille van het feit dat er geen correlatie blijkt te bestaan tussen schizofrenie en geslachtelijkheid, ligt autosonale erfelijke genese voor de hand (een aan het X-chromosoom gebonden activerende factor zou de verklaring geven voor het overwegen van manisch-depressieve aandoeningen bij het vrouwelijk geslacht). De voorbarigheid van soortgelijke assumpties moge blijken uit het nuttige argumentatien materiaal dat, bij onderzoek naar dergelijke correlaties, geleverd wordt in het voordeel van sociogenetische posities, zoals niet alleen het mechanisme van de familiestructuur, psychoanalytische beschouwingen en cultuurhistorische studies ons vermogen diets te maken. Want zo ook is het late optreden van schizofrenie in de levensfase niet eenzijdig een argument in het voordeel van de functionele hersenstoornis (reductie van de musculaire prikkelbaarheid, lichte verstoringen van de craniocerebrale innervatie ...)! De puberteit als kritieke periode voor het ontstaan van schizofrenie is een voedingsbodem voor verscheidene sociaal-inzichtelijke interpretaties van variërende individuele verwerking van het conflict tussen biologische rijpheid en maatschappelijke onmondigheid.

Slechts bij Portnov en Fedotov vinden we een grondig overzicht van de studies die er vanuit biogenetisch standpunt op het vlak van de pathogenese uitgevoerd werden.

(1969, pp.125 - 134) Het gaat ons opzet te buiten daarover uitvoerig verslag te doen, doch hun conclusies mogen ons niet bespaard blijven :

"The contradictory results of biochemical, physiological and patho-anatomical investigations are responsible for the disappointment many feel in the possibilities of biological methods."

De auteurs schrijven dit voornamelijk toe aan de nog steeds bestaande primitiviteit van de onderzoeksmethoden die "fail to disclose the subtle changes that sometimes occur on the molecular level and at micro-intervals of time." Daarbij komt dat vele resultaten van biochemisch onderzoek uitdrukkingen zijn van de son van niet-specifieke secundair-adaptieve en compensatorische reacties, eerder dan van primaire verweerreacties. Zodanig dat 'tot nu toe', zo zegt men, geen specifieke biochemische stoornissen voor de schizofrenie als een geheel ontdekt zijn. Er is een onzeker tasten :

"Summing up these numerous and often conflicting studies, we can conclude that there is much evidence in favour of congenital inadequacy of certain enzyme systems in schizophrenics.

.....
The affection, which is apparently due to an enzyme defect, brings about a complicated pathological process accompanied by various neurodynamic and neurohumoral alterations whose character and intensity determine the polymorphism of the clinical picture."
(Portnov & Fedotov, 1969, p. 131)

De auteurs spreken de hoop uit dat de link tussen genetische analyse en biochemisch onderzoek erin zal slagen het karakter van de biochemische veranderingen te identificeren die veroorzaakt zijn door genmutaties.

Verschuilt zich achter dit grote wachten op de waarheid van een ooit te bereiken volledige kennis daarentrent niet een uitstel-ideologie ? Niet een "wijd verbreid en begrijpelijk ongeduld" is het motief van ons wantrouwen, zoals Patzig (1971, p.91) in zijn nawoord bij Carnaps 'Schijnproblemen in de filosofie', suggereert. Eerder is het zo dat wij ons moeten hoeden voor de berusting van een wetenschappelijk onderzoek dat geduldig de accumulatie van problemen afwacht !

2.2.2. Onderzoek naar het begrip multicausaliteit.....

2.2.2.1. Over de perikelen van het begrippenkoppel
exogeen - endogeen.

In hoeverre is er in ons verslag van het onderzoeksprogramma van de klassieke psychiatrie sprake van multicausaliteit, zoals ons het samenspel van aangeboren en verworven factoren doet vermoeden ?

Vedder beweert dat men in de psychiatrie polycausaal heeft leren denken, d.w.z. dat men heeft leren inzien dat door de samenwerking van verschillende oorzaken, die met elkaar convergeren, de ziekte is ontstaan. (1972, p. 25) Dit zet bepaalde auterus ertoe aan het begrip oorzaak te vervangen door voorwaarden of conditionele factoren (Rünke en Prick). Kuiper spreekt over multicausaliteit en de interactie van een complex van factoren aan te geven. (1973, p. 141)

Doch wanneer we even een kijkje gaan nemen in de keukens van de auteurs, daar waar die multicausaliteit wordt bereid, dan levert onze pottenkijkerij weer verschillende concepties van die multicausaliteit op.

Zo hanteert Vedder twee onderscheidingen door elkaar heen. Het eerste gedeelte van zijn boek splitst hij op in :

1. Oorzakelijke factoren van lichamelijke aard ;
2. Oorzakelijke factoren van psychische aard.

Daar doorheen weeft hij nogmaals het onderscheid tussen endogene en exogene factoren. Endogeen zijn "factoren die in de erfelijke aanleg gegeven zijn en die oorzaak kunnen zijn, dat iemand tot het krijgen van een bepaalde geestesziekte is voorbestemd." Exogene factoren zijn :

"[...] de ziekmakende invloeden die 'van buiten af' konend op de persoon inwerken. Zij kunnen zowel van lichamelijke als geestelijke aard zijn. Wat de eerste betreft kan men denken aan invloeden, die tot gevolg hebben dat de hersenwerkzaamheid wordt gestoord. Als zodanig kunnen worden genoemd : ontstekingen, vergiftingsen, stoornissen in de bloedcirculatie van de hersenen, hersengezwellen ... Exogene factoren van geestelijke aard zijn die factoren die de mensen innerlijke spanningen bezorgen : huwelijksmoeilijkheden, conflicten in het arbeidsmilieu, financiële zorgen, kortom alles wat tot de levensmoeilijkheden gerekend wordt."

Meteen springt de lege ruimte van het 'endogeen geestelijke' in het oog ! Dat blijkt in de werkelijkheid niet voor te komen. Men kan de notieën wel raden.

Met enige ironie willen we daarbij opmerken : goede materialisten (lees : fysicalisten) zoals wij zijn, kinderen van het bewustzijn van onze tijd, kunnen we toch onmogelijk een idee als oorzaak van ons 'voorbestend zijn tot een bepaalde geestesziekte' aanvaarden ! Het karikaturale in dit soort uitgangsposities moet onze aandacht vragen.

Endogeen betekent eigenlijk 'van binnen uit'. En men zou mogen veronderstellen dat, vernits het exogene als 'van buiten de mens op de mens inwerkend' opgevat wordt (o.a. infecties langs de ene kant en o.a. arbeidsonstandigheden langs de andere kant), het endogene als 'van binnen de mens op de mens inwerkend' opgevat mag worden. Doch op manifeste wijze is niets minder waar. Want wat onder endogeen thuishoorde was toch : 'vanuit de erfelijke aanleg voorbestend' en als zodanig op de mens inwerkend ! De vrees voor een idealistische misstap, de vrees voor het uit het 'niets' ontstaan van 'iets', dient op een andere manier uitwerkt worden dan op voorgaande categoric-verwarrende wijze. Want het 'van binnen uit' van de erfelijkheid is evenzeer een 'van buiten uit' ! Van buiten de menselijke leefwereld om worden de genetische wetten geacht hun werk te doen. Waaron, zo vragen wij, dan nog het

het gebruik van het koppel endogeen-exogeen als op-
splitsing van de verschillende oorzaken die onder
die multicausaliteit resulteren? Want exogeen
staat voor verworven bij Vedder, terwijl endogeen
staat voor aangeboren. (11) Het is in te zien welk
de bezorgdheid is van Vedder, namelijk het integre-
ren van een aantal psycho-sociale factoren. Hij kan
echter moeilijk van 'aangeboren oorzaken' en 'verwor-
ven oorzaken' beginnen spreken, daarmede de betekenis
van het begrip oorzaak zelf op de helling zettend.
En het is ook blijkbaar dit wat aan de oorde is in
de psychiatrie. Om het probleem in grove lijnen te
schetsen, en hiernede anticiperen we enigzins op
verdere reflecties over de etiologie, kunnen we stel-
len dat men wel de mond vol heeft over multicausali-
teit, doch dat bij nadere beschouwing deze term een
uiteindelijk verhullende functie vervult: tegelijker-
tijd wordt enerzijds de manifest klaarblijkelijke in-
vloed op het vlak van het psychó-sociale in rekening
gebracht en anderzijds toch de biogenetische oorzake-
lijkheid slechts eenzijdig als 'feitelijkheid' staande
gehouden. Met ander woorden: deze kwestie is niet
wars van enige theatraliteit. Men kent duidelijk geen
autonomie toe aan de sociogenetische oorzakelijkheid;
men neemt er slechts nota van, zoals bestendige depu-
taties plegen nota te nemen van de grieven van het
'volk'. We brengen in dit perspectief de afwezigheid
van het 'endogeen psychische in herinnering'. Het
motief daarvoor, namelijk het uit de weg gaan van een
stuitende contradictie, is zonder meer legitiem. In-

(11) Van den Berg lost dit vrij consequent op door
van een indeling naar de oorzaken gewoonweg af
te zien: "Een indeling naar de oorzaken zou het
meest doeltreffend zijn om de psychiatrische
stoornissen te classificeren. Omdat de oorza-
ken in de psychiatrie echter dikwijls niet be-
kend zijn, is dit niet mogelijk." (1966, p.15)
En wanneer hij dan van 'exogene psychosen' spreekt,
bedoelt hij daarmee enkel deze van 'organische
aard' (infecties, intoxicaties ...) zodat verwar-
ring met het psycho-sociale afwezig blijft. (1966, p.24)

dien men analoog aan het statuut van de materiële entiteit, te weten de 'erfelijke factor' en deze in zijn hoedanigheid van 'oorzaak van de voorbestemming tot een geestesziekte' (sic), een geestelijke entiteit ten tonele voert, dan zou dit dualisme (men heeft het elkaar nagepraat dit het cartesische dualisme te noemen) van de psychiatrie een kakafonie maken. En wij geloven dat geen zinnig mens dit onder multicausaliteit zou willen verstaan, laat staan dat Vedder iets dergelijks als een reële bedreiging zou aanzien. Doch hetgeen hij wèl kwijt wil door het 'endogeen psychische' te verzwijgen, lijkt ons de eigenlijke inhoud van het begrip endogeen ; het 'van binnen uit', het 'vanuit de mens zelf'.

Dit laat zich onverbloemd aantonen in een weinig scrupuleuze negering van wat meestal met de misleidende term als 'intra-psychisch' wordt aangeduid en zoals dit gebied door Freud werd verkent in zijn onderzoek naar de ratio der psychologische mechanismen. De term 'intra-psychisch' loopt het gevaar te misleiden op het punt waar de indruk gewekt wordt als zou het een zuiver mentalistische aangelegenheid nee genoemd zijn. We moeten inzien dat de verenging van de eigenlijk menselijke situatie tot het intra-psychische slechts voltrokken wordt bij gratie van de reeds vooropgestelde keten : erfelijk defect —————> cerebro-organisch defect —————> psychische spanningen. Deze psychische spanningen worden dan geacht op te treden vanaf het ogenblik dat een bepaalde drempel wordt overschreden ; de psycho-sociale eisen uit het milieu worden te hoog voor het neurologische systeem dat de participatie van de nu defecte zones veronderstelt in haar respons op deze stimuli. Dit wil niet zeggen dat men aan de basis van het cerebro-organisch defect geen sociale omstandigheden in rekening brengt ! Op straffe van beschuldiging van intellectuele oneerlijkheid kan men zich bij fenomenen als alcohol-intoxicatie moeilijk het verdoezelen van enige psycho-sociale achtergrond permitteren. Doch

durft men zich de vraag te stellen, in verband met schizofrenie, naar de mogelijkheid van het mislukken van een menselijk bestaan als zodanig? (Het is erg onwaarschijnlijk dat men zich dergelijke vragen zal stellen, vernits dergelijke, zogenaamde, 'zinledige' problemen hoogstens als psychologisch moment ter sprake kunnen komen en als dusdanig vatbaar voor psychiatrische diagnose. Men rade de dogmatische cirkel in de positie waarin het medische model, in zoverre het zelf de inhoud bepaalt van de vragen die haar gesteld mogen worden, zich nestelt.)

Wanneer we zoiets als het intra-psychische gepraagd vinden tussen erfelijke factoren en milieufactoren, vragen wij ons echter af wat in dit verband nog onder 'milieu' verstaan wordt. Want wanneer men de menselijke factor onwille van wetenschappelijke redenen, zoals zo vaak wordt betoogd, in elk geval elke zelfstandige inbreng hoopt te ontnemen, waarom splitst men dan nog steeds het exogene op in een lichamelijke en een geestelijke aard? Waarom dan niet meteen en trouwens consequent de milieuvloeden die geestelijk plegen genoemd te worden ontkleden tot op het blote lichaam van de observeerbare stimuli zoals we die kennen uit de behaviouristische leertheorieën? Wij spreken hier over gedragspsychologie omdat daarin het determinisme maximaal au sérieux genomen wordt en als dusdanig een beter bruikbaar theoretische achtergrond zou kunnen vormen voor de onderworpenheid (indien niet 'voorbested door erfelijke aanleg') van de patiënt aan zijn milieu in het medische model.

Dit maar om te zeggen dat de terminologie 'geestelijk exogeen' slechts een metafoor blijkt te zijn voor oorzaakelijkheid die zich op een ander vlak blijkt af te spelen. Zo zegt Vedder :

"[...] Dat neemt niet weg dat neermalen een exogene oorzaak als verlies van een geliefd persoon, tegenslag in zaken en dergelijke, het provocerend moment is dat tot het ontstaan van de depressieve toestand heeft geleid. De ziekte ontstaat dan door een exo-

gene oorzaak bij een door erfelijke aanleg 'gepredisponeerd' persoon. Toch zal in ons denken de endogene factor als oorzakelijk moment het zwaarst doorwegen." (1972, p. 26)

Het project dat het medisch model zich aldus stelt "lijkt twee regels voor te schrijven : in het beste geval bezwijken milieufactoren voor erfelijke factoren; wanneer milieufactoren toch het geval zijn, kan hun belang slechts doorwegen, inzoverre ze rechtstreeks cerebro-organische stoornissen (kierbeschadiging, verwondingen, ...) verraden. (12)

In dit opzicht wordt multicausaliteit een lachertje. Toegepast op het probleem schizofrenie lijkt het voorderen van een dergelijke terminologie de gang van zaken, schaanateloos te verdraaien. Krüll merkt terecht op :

"Man nimmt allerdings in der heutigen klinischen Psychiatrie allgemein eine 'multifaktorielle Pathogenese' an, ein 'Zusammenwirken seelischer (charakterlich-familiär-socialer) und körperlicher Teilursachen auf der Grundlage einer ererbten Konstitution .' (Spoerri 57) Damit ist jedoch das Problem der Bestimmung der Ursachen der Schizophrenie innerhalb der biogenetischen Theorie keineswegs gelöst. Denn wenn die 'Krankheit' Schizophrenie nur zum Teil organisch ist und lediglich auf der Vererbung einer 'Konstitution' basiert, dann muss man die Frage stellen, welches Gewicht diesen Faktoren gegenüber den 'charakterlich-familiär-sozialen' Ursachen zukommt. Die wichtigste Frage wäre, welcher der Faktoren stärker wirkt, die schizophrene Anlage oder die familiär-sozialen Einflüsse. Bedenkt man dass die bio. genetisch orientierten Psychiater trotz aller Bemühungen keine körperlichen Ursachen für die Schizophrenie festgestellt haben, dass diese Ursache also ein reines Postulat ist, und dass sie die 'ererbte Konstitution' offenbar auch anders als nur biologisch deuten können, dann bleibt als nachweisbare Ursache eigentlich nur der psycho-soziale Faktor." (1977, p. 66)

(12) zie infra : Appendix B - Proeve van de absolute opdringerigheid der biogenetische visie.

3
? } We kunnen zelfs stellen dat voor schizofrenie 'endo-
geen zoveel betekent als 'onbekend'. Het is dan ook
hoogst bevredend sommigen de erfelijke factor als
bekend te zien verdedigen, terwijl men niet weet
welke ziekte daarmee overgeërfd wordt !

2.2.2.2. De analganiteit van het aangeborene en
het verworvene verhindert de negering van
de werkzaamheid van het milieu niet.

Bij Wertenbroek lezen we : "De genetische factor (...) bij de schizofrenie staat vast, en wijst dus op een biologische determinant." (1975, p. 61) Men stelt vast dat de concordantie ratio bij homozygote tweelingen significant hoger ligt dan bij heterozygote tweelingen, maar niet zo hoog dat er niet nog een onbekende additionele factor nodig zou zijn om de stoornis manifest te maken. En men zal zich dan afvragen of deze additionele factor biologisch of psychologisch is. Doch over de 'niet te miskennen erfelijkheidsfactor' kan men lezen :

"Is één van de twee ouders schizofreen, dan heeft het kind 16 % kans ook schizofreen te worden. Indien beide ouders, dan 50 %. Wordt van een één-eiige tweeling één schizofreen, dan is de kans dat de ander ook schizofreen wordt 75 %." (Van den Berg, 1966, p. 63)

Men verbaast zich dan over de resterende 25 % die niet concordant is. Dergelijke gegevens ontleent men voor namelijk aan de studie van Rosenthal. (Stam, 1974, p.12)

Van den Enden (13) merkt op dat er geen methode bestaat om cultuurfenomenen van soortfenomenen te schei-

(13) zie het college van 11 maart 1977 aan de licentiaats wijsbegeerte : Van den Enden H., 'Metafysica'.

den. Sterker nog : hij argumenteert de principiële onmogelijkheid van een dergelijke methode. De redenering gaat als volgt : het gedrag van de mens wordt bepaald door de wisselwerking tussen genetisch vastgelegde patronen en culturele patronen, in die zin dat ze elkaar transformeren. Het genetisch materiaal wordt in zijn verschijningsvorm beïnvloed door de omgeving, en de omgeving wordt beïnvloed door het fenomeen mens. Op het moment dat men onderzoek wil doen naar het aandeel van beide determinanten is echter het moment voorbij waarop beiden segregeert gegeven zijn. Er speelt zich hier een soort amalgamatieproces af; een truc om beiden weer gescheiden in kaart te krijgen is principieel onmogelijk. Onderzoekingen met betrekking tot één-eiige tweelingen maken de vooronderstelling dat het constant houden van het milieu ook de constantie der reële beïnvloeding impliceert. Met het gevolg dat wat men zo fier in keurige procenten neent te kunnen uitdrukken, abstractie maakt van wat nu eigenlijk de reële receptie van invloeden zijn op het individu. Men vergeet daarbij overigens dat het begrip 'genetisch materiaal' vooralsnog een hypothese is. (14)

Deze analganiteit kunnen mensen er echter niet van weerhouden gratuite beweringen te doen aangaande het gewicht van de erfelijke factoren of de capaciteit van bepaalde uitwendige prikkels, al kan de verhouding niet

-
- (14) Interessant daarover is ook een opmerking van Piaget waarbij het fenotype gaat lijken op een respons van het genoom op de invloeden van het milieu. "On voit ainsi que, sur le terrain de la biogenèse des structures cognitives, le recours à l'hérédité revient tout d'abord à déplacer les problèmes de genèse quant aux rapports respectifs de l'organisation interne et du milieu, mais semble à nouveau nous orienter vers les solutions d'interaction." (Piaget, 1972, p. 71)

gepreciseerd te worden. De functie van het begrip oor-
zakencomplex verliest nauwelijks haar aanspraak op,
wat wij met enige beeldspraak graag het op-twee-paarden
wedden noemen : enerzijds verdraagt de onderzichtig-
heid van de zaak slecht die ene allesondersteunende
{ determinant (althans openlijk), anderzijds wordt geen
zelfstandigheid toegekend aan de psycho-sociale reali-
teit. Reeds eerder karakteriseerden we dit dubbelspel
als verhuld achter de term multicausaliteit, daar waar
de evidentie van dit begrip buiten de hier betreurde
context geenszins op het spel staat : een gebeurtenis
is niet gekluisterd aan de oorzaak die haar momenteel
voortbrengt. ! Doch de context die de psychiatrische
handboeken voorbehouden aan het in-zijn-werk-gaan van
een multicausaliteit laat slechts manoeuvreerruimte
{ tussen de absolute prioriteit die de genetische facto-
ren mogen genieten en de tot uitwendige prikkels geredu-
ceerde milieufactoren. Niet dat men zonder meer zijn
ogen sluit voor de concrete problemen die de therapeu-
tische realiteit opwerpt (15), doch de etiologie lijkt
zich koppig vast te bijten in de constructie van hypo-
thesen betreffende mechanismen van interactie; hypothe-
sen, die in debeweging van hun formulering zelf, de
7 voorlopigheid als eigenlijke bestaansreden schijnen
te vergeten. Terwijl epidemiologische studies in
brede termen uit hun resultaten voor schizofrenie be-
sluiten tot een 'combinatie van erfelijke en onge-
vingsfactoren', zien we de psychiater Yudin reeds in
allerijl de specifieke interactiestructuur beschrij-
ven :

"An inheritable attribute determines the presence
or absence of a given attribute and the maximum
limits within which it may develop; however, the
variations within these limits form a modification
curve that depends on the environmental conditions."
(Portnov & Fedotov, 1969, p.133)

(15) zie infra : Appendix C - Beschouwingen met betrek-
king tot de gedragspsychologische therapieën.

Tevens kan gesteld worden dat het poneren van dergelijke betrekkingen alleen naar kan profiteren van de verwarring die gaande is in de discussie aangaande omgevingsfactoren en/of genetische factoren ; een verwarring die compleet wordt op het moment dat de correlatie tussen ouderlijke en familiale kenmerken door sociologen wordt geïnterpreteerd als evidentie voor het belang van de omgeving (psychische besmetting), en door medici wordt geïnterpreteerd als evident voor het belang van de genetica.

Zonder daarover reeds iets ononderzocht voorop te stellen, kunnen we ons misschien afvragen of het feit van deze correlatie neutraal kan blijven ten overstaan van enige causaliteit ! Met andere woorden : is hiermee geen 'post hoc, ergo propter hoc' redenering gemeoid ?

2.3. Multicausaliteit of het pluralisme van unicausaliteiten.

2.3.1. Het formalisme in het causale denken.

Wellicht laat de multicausaliteit zich in haar specifieke functie binnen het psychiatrisch betoog met minder onhaal begrijpen dan tot nu toe door ons werd gesuggereerd. Reeds eerder legden we met betrekking tot de classificatiemoeilijkheden de nadruk op het onvoldoende gedekt zijn van de symptomatologie door de diagnose.(16) We stelden een overlapping

(16) Hoewel in het bestek van dit werkstuk niet relevant, weze vermeld dat ook de prognose niet altijd bevestigd wordt in de vervolgstudies. Ook ontbreekt na vaststelling van de diagnose naar alte vaak overeenstemming over de aan te volgen therapie. Kreitman heeft aangetoond dat de mate van overeenstemming varieert per diagnostische categorie : bij de functionele psychosen bedraagt zij 77 %; bij de neurose slechts 54 % (Ronne en Bauduin, 1976, p.187)

vast tussen de verschillende diagnosegroepen : verschillende symptomen-gehelen in één groep, dezelfde symptomen in meer groepen. Het behoeft geen betoog en nauwelijks toelichting dat de validiteit van een systeem ('valide' in de betekenis van : meet men wat men precies wil meten, en niet iets anders, of een beperkt deel ervan ?) in gevaar komt als een diagnose minimale informatie verstrekt over de symptomatologie van diegene op wie de diagnose van toepassing is.

Eenzelfde fenomeen van overlapping lijkt zich ook voor te doen op het vlak van de etiologie; en met dezelfde consequentie voor de personen in kwestie. Er is overlapping in oorzaken ontstaan. De veelheid en diversiteit aan oorzaken wordt blijkbaar opgedrongen door de psychiatrische praktijk. Tegelijkertijd lijkt de behoefte te bestaan deze veelheid van oorzaken in één overkoepelend systeem te synthetiseren : een éénvormig diagnosesysteem voor zowel de organische processen die aan een gedragsafwijking ten grondslag liggen, als voor de fenomenologische kenmerken die men van functionele psychosen en neurosen weet aan te geven. Dit is wat wij het formalisme in het causale denken zouden willen noemen.

En precies hier manifesteert zich op ondubbelzinnige wijze het eigenlijke karakter van de multicausaliteit : het slechts ernstig nemen van de biogenetische oorzakelijkheid toont zich in het streven naar een uniform geldig classificatiesysteem van nosologische eenheden. Vraag is in hoeverre dit zich leent voor de werkelijke doelstellingen van de diagnose ! Een éénvormig classificatiesysteem laat de verschillende oorzaken naast elkaar bestaan en wil bij de diagnose van een concreet geval een interactie of een combinatie van sommige of alle van deze naast-elkaar-staande oorzaken als verklaring doen gelden. Bij de afvaardiging van deze oorzaken vanuit het classificatiesysteem

naar het concrete geval gebeurt er echter overlapping. Het is deze overlapping die de substitueerbaarheid van de oorzaken miskent. Indien het menens was met de multicausaliteit, zou men aanvaarden dat iedere oorzaak toch slechts kan voldoen om iets tot gevolg te hebben. De overlappende combinatie van gedelegeerde oorzaken uit het uniforme classificatiesysteem wordt in haar betrekking tot het concrete geval als DE enig nogelijke oorzaak voorgesteld. Dit terwijl een andere oorzaak (lees : een andere combinatie van oorzaken) dit iets ook tot gevolg kan hebben !

+) Multicausaliteit wordt een lachertje als ze het samengaan met een uniform classificatiesysteem impliceert, omdat een dergelijk classificatiesysteem zelfs niet het in rekening brengen van een samenspel van meerdere oorzaken, dit samenspel op zichzelf nog steeds als noodzakelijke oorzaak doet fungeren.

De scepsis geldt dus met betrekking tot de algemene bruikbaarheid van een uniform classificatiesysteem.

Een classificatiesysteem is een meetinstrument en dient ontworpen te worden nadat de vraagstelling is geformuleerd. Een algemeen, voor elke vraagstelling bruikbaar meetinstrument bestaat niet, omdat men het meetinstrument pas kan ontwerpen nadat men weet wat men meten wil. Hierbij kan men tot het weinig zinvolle van een algemeen geldig classificatiesysteem besluiten. Classificaties kunnen verantwoord gebruikt worden in de situatie waarin ze oorspronkelijk ontstonden en niet in de situatie die daarvan qua werkwijze verschilt. Vermenging scheidt verwarring, omdat de diagnoses de verschillende ladingen niet dekken, niet staan voor één en dezelfde ziekte. Want de diagnose berust niet enkel op een beschrijving. Er spelen hier een aantal theoretische vooronderstellingen mee. Bij Freud begrijpt men de waarde van de diagnose neurose pas goed wanneer men zich Freuds gedachten over regressie, overdracht, enz. eigen heeft gemaakt. Zegt een dergelijk

theoretisch kader voldoende over de reële oorzaakelijkheid? De hang naar een uniform raam verraadt tegelijkertijd het primaat van een bepaalde oorzaakelijkheid, terwijl het precies slechts een thematisch onderzoek naar het concrete geval is, dat zich een unieke koppeling van oorzaak en gevolg kan aannemen. De eigenschap van een uniform geldig classificatiesysteem is precies een dergelijke uniciteit reeds theoretisch voorop te stellen. De methodische verfijning die erin bestaat de typologische benadering (indeling naar aan- of afwezigheid van symptomen) te vervangen door een dimensionele benadering (poging de symptomatologie 'objectief', d.w.z. kwantitatief meetbaar te maken door de intensiteit van het kenmerk te meten) kan het onderling gebrek aan overeenkomst tussen de psychiaters nauwelijks milderen, vermits het bestaande systeem van indelen de basis daarvan blijft. (17) Het lijkt ons overigens een bevreedende toestand deze 'disagreement' als negatief te ervaren. Het serieus nemen van de multicausaliteit vraagt een maximale bezorgdheid voor de specificiteit van het concrete geval en zijn context (zonder daarom noodzakelijk in een pluralisme van werelden te vervallen), waarvoor de dure consequenties wellicht een methodische onenigheid met de collega inhoudt.

Een exemplarisch voorbeeld van een tot op het vlak van de etiologie doorgevoerde classificatie biedt ons Wertenbroek (1975, pp. 21 - 62).

OORZAAK is inadequaat functioneren van			
Duur	biologisch apparaat		psychosociaal program
Blijvend	ORGANISCH (1)	ENDOGEEN (5)	PSYCHOGEEN (3)
Episodisch	EXOGEEN (2)		REACTIEF (4)

→ (17) zie infra : Appendix D — Over factor-analyse.

En dit moeten we dan verstaan op de volgende wijze :

(1) Dit omhelst een blijvende uitschakeling van neuronen, die de functionele elementen van het hersenapparaat zijn. Dit defect is verworven of aangeboren. Voorbeelden : tumor, hersenbloeding, stoornissen in het metabolisme ...

(2) Dit betreft evenzo een stoffelijke oorzakelijkheid, doch de duur en de mate van de aanwezigheid ervan bepalen rechtstreeks de grootte van de stoornis. Voorbeeld : intoxicaties, alcohol ...

(3) Psychogene oorzaken veroorzaken ontwikkelingsstoornissen, d.w.z. een ineffectieve programmering, waardoor de betrokkene de effectieve wegen om zijn doel te bereiken niet weet te vinden. Deze oorzakelijkheid betreft de vorming van de persoonlijkheidsstructuur.

(4) Hierbij gaat het om een situatie die te hoge eisen stelt aan de betrokkene, waartegen hij niet opgewassen is en waarmee hij niet klaar komt.

(5) De auteur beschouwt de endogene oorzaak als de 'testimonium paupertatis' van onze kennis, vermits bepaalde psycho-sociale stoornissen 'zonaar' blijken te ontstaan.

Het is moeilijk om enig voordeel te ontdekken in deze bijzonder triviale indeling der oorzaken, temeer daar de indeling 'endogeen-exogeen' ons zelfs geen bruikbaar criterium kon verschaffen. Met betrekking tot de schizofrenie bijvoorbeeld weet hij zich slechts af te vragen of de schizofrenie haar oorzakelijkheid moet zoeken in ofwel het organische, ofwel het psychogene. (waarbij wij ons afvragen waarom dan het endogene buiten beschouwing gelaten wordt?). De opdeling 'biologisch apparaat' en 'psychosociaal program' maakt hij neteen ook weer ongedaan door te verantwoorden dat de keuze van het aspect, waarvan de oorzaken van de psycho-sociale stoornissen bestudeerd zullen worden, bepaald wordt door de praktische overweging welke beschouwingwijze het meest eenvoudig is !

Zo lezen we :

"Dit betekent echter niet dat deze termen andersoortige oorzaken aangeven : ze geven alleen een andersoortige beschrijving van hetzelfde gebeuren aan. Psychogene oorzaken betekent dus niet dat deze onstoffelijk zijn [sic], het betekent alleen dat de beschrijvingswijze in psychische categorieën eenvoudiger is dan dan in natuurwetenschappelijke begrippen." (Wertenbroek, 1975, p. 44)

Deze passage verduidelijkt ons meer dan ooit op welke manier een loopje wordt genomen met de multicausaliteit. Dit begrip handhaaft zich nog slechts als zuiver verbaalisme vanaf het ogenblik dat het "psychosociale program" nog enkel dienst doet als 'verschijningsvorm' van het "biologische apparaat". Wertenbroek wil ons wijzen op het 'ene stoffelijke gebeuren' en de 'verschillende beschrijvingswijzen' ervan. Hij schijnt maar niet te kunnen ophouden met zeggen dat er geen beleving en geen gedrag is dat niet met een specifiek biologisch hersenproces gepaard gaat, alsof deze bewering een dermate revolutionair effect zou teweeg brengen dat het oorzakenonderzoek daarmee in een definitief vruchtbare positie tot stilstand zou komen. Het is niet in te zien waarvoor deze bewering een argument is !

Dat inderdaad één gebeuren zich voltrekt is één zaak ; doch een andere zaak is het psycho-sociale elke zelfstandige aanspraak op oorzakelijkheid te ontzeggen. Dat met alle levensverschijnselen noodzakelijk materieel-energetische substraten genoeid zijn, staat nauwelijks ter discussie. Het probleem lijkt ons echter te liggen op het vlak van de relevantie van het aantonen van materieel-energetische toestanden met betrekking tot het oorzakenonderzoek. (18) Ons lijkt deze relevantie niet zen-

(18) Graag citeren wij hierbij enige retorische woorden van Nietzsche : "Wachten we ons ervoor, te beweren dat er wetten bestaan in de natuur. Er zijn uitsluitend noodzaken : er is niemand, die beveelt, niemand die gehoorzaamt, niemand die in overtreding is. [...] Er zijn geen eeuwig duurzame substanties; de materie is evenzeer een dwaling als de god der Eleaten." (1976, p. 120)

der meer altijd evident. Zij lijkt ons evident daar waar de oorzaak van een zaak op ondubbelzinnige wijze samenvalt met haar noodzakelijke voorwaarden. Wertebroek lijkt ons oorzaak altijd te begrijpen als de som der noodzakelijke voorwaarden, als hij stelt :

"Onder oorzaak van iets, in ons geval van een psychosociale stoornis, verstaan wij datgene dat noodzakelijk en voldoende is voor het ontstaan en het eventuele voortbestaan van die stoornis. Zo gezien zijn de genoemde oorzaken vaak geen oorzaken, maarvoorwaarden die tot de oorzaak bijdragen. Pas de kritieke combinatie van die oorzaken vormt in zo'n geval de oorzaak waardoor de stoornis ontstaat en blijft bestaan."
(1975, p. 46)

Dit komt dan in concreto neer op een vrijgeleide voor de biogenetische oorzakelijkheid. Dit wordt haast expliciet in het onderscheid dat hij noemt te moeten maken tussen feitelijkheid en werkelijkheid : feitelijkheid is het geheel van alle stoffelijke dingen en gebeurtenissen (korten : de natuur) en de subjectieve beleving van de waargenomen feitelijkheid is de werkelijkheid. Het vrijheidsbesef noemt de auteur een prachtig voorbeeld van een werkelijkheid die eigenlijk niet 'waar' is, omdat het een fictie en een illusie vormt ten overstaan van het feitelijke determinisme.

We kunnen ons nauwelijks voorstellen hoe dit terminologisch gegoochel kan camoufleren dat de onderworpenheid aan het deterministische wereldbeeld de domper zet op de eigenlijke multicausaliteit, die erin bestaat geen oorzakelijkheden ononderzocht voorop te stellen. Wertebroek wil wat hij noemt het correspondentieprincipe verdedigen : de dynamische structuur van de subjectieve werkelijkheid zal moeten corresponderen met de structuur van de objectieve feitelijkheid van het psychencephalon. Op dat ogenblik treedt oorzaak nog slechts op als convergentie van de voorwaarden van aanleg, ontwikkeling en momentane situatie die noodzakelijk aanwezig worden geacht voor het wel en wee van de psycho-sociale werkelijkheid.

Op welke manier het onderscheid 'feitelijkheid - werkelijkheid' zich leent voor de psychiatrische praktijk noge blijken uit de bespreking die Krüll wijdt aan de argumenten van Weitbrecht voor de stelling dat de endogene psychosen, zoals de schizofrenie, als een lichamelijke ziekte ervaren worden. Weitbrecht stelt dat deze ziekte iemand overvalt, zoals een infectie met poliomyelitis of een acute appendicitis psychologisch onbegrijpelijk zijn.

Weitbrecht :

"Es ist eine klinische Erfahrung dass die weitaus überwiegende Mehrzahl aller endogenen Psychosen nicht sinnvoll aus der Biographie des Menschen heraus verstanden oder psychologisch interpretiert werden kann, sondern dass die endogenen Psychosen vielmehr die Sinnkontinuität des Lebens des einzelnen Krankheit, soweit sie uns psychologisch erhellbar ist, genauso unterbrechen oder zerreichen, wie es sonstige körperliche Krankheiten oder Unfälle auch zu tun pflegen." (onderstreept door ons) (Krüll, 1977, p. 63)

We dienen ons hierbij af te vragen wie het dan eigenlijk is, die het psychotische beleven niet verstaat : de patiënt of de psychiater ? Hoe kan Weitbrecht beweren dat de patiënt zijn ziekte als een blindedarmontsteking beleeft, terwijl hij in dit citaat, en in het bijzonder in de door ons onderstreepte deelzin, openlijk verklaart dat hijzelf niet in staat is het psychotische gedrag te verstaan en daardoor de vergelijking met de lichamelijke ziekten maakt. Wat zich eventueel psychologisch doet begrijpen wordt op deze manier afgedaan als subjectief nevenverschijnsel van de feitelijk organische ziekte !

Uitend
Kp

2.3.2. De weerslag van het klassiek psychiatrische
.....
denken op het sociale leven.
.....

Het twijfelachtig bestaan van het onderscheid 'feitelijkheid - werkelijkheid' kan ons echter op een meta-niveau van nut zijn en wèl als achtergrond voor het begrijpen van het discussiepunt in het psychiatrisch betoog. Er springt ons namelijk een opvallende analogie in het oog tussen enerzijds wat Wertenbroek noemt het 'feitelijk objectieve' en het 'werkelijk subjectieve', en anderzijds respectievelijk de objectivistische identificering, als gevolg van de biogenetische oorzakelijkheid, en de sociale discriminatie, als gevolg van het psychiatrisch classificatiesysteem. Te denken dat beide onderscheidingen inderdaad slechts twee beschrijvingen zijn van één gebeuren, moet ons een interne tegenbeweging doen vermoeden die men als een omgekeerde evenredigheid pleegt te begrijpen, zeggende: een toenemende objectivistische identificering gaat gepaard met een afnemende psycho-sociale identificering, of uniformiteit. In de klassieke psychiatrie liggen de prioriteiten vast, zodanig dat het op zichzelf reeds probleem-constituerend effect van de psychiatrische behandelingswijzen in de inrichtingen, afgevaardigd wordt - en daarmee als 'vuil karweitje' bezorgd - aan de 'sociale psychiatrie', zoals dat dan heet. Met betrekking tot ons pogen het verschijnsel waanzin te begrijpen, kunnen wij ons een dergelijke opsplitsing niet veroorloven, omdat dit leidt tot absoluta: het medische model monopoliseert een absolute identiteit tussen de normale en de pathologische mens, terwijl daaruit het sociale image resulteert van de waanzinnige als de absoluut andere. Deze polarisering verwijderd ons slechts van de doelstelling van ons onderzoek naar het specifieke van de waanzin, in zoverre langs de ene

kant de etikettering die geleverd wordt door het classificatiesysteem het fenomeen waanzin zoals het in onze oorspronkelijke sociale context gegeven is ('oorspronkelijk' betekent hier : vóór de opening in een psychiatrische inrichting of gevangenis) letterlijk overroept en in zoverre langs de andere kant het medisch-objectivistisch model de ontologische vooropstelling van het mechanistisch mensbeeld volledig geïntegreerd heeft in haar onderzoeksprogramma betreffende de etiologie. (19)

2.4. Multicausaliteit of het compendium van mogelijke oorzaken.

Kuiper neemt enigzins een aparte plaats in als hij opmerkt dat merkwaardigerwijze de oorzaak van psychische ziekten nogal eens een gebeuren is dat door de patiënt zelf bewerkstelligd wordt. Inzicht in de etiologie van de psychiatrie, aldus Kuiper, bestaat uit inzicht in de interactie van hetgeen iemand overkomt en diens persoonlijkheid zelf. Hij verwerpt het schema 'endogeen-exogeen' omdat opsplitsing de dictatuur van de 'ene oor-

(19) Dit laatste weze duidelijk geïllustreerd :

? "Thus there is no one-to-one correspondence between genes and complex characters like eye color or wing shape. Instead, the development of each character is controlled by a series of events, each of which is controlled by a gene. We might make a useful analogy with the functioning of a complex machine like the automobile. There are clearly a number of separate parts, like the motor, the brakes, the radiator, and the fuel tank, all of which are essential for its proper operation. Although a fault in any one part may cause the car to stop functioning properly, there is no reason to believe that the presence of that component alone is sufficient for proper functioning." (Watson, 1970, p. 25)

zaak' mogelijk maakt.

"De term endogene depressie zou alleen juist zijn wanneer men door een in de constitutie gelegen oorzaak depressief zou worden en niet door interactie tussen mens en milieu'." (Kuiper, 1973, p.142)

De monocausale opvatting leidt tot een verwarrende classificatie. Zo merkt hij op dat Rünke de psychogene psychosen (volgens Kuiper : psychosen die uitbreken wanneer mensen aan een situatie zijn blootgesteld die ze niet kunnen verwerken) onder de endogene psychosen gerangschikt, waar endogeen toch op een constitutionele factor moet wijzen. Met betrekking tot de schizofrenie merkt hij op :

"De opvatting dat dementio praecox een endogene ziekte is heeft tot veel erfelijkheidsonderzoek geleid, en vele psychiaters doen alsof deze onderzoeken een positief resultaat opgeleverd hebben. De kennis van de genetica als wetenschap is bij vele psychiaters allern minst evenredig aan hun enthousiasme voor genetische verklaringen. Veelal beroept men zich op onderzoeken van Kallman wiens werk op goede gronden ernstig bekritiseerd is. Deze auteur houdt ook tuberculose voor 'erfelijk', een bewering die de psychiaters tot nadenken had moeten nopen." (Kuiper, 1973, p. 208)

De schizofrene psychose zou dus ontstaan door interactie van een complex van factoren, waarvan de genetische factor er één is. Men moet echter voorzichtig blijven met de diagnose 'erfelijk', omdat dit aanleiding geeft tot een fatalistische opvatting omtrent recidieven die voor onvernijdelijk worden gehouden, terwijl best een bepaald soort situatie verantwoordelijk kan zijn voor de periodieke terugval. Kuipers multicausaliteit houdt dus een oorzakenreeks in, zodat de diagnose bijvoorbeeld luidt : "Depressie naar aanleiding van verhuizing bij een vrouw met een neurotisch karakter." De neuroseleer kan dan de specificiteit van het neurotisch karakter verder opklaren. Voorts moet men erop bedacht zijn dat 'naar aanleiding' en 'bij' een causale betekenis hebben.

Kuiper lijkt ons de substitueerbaarheid van oorzaken ingebouwd te hebben in zijn multi causaliteit als hij zegt dat een kind met erfelijke dispositie tot psychotisch reageren, in een zeer gunstig milieu niet psychotisch zal worden terwijl een kind met een gezonde aanleg bij zeer sterke overbelasting dit waarschijnlijk wél zal worden. Doch de bewering dat in alle gevallen alle oorzaken moeten opgezocht worden, lijkt voorbij te gaan aan het inzicht dat het niet-gebonden-zijn van een bepaald type oorzakelijkheid aan een zaak, niet noodzakelijk de geldigheid van het aantonen van de verantwoordelijkheid van één oorzaak voor die zaak op het spel zet ! Hij geeft zich enigzins rekenschap van deze problematiek als hij zegt :

Arms!

"Om slechts de voornaamste oorzaak als oorzaak aan te duiden en de andere oorzaken als voorwoorden, noge in sommige gevallen logischjuister zijn, het is meestal onslachtig, weinig doelmatig, aanleiding tot nutteloze twisten." (Kuiper, 1973, p. 141)

We moeten er echter op bedacht zijn om, in wat Kuiper noemt een logisch juistere' versie, de 'voornaamste oorzaak' niet het statuut te geven van één der noodzakelijke voorwaarden en wél de voornaamste'. We wensen namelijk op zoek te gaan naar datgene waardoor iets, en niet iets anders, tot stand komt. Dit vraagt in de eerste plaats een grondige doorlichting van wat nu eigenlijk problematisch is aan de waanzin, omdat wij anders nooit weten waarvan wij in concreto de oorzaak moeten zoeken.

*Waarom?
niet!*

Het valt trouwens reeds op welk probleem de psychiatrie zich stelt, alleen naar door de interpretatie van het woord 'waardoor' na te gaan. Zo vertelt Vedder :

"Voorheen luidde de vraag : waardoor wordt iemand ziek ? en men dacht uitsluitend aan infecties en andere van buiten af inwerkende, schadelijke invloeden. Tegenwoordig komt naast de geneonde vraag, die natuurlijk actueel blijft, een andere naar voren : WAAROM wordt iemand ziek ? en men gaat meer letten op de

in levensgeschiedenis en de psychische conflicten".
(Vedder, 1973, p. 46)

Hij lijkt op deze manier het 'waardoor' te willen reserveren voor de fysische oorzakelijkheid, terwijl het 'waarom' als zuiver rationalistische aangelegenheid ten tonele gevoerd wordt. Stellen we daartegenover Kuiper :

"Hoe voltrekt zich het psychotisch worden ? Dat is dus de vraag naar de pathogenese, naar het gebeuren, het zich voltrekken van het ziekelijk proces. Voorts vragen we : En waardoor treedt dat proces op ? Dat is de vraag naar de etiologie ." (Kuiper, 1973, p. 186)

De etiologie wordt hier niet beperkt en slurpt als zodanig de waarom-vraag van Vedder op in zijn waardoor-vraag. De hoe-vraag in haar hoedanigheid van probleem-beschrijving, ontbreekt compleet bij Vedder, want onderzoek naar het op-welke-wijze voltrekken van het ziekteproces kan een ernstige etiologie niet overschillig blijven.

Tevens mag het belang van de hoe-vraag bij Kuiper niet ondergewaardeerd worden met betrekking tot een oorzakenonderzoek. Want als wij iets als onderzoek naar oorzaken uitvoeren, moet ook de feitelijkheid van het verloop zelf en de wijze waarop de ziekte eventueel zijn afloop kent, begrijpelijk worden vanuit de gethematiseerde oorzaak. (20) De hoe-vraag treedt op deze manier op als specificering van de waardoor-vraag.

Krülle merkt in verband met de waardoor-vraag op dat deze binnen de biogenetische theorie niet opgelost kan worden met het begrip 'multifactoriële pathogenese', omdat het spreken over deoorzaken ook inhoudt dat precies aangegeven wordt welk gewicht de erfelijke constitutie

(20) Wij insisteren hier duidelijk op wat men naar de suggestie van Aristoteles 'doeloorzaak' is gaan noemen. Niet dat de toekomst een determinerende invloed op menselijk handelen zou hebben, maar eerder dat de doelgerichtheid (de specifieke explicitatie van bedoelingen) de anticiperende factor in het gedrag is : de inferentie op grond van voorafgaande en opgedane informatie (Piaget, 1975, p. 247), dus de toeëigening van een verleden,; de oorzaak van de drie andere oorzaken van Aristoteles (Quintelier, 1977, p. 43)

en de organische factor draagt tegenover de karakteriëel-familiair-sociale invloed. Het is er Krüll in zijn boek voornamelijk om te doen aan te tonen hoe de psychiatrie haast axionatisch vertrekt vanuit een internsonatisch ziektebeeld, doch in werkelijkheid maximaal afhankelijk blijft van de normatieve selectie uitgevoerd door het sociaal-cultureel milieu op de gedragingen van haar leden. Het is dus, wat men zo noemt, de 'common sense' opvatting die bepalend is voor het type-publiek dat de psychiatrische inrichtingen bevolkt, waarna de psychiaters dan het gissen hebben naar de oorzaken van deze en de door het nieuwe milieu nede geconstitueerde gedragingen. Maar zoals we met de woorden van Dostojewski weten dat we 'onszelf niet kunnen overtuigen van ons gezond verstand door onze buurman op te sluiten', staat de psychiatrie voor de opgave een sociaal gesanctioneerde groep mensen ziek te bevinden en daar dus een etiologie, los van de werkelijke gedragingen (d.w.z. in de context waarbinnen ze ontstaan zijn), aan vast te knopen, vermits de symptomatologie niet op het vlak van duidelijk waarneembare gedragsstoornissen haar materiaal kan vergaren. De gebeurlijke correcties op het sociale etiket kunnen echter niet verhelpen dat het 'kwaad reeds is geschied', zodanig dat de psychiatrische diagnose een verwetenschappelijkte precisering (=legitimering) van de sociale sanctionering betekent. Daarbij komt dat in de gevallen waarin een bepaald gedrag wel als typisch symptoom kan beschouwd worden, men niet in rekening brengt dat abnormaal gedrag ook mogelijk is als normale reactie op een abnormale situatie.

De psychiatrische diagnostisering 'vergeet' echter in letterlijke zin de sociale betekenis van het gedrag en identificeert op het vlak van haar etiologie het gedifferentieerde psycho-sociale gesitueerd-zijn (der patiënt vanuit het denkbeeld van de schizofrene persoon als een defecte machine. Krüll stelt in dit verband :

"Nicht das Verhalten des Patienten ist ausschlaggebend

für die Diagnose, denn dieses kann sowohl Gesundheit wie Krankheit implizieren, der Psychiater muss vielmehr die Krankheit selbst diagnostizieren, unabhängig davon, welches Verhalten der Patient zeigt." (Krüll, 1977, p. 19)

Onderzocht moet nu worden welke alternatieven er bestaan om tot een beschrijving te komen van het specifiek problematische van de menselijke ervaring die wij waanzin noemen; alternatieven die ons uit de impasse halen waartoe een objectivistisch (21) gemotiveerde etiologie ons leidt, in zoverre ze abstractie maakt van de eigen zingeving van de waanervaring uit hoofde van een uniforme oorzaakelijkheid. Hoewel het classificatiesysteem deze uniformiteit op het eerste zicht doorbreekt, hebben we toch moeten vaststellen dat haar aanspraak op een absolute opdeling een Babylonische spraakverwarring mogelijk maakt tussen de psychiaters, vernits de voortdurende betekenisverschuivingen in de menselijke werkelijkheid de sociale stigmatisering der waanzinnigen slechts schijnt te doen stollen. Het classificatiesysteem lijkt op die manier iets geneen te hebben met het multiplicatøffect van de zwakke munt : een drukkere circulatie maakt haar slechts zwakker.

-
- (21) Met objectivistisch bedoelen wij hier de zuiver theoretische vooronderstelling die men over het weten en de houding van de weter kan opperen, zeggende :
"Donc : 'la science est objective', i.e. pourvoyeuse de vérités indépendantes de l'histoire et de ceux qui la font.
Et : 'le savant est objectif', i.e. astreint à découvrir ces vérités en s'effaçant devant elles, en faisant 'abstraction' de sa subjectivité et en s'élevant, du même coup, au-dessus des passions contraires des préjugés de race et de classe, etc." (Lévy-Blond & Jaubert, 1975, p. 35)
Fenomenologisch is de objectiviteit der werkelijkheid te begrijpen als een eigenschap van wat gegeven is, in die zin dat wat men aanbiedt te kennen los van alle subjectiviteit, schatplichtig blijft aan de act zelf van deze objectivistische intentionaliteit (in dit geval : streng methodische eisen). Classificeren is niet geschiedenisloos : men moet de speciale condities bepalen waaronder een bepaald gedrag of een bepaald bewustzijnsverschijnsel beantwoordt aan de eisen van systeemcoherentie. Een dergelijke constructie blijft ook als reconstructie van realiteit een artefact. Objectiviteit is dus een ideaal, geen werkelijkheid.

DEEL TWEE :

Ode aan de waanzin of het antipsychiatrisch verweer.

1. De positieve waardering (der) waanzin als uitvloeisel (der) anti-houding en als aanleiding tot aporieën.
-

- 1.1. De dubbelzinnigheid in het antipsychiatrisch denken.

Dat de antipsychiatrische beweging onderdak verleent aan vogels van het neest vreendsoortige pluimage, doet ons reeds vanop afstand vermoeden dat er ernst genomen wordt met de multicausaliteit. Zo vinden we daar zowel een uitgesproken liberale figuur als Thomas Szasz in terug, als ook de extreem linkse maatschappijcritici, zoals daar zijn het 'Sozialistisch Patienten Kollektiv' (SPK) van Heidelberg en de 'radicale psychiaters' onder invloed van de Amerikaan P. Lowinger. Reden waarom ook niet ieder criticus van de klassieke psychiatrie zich zonder genegde gevoëls laat inlijven in antipsychiatrische rangen. De term antipsychiatrie kan misschien gelden als verzamelnaam voor de contestanten binnen de psychiatrie die de ontoereikendheid van het medische model aanklagen, doch in een eerste betekenis wekt de term de indruk zich tegen de psychiatrie als zodanig, als 'geneeswijze van de psyche', af te zetten. Vanaf dat ogenblik is de term in zijn hoedanigheid van verzamelnaam niet langer geoorloofd.

Deze terminologische verwarring is ook niet wars van enige reële aanleiding daartoe. Want, voorzover de teksten ons bekend zijn, heeft men nog steeds niet bepaald of de persoon die onder het hakbijl van de klassieke psychiatrische classificatieschema's gestigmatiseerd werd, nu wel degelijk ziek is of helemaal niet.

In de klassieke psychiatrie is men in de mogelijkheid iemand mentaal ziek, geestesgestoord, enz. te oordelen in zoverre hij past in het jargon van de gangbare symptomatologie. Omdat slechts een bepaald type gedrag als symptoom gekarakteriseerd kan worden, noteren we dat langs deze gedragsanalyse de ideologische vooronderstellingen werkzaam zijn en dus ook de nodige waardeoordelen reeds van in de aanvang het psychiatrisch handelen binnensluipen. Deze gedragsanalyse behoort dan verder 'bevestigd' te worden door het nodige biogenetische verklaringsmateriaal. We zien dus dat ziek hier staat voor zowel het niveau der gedragingen, als voor het niveau (der) fysiologie. (en nog naar te zwijgen over de subverdelingen die men verder aanbrengt in cognitieve, emotionele, ... 'defecten').

De antipsychiaters daarentegen spreken zich daar, zowel onderling als individueel, nauwelijks eenvormig over uit. (1) Want enerzijds is het opvallend dat

- (1) Het zou een apartestudie vergen om een overzicht te krijgen van de respectievelijke posities, door de auteurs onder te brengen in vakjes naargelang het criterium waarop men iemand waanzinnig acht. Deze weliswaar interessante studie zou inzicht opleveren in het beperkt aantal 'mogelijke' standpunten, doch is weinig relevant in het bestek van ons onderzoek. Wij zijn er slechts op uit de gemeenschappelijke reactie van de antipsychiaters te begrijpen.

	ethisch	cognitief	emotioneel	gedragsmatig	fysiolog.
ziek					
niet ziek					

men het klassiek psychiatrisch ziektebeeld als meest aanstootgevend ervaart, waarbij weliswaar vooral het etiologisch aspect en de daaraan klevende therapieën op de korrel genomen wordt ! Hetgeen toch niet wegneemt dat men het gezin, de maatschappij of de cultuur ziek zal gaan noemen, en dientengevolge de rollen omgekeerd worden : de normale, die de vertegenwoordiger van de zieke maatschappij is, is de eigenlijke zieke. (2)

Anderzijds wordt de waanzinnige opgevat als het slachtoffer van de waanzinnige wereld waarin hij vertoeft. Hij is er de consequentie van, de dupe ervan. De normale houdt zich staande. In dit beeld verschijnt de waanzinnige mens als de belichaming van de waanzin van zijn wereld.

Wij menen deze dubbelzinnigheid aan het werk te zien op de boden van de uiteenlopende posities die de antipsychiaters innemen en waarin wij willen grasduinen. Deze dubbelzinnigheid lijkt ons te oscilleren omheen de positieve waardering die de antipsychiatrie betracht weg te dragen voor de waanzinnige persoonlijkheid. Laat ons dit even onderzoeken.

-
- (2) Een pittige noot in dit verband is dat wanneer we de etymologische (De Vries, 1973, p. 260) betekenis nagaan van het begrip 'ziek', we op een rake ondersteuning van deze opvatting stuiten. De betekenisontwikkeling zou gaan van '(zware) arbeid', over 'noeite, kwelling', naar 'ziekte' ! De associatie van de maatschappijkritische opstelling van het gros der antipsychiaters, te weten de marxistische kritiek op het vervreemdende arbeidsleven dat de normalen leiden onder het kapitalistisch productieproces, met de voorgeschiedenis van het woord 'ziek' is niet moeilijk te leggen : waar vroeger arbeid de realisering van ons levensproject inhield, is dit onder de rationaliseringspsychose van de moderne produktiewijze tot een 'kwelling', tot een 'ziek' aangelegenheid uitgegroeid. Bedenk wél : dit is geen argumentatie; dit is een pittige noot.

1.2. Het 'Sozialistisch Patienten Kollektiv' :
van ziekte tot revolutionaire strategie.

Er is de positie van het SPK die zeer geconcentreerd en toch volledig samengebald werd in de betiteling van hun beruchte boek : 'Aus der Krankheit ein Waffe machen'. Daarmee wordt erkend dat er ziekte is, doch precies de genezing ervan is de bevestiging van het zieke maatschappelijke systeem. Want de genezing zou een herintegratie betekenen en als zodanig een verzoening met de ziekmakende toestanden.

De ziekte is dus per definitie een opstand. Deze moet echter nog 'operationeel' gemaakt worden. Hier ligt de opdracht van een alternatieve psychiatrie. Het SPK streeft er dan ook naar de ziekte tot verdere ontplooiing te brengen, d.w.z. tot op het punt waar door een geneenschappelijk bewustworden de ziekte tot revolutionaire kracht wordt.

1.3. Laing en de normaliteit als een vorm van vervreending.

Bij Laing merken we deze onduidelijkheid betreffende de ziekteproblematiek op waar hij bijvoorbeeld voortdurend praat over zijn 'patiënten'(Laing, 1973 a, p. 138) en elders dan weer afgeeft op de psychiatrische vooronderstelling als zou het ziekte-etiket plakken een neutrale aangelegenheid zijn.(Laing, 1972, p.26)

De genezing lijkt ook taboe vanuit Laing, daar waar hij spreekt over de 'innerlijke reis in tijd en ruimte'(Laing, 1967) van de patiënt, of van de 'transcendentale ervaring'(Laing 1971a). Een dergelijke reis is geen ziekte die om genezing vraagt, want het is zelf een natuurlijke weg om ons te verlossen uit onze normale toestand. En onze normale toestand is er één van ver-

vreemding :

"Wat wij 'normaal' noemen, is het produkt van verdringing, verloochening, 'schifting', projectie, introjectie en andere vormen van destructief handelen t.a.v. de ervaring. [...] Dit betekent een radicale vervreemding van onze wezensstructuur." (Laing, 1971 ap. 18)

Laings opvatting van vervreemding heeft betrekking op de toestand van slaap, van bewusteloosheid (3) en van zinledigheid wanneer de 'volle rijkdom van de ervaring' niet doorleefd wordt. Er wordt op deze manier een heimat van ervaring gepaneerd waarvan het normale gedrag ver af staat, omdat het de domper zet op wat de mens al niet allenaal aan mogelijkheden van ervaring bezit.

Waanzin als de doorbraak van nieuwe mogelijkheden van mens-zijn, is een zienswijze die instemming heeft gevonden bij een figuur als Foudraine (1974, p.450)

1.4. Maud Mannoni en de regressie als mogelijkheid van toetreding tot de symbolische orde.

Zij schrijft :

"Grootgebracht met woorden van volwassenen die alleen vervuld zijn van het 'geval' van een kind dat hun enige onderwerp van gesprek is, ziet de 'zieke' geen andere uitweg dan zichzelf als persoon geheel uit te vlakken om de ziekte te worden; zijn getuigenis is van dan af tegelijk medisch en moreel, de patiënt (volwassene of kind) is het 'produkt dat afwijkt van een norm' geworden." (1976, p. 33)

-
- (3) De dubbelzinnigheid rond het begrip 'onbewuste' bij Laing is frapperend: enerzijds is het de bron van nog niet aangeboorde ervaringsgegevens, anderzijds is het toch precies de normale die zonder bewustzijn leeft. Deze dubbelzinnigheid is te begrijpen uit Laings onortodoxe opvatting over onbewustzijn. Het onbewuste is hetgeen we niet communiceren aan onszelf of aan de ander. (1973 a, p. 17) J. Mitchell heeft dit op gevatte wijze opgemerkt als ze stelt dat "the unconscious can be understood (rendered intelligible)" (1977, p. 10)

Het is de identificatie met het type sociaal deviant gedrag, zoals dat door de medische behandeling wordt mogelijk gemaakt, die de spontane genezing, die de psychose is, belemmert. De waanzin wordt begrepen als een positieve reactie op een situatie die de werkelijke verlangens van het subject niet inlost.

"Het scheppende moment van de waanzin is een soort reconstructie." (Mannoni, 1976, p.33)

De ervaring van waanzin is op deze manier te begrijpen als een soort antistof tegen de maatschappelijke onlustvolle druk. Dientengevolge moet men de taak van de therapie zien als een poging de waanzinnige de instrumenten in handen te spelen om zijn geprivilegieerde situatie als dusdanig te erkennen, d.w.z. een reconstructie van de ervaring van waanzin op te zetten. Want de waanzin is een regressie naar de imaginaire orde (4) De reconstructie van dit verleden moment maakt het weer mogelijk dat het subject de frustraties met het imaginaire surrogaat-object zal gaan 'verwoorden'. De toeëigening der taalstructuren betekent de intrede in de symbolische orde, in de wereld der normalen. Naar goede gewoonte citeert Mannoni in dit verband enige historische woorden van leermeester Freud: "Een waanzin is een restituerend genezingsproces". (1976, p.144)

De waanzin is dus tegelijkertijd een ziekte en een genezing. Deze onduidelijkheid betreffende de

(4) We willen er ons van weerhouden neegesleurd te worden in de voortvarende reflex waaraan een zuiver evaluatieve manier van tewerkgaan zich zou bezondigen. Het voortvarende bestaat erin nuanceringen op te offeren aan de duidelijkheid van een simplificerende voorstelling van zaken. Daaron zou het misdadig zijn indien we Mannoni's theoretische basis zouden verzwijgen, te weten Lacans structurele analyse van de ontogenese van het pathologisch probleem. De stoornis situeert zich in de verhouding van het subject tot de taal. De psychose is dan "une déficience radicale - effet de forclusion (= rature définitive d'un évènement, de telle sorte qu'il ne pourra jamais être renémore) - qui se traduit par une inaptitude à rapporter correctement le signifié au signifiant ou le signifiant au signifié." (Fages, 1971, pp. 115 - 116)

bepaling van het karakteristieke van de waanzinnige
betoont zich onder meer in de volgende passage :

"Niemand kan het bestaan van krankzinnigheid ontken-
nen. Wat nader bekeken moet worden is of men deze
gelijk mag stellen aan een ziekte (geestesziekte)."
(Mannoni, 1976, p. 175)

Mannoni stelt zich met andere woorden de vraag of
een 'ziekte der zinnen' (=krankzinnigheid) wel een
ziekte is !? (5)

De dubbelzinnigheid duikt ook op wanneer Mannoni de
antipsychiatrie wil onderscheiden van de gemeenschaps-
psychiatrie. De eerste vat de waanzin op als een "te
erkennen, naar mislukt protest" (Mannoni, 1976, p. 137),
terwijl de tweede de waanzin slechts gelijkstelt met
het antisociale. Is waanzin geen ziekte, dan is het toch
een nislukking.

Van de 'institutionele psychiatrie' onderscheidt de
antipsychiatrie zich dan door het protest op het medisch
model.(6) Zowel het medische model als het eng-sociale
model moet het dus ontgelden. Daar waar de klassieke
psychiatrie zich bedient van een mengsel van het psycho-
analytisch model en het medisch model, vinden we bij
Mannoni een eclecticisme van het psychoanalytische en
het sociale model. (7)

-
- (5) Mogelijkerwijze is een lichtvaardigheid ten gevolge
van de vertaalobsessie van het nederlandstalige
boekenwezen verantwoordelijk voor een ongeoorloofde
onzetting van 'folie' in 'krankzinnigheid'. Wij heb-
ben dit niet kunnen controleren. Doch zelfs dit voor-
behoud in acht genomen kunnen we ons bezwaarlijk
ontdoen van het equivoke dat als een aureool omheen
de waanzinsonschrijving hangt bij Mannoni.
- (6) Koupennik acht deze interpretatie van de geestesziek-
te "afwijkend, absurd en gevaarlijk", en gaat verder
door te zeggen : "Ik sta op de tern 'ziekte'." (Trinbos,
1975, p. 77)
- (7) Voor een overzicht van de verschillende modellen
die men hanteert in of buiten de psychiatrie over
de waanzin, moet men bij Siegler en Osmond zijn .
(Boyers, pp. 99 - 122, 1975)

De conceptie van waanzin als natuurlijk genezingsproces neent Mannoni over van Laing, terwijl ze niet needoet aan de overwaardering van de sociologische feitelijkheid, een sten die zo sterk doorklinkt in het antipsychiatrisch verweer. Doch door de antipsychiatrie te willen zuiveren van zoiets als een gencenschappsychiatrie, schakelt Mannoni de integratie in de klassieke psychiatrie van de pogingen die zich als 'sociale psychiatrie' aanvaardbaar willen maken (ter bestudering van de interventie van 'milieufactoren'), gelijk met de sociogenetische kritiek op de klassieke psychiatrie. De suggestie die wij maken is dat Mannoni in haar structuralistisch-psychoanalytische aanpak van het psychiatrische probleem de grenzen van de antipsychiatrische kritiek overschrijdt en wel in zoverre deze anti-beweging blijft.

1.5. De 'radicale psychiaters' : slechts het lichaam kan ziek zijn.

Hierover kunnen we kort zijn.

Deze los georganiseerde U.S.A.-psychiaters staan sociale verandering tot in de wortels van de maatschappij voor. Steiner zet drie principes op een rij (Steiner, 1976, pp. 10 - 16) :

1. - nenselijke wezens leven in harmonie met de natuur nits er geen onderdrukking is ;
2. - vervreending is de essentie van alle psychiatrische toestanden ;
3. - alle vervreending is het resultaat van onderdrukking waarbij de onderdrukte wordt genystificeerd of misleid.

We zien dus dat hier een psychiatrische stoornis gelijkstaat aan vervreending, een bewustzijnstoestand die het resultaat is van genystificeerde onderdrukking.

De rol van de psychiater is uitgespeeld, want waar het organische stoornissen betreft, is dit een zaak voor de neuroloog. Ook de psychofarmaca kan hier diensten bewijzen. Doch in elk ander geval is 'psychiatrische verzorging' uit den boze, want niet alleen overbodig, doch vooral een verhulling van een inherent politieke problematiek.

Hier wordt nog vastgehouden aan het classificatieschema van de klassieke psychiatrie, hetgeen zowel blijkt uit de a priori weigering een alternatieve duiding van de waanzinsproblematiek aan te vatten (dit is een stilzwijgend akkoord), als uit het rigoureuze onderscheid tussen organische en niet-organische stoornissen; waarbij men zich toch moet gaan beroepen op een nog strenger medisch model dan het bestaande, wil men dit onderscheid kunnen maken! Tegelijkertijd waarschuwt de 'radicale psychiater' echter ervoor het beeld van onderdrukking en utopie uit te drukken in termen van ziekte en gezondheid. Trimbos meent evenzo een "afwijzing van het medische model" (1975, p. 47) te moeten opmerken, wil men hen als antipsychiaters begrijpen. Met deze bewering gaat hij echter voorbij aan de tweeslachtige houding der 'radicale psychiaters' terzake.

We stellen niet alleen wederom een stuitende onduidelijkheid vast betreffende het probleem of de waanzin nu een ziekte is of niet, doch in hun 'Manifest' drukken ze ook in onbedekte termen de geprivilegeerde positie uit die de waanzinnige toekent :

"Paranoïa is een staat van verhoogd bewustzijn. De meeste mensen worden meer achtervolgd dan zij in hun wildste wanen zouden kunnen voorstellen. Zij die zich op hun gemak voelen zijn ongevoelig." (Steiner, 1976 p. 9)

Het pathologische bewustzijn onderscheidt zich dientengevolge van het normale bewustzijn door zijn besef van

de vervreending. Als vormen van vervreending worden vernoemd :

"[...] ; of de vervreending van mannen en vrouwen die het gevolg is van mannelijk chauvenisme ; of de vervreending van personen van hun eigen ervaringen, [...]" (Steiner, 1976, p. 53)

Het begrip vervreending lijkt dus hier een vat te zijn van vele betekenissen : communicatiestoornissen, zelf-verlies, de kater van ervaringen met autoriteiten ... Het is toch een ideologie van het martelaarschap voorstaan wanneer men aan het slachtoffer van vervreendende toestanden per definitie een helderziendheid in diens eigen belangen gaat toeschrijven !

1.6. Basaglia : de psychopathologie als uitstotingsverschijnsel.

Zowel Trimbos (1975, p. 40) als Hendrickx (1973, p. 28) leggen sterk de nadruk op het feit dat Basaglia het ziektemodel niet verwerpt, doch er slechts de sociale betekenis van aanvecht : de mensen worden erdoor 'uitgestoten' (opgenomen en 'behandeld' en verpleegd). Basaglia zou dus de enige antipsychiater zijn die expliciet te kennen geeft dat de waanzinnige een zieke is. Hendrickx stelt dat Basaglia de geestesziekte beschouwt als het residu dat overblijft nadat men de gedragsvormen die een reactie zijn op de sociale uitsluiting en op de internering, van het totaal aan abnormaal gedrag van de geestesziekte heeft geabstraheerd. Vanuit het samen-zweringsmodel (etikettering en opnemen in een inrichting) zou men niet over een verklaring beschikken voor het feit dat de geesteszieke in de inrichting is terecht gekomen. Men ziet zich dan genoodzaakt aan te nemen dat de patiënt onwille van een ziekte in de inrichting is

opgenomen.

Nochtans zouden wij ernstig durven betwijfelen of Basaglia het medische model hetzelfde statuut aanmeet als het psycho-sociale model, als wij lezen :

"Daarom zou het wel eens de taak van de moderne psychiatrie kunnen zijn, dat zij afziet van het zoeken naar een oplossing voor de geestesziekte als ziekte; dat zij de bijzondere soort patiënten benadert als een 'probleem' ; een 'probleem' dat -alleen al omdat het in onze werkelijkheid aanwezig is - een van de tegenstrijdige aspecten kan weergeven waarvoor als oplossing nieuwe wegen van onderzoek en nieuwe therapeutische structuren moeten worden gevonden."
(Basaglia, 1973, p. 15)

Deze dubbelzinnigheid leidt ertoe dat ook met betrekking tot de waardering van de waanzin het moeilijk is Basaglia vast te pakken. Toch is de stap tot 'het recht op waanzin' niet groot, eens men resoluut aanklacht indient tegen het 'geweld' der psychiatrische behandelingen. Zoals overigens blijkt uit de volgende passage :

"Met behulp van een aantal instellingen wordt de patiënt tegen het 'anders-zijn', wat geestesziekte nog altijd inhoudt, beschermd en beveiligd."
(Basaglia, 1973, p. 12)

Deze 'bescherming' en 'beveiliging' kan hier rustig ironisch begrepen worden. Dat we moeilijk een positieve waardering kunnen puren uit Basaglia's teksten, heeft te maken met het feit dat hij het 'anders -zijn' aan de 'ziekte' contesteert ! Daar waar de andere antipsychiaters eerder het 'ziektebeeld' aan het 'anders-zijn', d.w.z. de medische objectivering van een sociale deviantie, bekritisereñ . Of nog beter gezegd : dat zij precies het opvatten van de waanzin als een blindedarmontsteking verantwoordelijk achten voor het 'anders-zijn'.

1.7. Szasz en het recht op waanzin.

De positie van Szasz verdient de nodige reserve en onzichtigheid, wanneer we hen, uitgaande van de vooropgestelde themata van ons onderzoek, de revue willen laten passeren. Dit heeft vooral te maken met het feit dat deze figuur zich met evenveel bravoure afzet tegen de klassieke psychiatrie, als tegen de antipsychiatrie. Szasz' aversie met betrekking tot het medische model (8) blijkt overduidelijk uit de onverbloemde terminologie waarin hij zich ontdoet van het argument als zou een onvrijwillige opname in een psychiatrische instelling noodzakelijk zijn voor de bescherming van de geestelijk gezonde maatschappij, te weten :

"In verband met dit sociaal-psychologisch mechanisme dat mensen zichzelf als goed (normaal) bevestigen door de ander als slecht (geestesziek) te verloochenen spreekt Szasz van een symbolisch of existentieel kannibalisme dat in de plaats getreden is van het echte kannibalisme." (Hendrickx, 1973, p. 22)

Als geestesziekte geen ziekte is, is er geen medische reden om anderen tegen geestesziekten te beschermen. Szasz oordeelt dat als iemands gedrag bij de wet verboden is, strafrechterlijke sancties dienen genomen te worden.

Vanuit zijn algemene theorie van het menselijk gedrag zal hij het symptoom opvatten als een lichaamstaal waarmee de waanzinnige zijn boodschap uitstuurt. Menselijk gedrag is afhankelijk van de wijze waarop tekens gebruikt worden (het 'tekengebruikende' model), van het volgen van regels (het 'regelvormend' gedrag) en van het spelen van

(8) Hendrickx (1973, pp. 20 - 22) en Trimbos (1975, p. 54) vatten Szasz argumenten tegen het medische model samen in zeven punten. Wij vernoemen slechts dat argument dat voor ons betoog relevant is. De natuurwetenschappelijke oriëntatie in de psychiatrie loopt uit op een 'mythe': "The myth of Mental Illness."

rollen (het 'spelmodel'). Slechts dergelijke psychosociale modellen vernogen inzicht te verschaffen in de fundamenteel hulpbehoevende positie van de waanzinnige. Het specifieke domein van de psychiatrie is het persoonlijk gedrag van de mens, dus o.n. het menselijk lichaam, echter niet als object, maar als communicatiemedium.

Szasz' negatieve houding tegenover de antipsychiatrie wordt evenwel ingegeven door de overweging dat de antipsychiaters (waarmee Szasz slechts het duo Laing-Cooper "and their followers" aanduidt) niet erg consequent zijn in hun verwerping van het medisch model ; overigens een bedenking die ons onderzoek niet vreemd is. Even onverbloemd als zoëven, lezen we dan :

"I feel just as strongly opposed to individuals demeaning other individuals as insane as a means of gaining meaning for their lives (which is the existential cannibalism characteristic of psychiatry) as I do to individuals demeaning groups or societies as insane (which is the existential cannibalism characteristic of anti-psychiatry)." (Szasz, 1976, p.81)

De erg goedkope vergelijking als zouden de antipsychiaters de ongezonden willen verheerlijken ten overstaan van de gezonden, zoals de communisten de armen verheerlijken ten overstaan van de rijken, heeft tot gevolg dat het effect van haar insinuerende kracht zich tegen zichzelf keert : Szasz verraadde daarmee slechts zijn politiek-liberalistische ideologie.

Nochtans treden wij de kern van zijn antipsychiatrische houding bij : de antipsychiatrie heeft zich niet losgemaakt van de ziekteleer, zij heeft de rollen slechts omgekeerd. Daarvan getuigt zijn analyse van een tekst van Laing over Kingsley Hall.

1. Laing says that there is no schizophrenia and that there are no schizophrenics; yet here we are offered not one view but two of the 'inner world of schizophrenic'.
2. The communards at Kingsley Hall claim that there are no patients and psychiatrists there; yet here we are told that there are.

3. The operators of this asylum claim that it is not owned or controlled by any one person, but is a communal enterprise; yet here it is explicitly identified as 'R.D. Laing's'.

4. Laing and his followers claim that the schizophrenic is not sick; yet here we are offered the account of a schizophrenic restored to 'health' in a therapeutic community." (Szasz, 1976, p. 68)

Daar waar de 'klassieke psychiatrie' een "model of the syphilitic mind" zou cultiveren (paradigma van 'verlamming' van de geest), zou de antipsychiatrie zich vastblijven in een "model of the plundered mind" (gekoloniseerd door de maatschappij). Szasz meent dat het een wetenschappelijk schandaal is dat men schizofrenie zolang aanzien heeft als de 'beschrijving van een 'stoornis', daar waar deze term slechts bestaansrecht kan genieten als 'prescriptie' van een 'dispositie' : het is de verrechtvaardiging voor hetgeen psychiaters hun patiënten aandoen !

Hoewel schizofrenie geen stoornis is, is de term niet betekenisloos :

"Like the term 'marriage', 'schizophrenia' refers to a complex and highly variable - from time to time, class to class, and culture to culture - set of acts on the part of 'patients', 'psychiatrists', and the audience encouraging, discouraging, and witnessing their performance. We can, if we wish, rededicate ourselves to an effort to understand these acts and relationships and to alter them in ways we deem desirable. But we cannot do this so long as we remain psychiatrists. As husbands and wives create each other through the existential bond between them, so madmen and mad-doctors also create each other. Herein lies the medical tragedy, and the moral challenge, of psychosis and psychiatry." (Szasz, 1976, p. 184)

Reeds eerder hebben ook wij gewezen op de terminologische verwarring van de term schizofrenie. Nochtans is dit geen voldoende reden om verder af te zien van de karakterisering van de waanzin, alsof er geen probleem zou zijn.

En inderdaad, Szasz schijnt de specificiteit van de problematiek te ontkennen, als ware het een verzinsel van de medisch georiënteerde institutionele psychiatrie. (9)

(9) Als enig alternatief voor de institutionele psychiatrie staat Szasz de particuliere praktijk voor : de contractuele psychiatrie, met de psychiater als zelfstandige ondernemer, is de enige garantie voor de vrije relatie tussen psychiater en patiënt (de patiënt heeft een

Daartegen zouden wij willen inbrengen dat ten eerste niet in te zien is hoe iets een 'zuivere' creatie' door menselijke bemiddeling kan zijn, en dat ten tweede het evennin vanzelfsprekend is dat de institutionele psychiatrie de zetel is van het medisch model en de contractuele niet ! (10)

Bij het eerste punt zouden we willen aanmerken dat de opsluitingspolitiek slechts ingang kon vinden bij gratie van een reeds werkzaam zijn van een sociale discriminatie en uitstoting. Reden waarom wij het lijden van de waanzinnige niet zomaar willen herleiden tot de onderdrukkingspraktijken van de instituties. Op het tweede punt hebben we in Appendix E reeds gereageerd, zodat ons hier slechts rest af te ronden wat daarin reeds werd gesuggereerd : Szasz treft de kritiek dat er een te gemakkelijke analogie wordt gelegd tussen de spanning tussen de institutionele en contractuele psychiatrie en de spanning tussen de onvrijwillige en de vrijwillige therapie. Szasz gaat voorbij aan het feit dat, als hij van de 'vrijheids-categorie' een punt wil maken, hij ook de medeplichtigheid van de patiënt aan de psychiatrische situatie überhaupt in rekening moet brengen ! Deze medeplichtigheid wordt niet gebroken door een financieel contract tussen psychiater en patiënt, waarbij de patiënt zogenaamd 'vrij' zou zijn op elk ogenblik afstand te doen van de geschapen relatie. De onvrijheid heeft eerder betrekking op de goeroe-positie van de psychiater, dan wèl op de lijfelijke vrijheidsberoving door het gesticht; dit, omdat deze vrijheidsberoving slechts het symptomatisch nachtsvertoon is van de relatie psychiater - patiënt (waarvan de relatie maatschappij - waanzin de grond is) : het geweld van de psychiatrische instelling treedt op als hypertrofie van de eenzijdige nachtsuitoefening die inherent is aan de medische objectivering, dan wel omgekeerd !

(10) zie infra : Appendix E - Bestaat er een historisch argument voor ^{het} medische en het institutionele als elkaars complement ?

De contractuele psychiatrie geeft voedsel aan de monopolisering van de medische nachtspositie. Het is zeer de vraag of niet precies de reële medeplichtigheid van de waanzinnige eerste voorwaarde is voor de eigen werkzaamheid van de psychiatrische situatie tout court ! Inzoverre het gesticht een reële medeplichtigheid onmogelijk maakt, treft haar inderdaad kritiek. Doch het blijft ondoorzichtig waarom een contractuele psychiatrie dit euvel per definitie voorkomt !

We zien dus dat Szasz zijn eigen kritiek op het medisch model ondernijnt door de institutionalisering als zodanig verantwoordelijk te achten voor de instandhouding van het ziektebeeld. En hoewel wij zijn gevatte kritiek op de psychiatrie zowel als op de antipsychiatrie slechts kunnen bijtreden wanneer hij spreekt over "the superior virtues of the oppressed and the oppressed" (Szasz, 1976, p. 212), toch mag dit niet een vrijgeleide worden om verder in één adem af te zien van enige specificering van het betekenisveld dat de waanzin toekomt.⁽¹¹⁾ En dit is bij Szasz wel het geval.

"In other words, the identity of an individual as a schizophrenic depends on the existence of the social system of (institutional) psychiatry. Hence, if psychiatry is abolished, schizophrenics disappear. [...] Similarly the abolition of psychiatry would only free the schizophrenic. It would not make him competent, self-sufficient, attractive, employable, or 'mentally healthy'." (Szasz, 1976, p. 136)

Getrouw aan zijn rolopvatting van elke menselijke communicatie, wordt het probleem van de waanzin herleid tot de weigering één of andere rol niet te spelen. Dit getuigt van een grove onderschatting van het lot (der) waanzinnige. Hoewel hij de overwaardering van de waanzin door de antipsychiatrie veroordeelt, huldigt hij een vrijblijvend liberalistisch relativisme :

"Hence, it is not that schizophrenia is a problem, and psychiatry the solution for it, but rather that

(11) Of de overbodigheid van alle psychiatrie, hetgeen op hetzelfde neerkomt.

each is a fact of a more general problem or phenomenon - namely of the varieties of human experience and expression and their social regulation."
(Szasz, 1976, p. 197)

De enige opmerking die de waanzin zou gelden in de gedachtengang van Szasz, is het feit dat deze 'variatie van menselijke ervaring', 'sociaal onaangepast' gedrag inhoudt. Bij onduldbaar gedrag bestaan er gerechtelijke procedures, en als de persoon in kwestie zijn eigen gedrag onverdraaglijk oordeelt, moet hij naar bij een geestelijk technicus gaan aankloppen. (12)

De psychiatrie krijgt bij Szasz dientengevolge slechts de taak toebedeeld als sneersel der maatschappelijke machine dienst te doen. Terecht merkt Hendrickx hierop dat het prestatiekarakter van onze maatschappij (1973, p. 43), d.w.z. de inschakeling van mensen in een samenlevingsmodel dat zich tot primair doet heeft gesteld zichzelf in stand te houden (cfr. de overleving van zichzelf), volkomen over het hoofd wordt gezien door Szasz. Wij bedoelen met 'terecht' dat wij met Hendrickx kunnen meegaan in zoverre tevens deze loochening van de

-
- (12) Szasz neemt vooral de psychiatrische veroordelingen tot 'geestelijke onbekwaamheid' bij gerechtszaken op de korrel. Hij confronteert de rechtstaat daarbij met haar eigen principes in zijn boek: 'Het recht onterecht te staan' (1971). Hoewel zijn argumentaties een centrale vraagstelling aanraken, toch is er een even fundamentele opwerping in het geding. Als iemand op dramatische wijze met een persoonlijke problematiek worstelt gedurende een relatief lange tijd, maar de maatschappelijke omgeving ondervindt daarvan voorlopig geen last, dan, aldus Szasz, mag die maatschappij slechts tussenkomen op uitdrukkelijke en vrijwillige aanvraag van de ongelukkige. Indien die man echter plots een wettelijke overtreding doet, een ontoelaatbare gedraging ten toon spreidt, dan moet hij voor de rechtbank gesleept en moet hem de volle verantwoordelijkheid worden toegestaan. Nu is het wel nogelijk dat er misbruiken bestaan rondom het ontslaan van verantwoordelijkheid. Doch de radicale houding van Szasz leidt al niet minder tot een onhoudbare situatie, want zijn idealistisch concept van verantwoordelijkheid leidt ertoe dat een volstrekke uitwendigheid van bewustzijn en (zie vervolg van deze noot : infra p. 69)

prestatienormaal als indicatie van het eigenlijke referentiekader van Szasz' redeneringen moet begrepen worden, of met andere woorden, het uitgangspunt van Szasz is zijn protest tegen de inconsequentie van de maatschappij ten aanzien van de droon van "individuals in a free society" (1976, p. 111). Hij contesteert echter niet de naïveteit van deze droon, doch betreurt dat de maatschappij er niet in slaagt ook op het vlak van de psychiatrie aan deze 'democratische' vereiste te voldoen. Het sublimierend karakter van deze droon steunt op het instandhouden van een vals vrijheidsideaal. De schizofreen zou 'beslist' hebben een andere 'variatie van de menselijke ervaring' te betreden. Szasz vindt deze beslissing niet goed omdat de schizofreen "has failed to transform the stone into a statue" (1976, p. 83). Het is een typisch staaltje van liberalistische prestatienormaal te stellen dat iemand het niet aankan en daaronder zich nestelt in de positie van de zwakkere om medelijden uit te lokken. Het dogma van een 'absolute vrijheid' waant de waanzinnige in de absolute mogelijkheid vrije beslissingen te nemen. Dit lichtzinnig standpunt zouden we Szasz' positief beeld van de waanzin willen noemen.

(vervolg van noot 12 van p. - 68 -)

gedrag geponeerd : vóór het maatschappelijk onaangepast gedrag was er alleen naar 'bewustzijn in noelikheden'. Zowel 'in het bewustzijn als in het gedrag is er volle zelf-verantwoordelijkheid : persoonlijke vrijheid. Doch Szasz brengt niet in rekening dat aan zowel het niet in vertrouwen nemen van de 'ander' vóór het onaangepast gedrag, als aan het stellen van een agressieve daad, één en dezelfde oorzaak kan ten grondslag liggen, die wij waanzin plegen te noemen, en als dusdanig willen leren kennen. Een volle verantwoordelijkheid toekennen aan een bepaald gedrag van een zonderling is een absolute intentie toekennen aan het stellen van een formeel verkeerd effect van een bepaald gedrag. Szasz herleidt de geesteszieke tot "de burger, verdacht van onmaatschappelijk gedrag". (Szasz, 1971, p. 245) Het feit dat elk hoofdstuk van zijn boek aanvangt met een citaat van Sanus, zegt voldoende over de vrijheidsnotie die Szasz erop na houdt.

1.8. Cooper en de identiteit van het conforme en het niet-pathologische.

Beter dan waar ook kunnen we deze ontologie van de 'absolute vrijheid' aanstippen in de theoretische beschouwingen van Cooper (1967). De positieve waardering (der) waanzin treedt bij Cooper ondubbelzinnig naar voren. Ook de verwarring rond het ziektebeeld krijgt hier: een formulering die ertoe zal leiden onze conclusies te uiten betreffende de antipsychiatrie als beweging.

De normaliteit definiëren in negatieve zin uit hoofde van een loutere onderwerping aan de maatschappelijke norm, leidt ertoe gestand te doen aan een restant van het objectivistisch mensideaal waarbij achter of onder de interrelationele menselijke betrekkingen en buiten de waardenringen gehecht aan de afspraken die een 'samenleving' mogelijk maken (13), nog de 'ware' mens, 'zoals hij eigenlijk is', hoognodig dient gepostuleerd te worden! Een kritiek op de maatschappelijke norm is nog geen verwerping van de 'norm' als dusdanig.

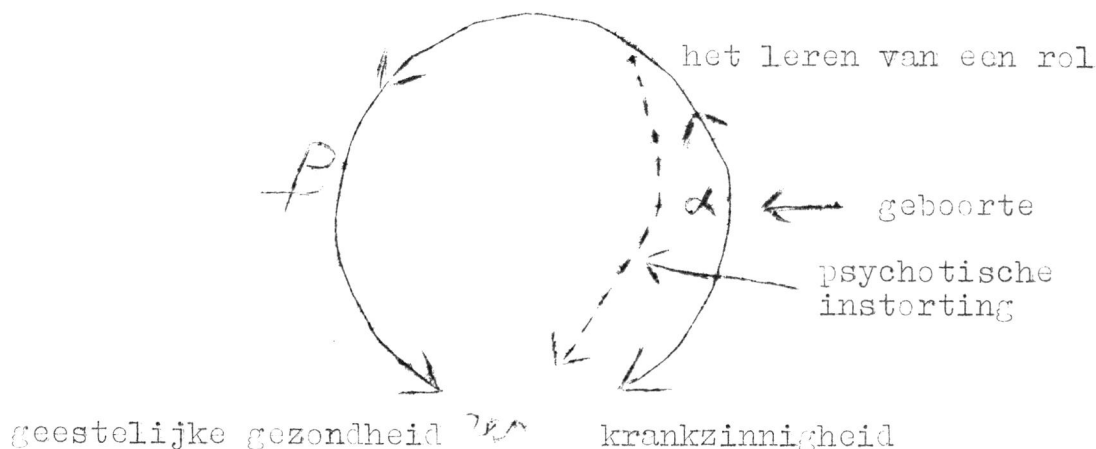
Cooper wil in zijn pogingen af te rekenen met het ziektebegrip, expliciet de positie van de antipsychiatrische beweging ten aanzien van het inago van de waanzinnige uit de doeken doen aan de hand van een aanschouwelijke diagram. Hij ondergraaft zijn eigen zaak reeds wanneer hij tegelijkertijd wil staande houden dat er geen ziekte is en dat de

-
- (13) Het onderscheid dat in verband hiermee relevant is, lijkt ons dat tussen de elementaire vorm van vertrouwelijkheid en een institutionele bekrachtiging daarvan in een 'wet', dat tussen het niveau der communicatie-evidenties en het niveau der maatschappelijke contracten. De kritiek die wij uiten maakt beklag over het tot 'waarheid' of 'essentie' verklaren van het tweede niveau over het eerste niveau.

betekenis van de waan precies een 'natuurlijk genezingsproces' is.

Doch in de orde van ons betoog is het van belang zijn alternatief schema even van naderbij te bekijken.

normaliteit : stilstand

"Vanaf het ogenblik van de geboorte maken de meeste mensen de maatschappelijke keersituaties van gezin en school door, totdat ze tot maatschappelijke normaliteit komen. De meeste mensen blijven qua ontwikkelingsgang in deze toestand van normaliteit steken. Anderen storten tijdens deze ontwikkeling in en regrediëren tot wat in het diagram krankzinnigheid wordt genoemd. Anderen, slechts zeer gering in aantal, weten door de toestand van traagheid en stilstand die de vervreemde, statistische normaliteit is, heen te glippen en ontwikkelen zich enigermate verder in de richting (β) van de geestelijke gezondheid, waarbij ze de criteria voor maatschappelijke normaliteit voldoende in het oog houden om aan invalidatie te ontsnappen (dit blijft altijd gokken). Men bedenke zich dat 'normaliteit' ver heen is, op een andere pool ligt, niet alleen t.o.v. geestelijke gezondheid, maar ook t.o.v. krankzinnigheid. Geestelijke gezondheid benadert krankzinnigheid, maar er blijft altijd een ongelooflijk belangrijk verschil, een kloof. Dit is het punt omega (ω)."
(Cooper, 1967, p. 27)

In Coopers opvatting hebben de krankzinnige en de geestelijk gezonde (sic) hun afstand tot de inerte normaliteit niet elkaar geneen. De geestelijk gezonde is echter niet ziek in zoverre hij aan de eisen van de normaliteit weet te voldoen ! Diezelfde eisen van normaliteit zijn oor-

zaak van de instorting van de krankzinnige !

Het motief voor een dergelijke voorstelling van zaken mag dan nog het vermijden zijn van een loutere omkering van het rollenpatroon ziek-gezond (14) , Cooper ontsnapt niet aan de dubbelzinnigheid van de toekenning van het ziekte-embleem door normaliteit tot een zuiver statistisch begrip (Cooper, 1967, p. 28) te bombarderen, aanzien de geestelijk gezonde dan op zijn minst een erg gespleten (lees : schizofrene) persoonlijkheid moet wezen ! Deze geestelijk gezonde blijkt immers een soort dubbelspion te zijn, waarvoor zowel de normale als de krankzinnige op zijn hoede moet zijn. Het is de onhoudbaarheid van deze driehoeksverhouding die ons hier moet interesseren.

En wat wij daarover te zeggen hebben draait om de arme betekenis die toegekend wordt aan het begrip normaliteit. De negatieve definiëring loochent de legitimiteit van sociale eisen als dusdanig. Want de spionage voor rekening van het kamp van de normaliteit wordt stilzwijgend verondersteld door Cooper wanneer de norm niet alleen als belemmering voor de ontgenese van de krankzinnigheid werkzaam is, doch tegelijkertijd als nogelijkheid voor de ontwikkeling van de geestelijk gezonde borg staat ! De norm is dus nog wat anders dan een louter statistisch gegeven. Dat de elitair geestelijk gezonde evenzo spioneert voor rekening van het kamp der krankzinnigen blijkt uit de ligging van het punt omega : er is de solidariteit van de strijd om hetzelfde belang.

Het onderscheid tussen de krankzinnigheid en de geestelijke gezondheid, d.i. de kloof waarover Cooper spreekt, kan hij echter niet verklaren, dan alleen op grond van de

(14) Hoewel dit motief niet zonder dubbelzinnigheid is, zoals blijkt uit de volgende passage : "Het ziek-zijn, oftewel het onlogisch gedrag, van de schizofreen heeft in zeer opmerkelijke mate zijn oorsprong in het ziek-zijn van de logica van andere mensen." (1967, p. 36)

verhouding ten opzichte van de norm. En vermits de norm in Coopers opvatting slechts de stabiliteit van een x aantal personen is, kunnen we moeilijk inzien hoe iets dergelijks het onderscheid tussen de waanzin (de krankzinnige) en de normale (de geestelijk gezonde) kan gronden, laat staan een specificering aangeven van het probleem der waanzin.

De reactie van de antipsychiatrie op het medisch model verdoezelt op deze manier evenzo de verhouding waanzin - normaliteit door een manifeste verwarring in stand te houden rond de identiteit van de waanzinnige : is hij nu ziek of niet ! De botte negering van het medisch model leidt ertoe dat in tegenstelling tot de negatieve waardering van de waanzin in de klassieke psychiatrie, dan ook een positieve waardering gepostuleerd wordt door de antipsychiatrie. Daarmede maakt zij zich ook onmondig met betrekking tot de identiteitsbepaling van de waanzin. Zo zien wij overduidelijk bij Cooper(15) dat de negatieve rol die de normale speelt functioneert als domper op de uniciteit van elk individu, de statistische overmacht als de negatie van de 'ieder is anders'-ideologie. Dit is het ene aspect van de positieve waardering der waanzin. Het andere aspect van deze positieve waardering bij Cooper verraaft zich in het punt omega. Contradictorisch genoeg vooronderstelt dit model van de ideale mens een objectivistisch motief achter de normaliteit : daar is het beloofde land van het punt omega.

Op deze manier kunnen we de complementariteit van de klassieke psychiatrie en de antipsychiatrie begrijpen :

-
- (15) Om de relevantie de onderstrepen van Coopers werk 'Psychiatrie en antipsychiatrie' met betrekking tot de totaliteit van de antipsychiatrische beweging, willen we er de nadruk op leggen dat deze figuur de term als dusdanig lanceerde. De overkoeping van een aantal kritische psychiaters onder deze benaming is dus vrij recent, hoewel de oorsprong ervan uit vroegere dagen stamt. Szasz (1976, p.48) wijst erop dat deze term reeds voorkomt in een kritisch artikel van een zekere Bernhard Beyer in 1913.

hun wederzijdse ridiculariseringen (16) zijn slechts een teken aan de wand voor de eigenlijk goede verstandhouding die tussen beiden bestaat. Het individualisme (= ieder is een unicum) wordt als anti-stof op de markt gebracht voor de sociale discriminatie van de klassieke psychiatrie. Deze sociale discriminatie hebben wij eerder in dit werkstuk als absolute vervreending van de waanzinnige ten overstaan van de normale (binnen het wereldbeeld van de klassieke psychiatrie) omschreven. Dit individualisme van de antipsychiatrie laakt met andere woorden ook elke erkenning van een vervreending überhaupt !

Het objectivisme van het punt omega is erop gericht direct blok te vormen tegen de absolute identiteit die door de biogenetische verklaring van de klassieke psychiatrie aan huis geleverd wordt (= het verwaarlozen van een werkelijk onderscheid tussen de waanzin en de normaliteit). Doch wat wij beantwoordend het punt alfa van de biogenese willen noemen, slaagt er nauwelijks in dit absoluut karakter van gelijkheid tussen ons en de pathologisch gesitueerde voor zich alleen te houden. In het perspectief van Goopers punt omega blijft er tenslotte lotsverbondenheid tussen de krankzinnige en de geestelijk gezonde aanwezig.

Zoals in de klassieke psychiatrie een absolute identiteit (de biogenetische oorzakelijkheid) zich verzoent met een absolute vervreending (sociale uitstoting), zo ook zien we in zoiets als een antipsychiatrie een verzoening plaatsgrijpen tussen een individualisme en een objectivisme. De vraag is of men meer kan verwachten van een directe reactie van de ene stelling tegenover de andere ! In deze zin zijn beiden in hun hoedanigheid van complementariteit een produkt van elkaar.

(16) zie infra : Appendix F - De 'kretologie' van een klassiek psychiater.

2. Merleau-Ponty : een fenomenologisch perspectief op de discussie.

2.1. De fenomenale wereld en de abstractie daarvan : de polarisering.

We kunnen de complementariteit van de vooronderstellingen van de klassieke psychiatrie en de antipsychiatrie beter begrijpen wanneer we zien dat de antipsychiatrie niet positie heeft gekozen tegen het absolute karakter van de vervreending en identiteit, zoals die door de klassieke psychiatrie in de verhouding tussen waanzin en normaliteit staande wordt gehouden. De directheid van de reactie loochent zowel de vervreending als de identiteit. De antipsychiatrie verheft de klassieke psychiatrie tot oorzaak van de vervreending en identiteit tussen waanzin en normaliteit, terwijl de classificaties en biogenetische verklaringsgrond slechts de verabsolute-ring inluiden van een empirische gegevenheid die niet vreemd is aan de structuren van het intersubjectief beleevingsveld. In onze ervaring van waanzin kennen wij allenaal deze mengeling van vreemdheid en toch identiteit : het anders-zijn, het afstandelijke, de bedreiging van onze eigen wereld, het afwezige en meer dergelijke gevoelsinhouden, geven voedsel aan ons onbehagen en aan onze onrust in de ontnoeting van waanzin (reden waarom men deze vervreending wel eens als 'communicatiebreuk' aanduidt) ; tegelijkertijd ervaren wij dit onbehagen als niet helenaal eerlijk, in zoverre daarmee een 'beschuldiging' van waanzin in die andere genoemd is, want die zijnstoestand waarin die andere wordt verondersteld te vertoeven, is ons niet helenaal onbekend, daar waar wij op zijn minst embryonale toestanden van waanzin in onszelf kunnen herinneren !

Het is pas wanneer we een aanvang nemen met de theoretische specificering van de waanzin, dat we mogelijkere wijze geconfronteerd worden met de contradictie tussen deze vervreending en identiteit !

Met het aanraken van de gevaren die genoeid zijn met de zuiver theoretische specificering der waanzin, zitten we met onze voeten in de wijsgerige inzichten van Maurice Merleau-Ponty, zoals we die terzake geformuleerd vinden in één van zijn cursussen psychologie die hij aan de Sorbonne doceerde tussen 194⁹ en 1952 (17) :

"Il est impossible de savoir 'a priori' quel sera l'apport de la pathologie. Seul l'examen des faits sera susceptible de nous révéler les rapports possibles existant entre le normal et le pathologique."
(Merleau, 1964, p. 246)

Niettegenstaande dat meent hij twee voorbarige concepties te ontwaren waarvan afstand moet genomen worden. Het betreft hier de concepties die we in dit werkstuk thematisch geopertaionaliseerd hebben ten aanzien van de discussie tussen de klassieke psychiatrie en de antipsychiatrie.

De opvatting van een "identité absolue entre le normal et le pathologique" steunt op de idee dat de menselijke activiteiten gedetermineerd worden door natuurlijke invariabale wetten. De pathologische mens opvatten als een defecte machine, verraaft een teleologische opvatting (18) van het menselijk gedrag. Merleau stelt echter dat wij

(17) Het betreft hier een resumé die door studenten werd samengesteld en door Merleau zelf goedgekeurd : 'La conscience et l'acquisition du langage', in Maurice Merleau-Ponty à la Sorbonne, Bulletin de Psychologie, n° 236, XVIII 3-6, novembre 1964.

(18) De suggestie die wij doen ten aanzien van het teleologisch denken slaat op het 'vooraf' reeds uitgenaaft zijn van de afloop van elke menselijke gedraging. Wij dachten dat een dergelijke conceptie niet vreemd is aan het begrippenkoppel : genetische programmatie. Dat menselijke gedragingen een doelgerichtheid vertonen is één zaak. Het is echter iets anders de stellen dat deze doelgerichtheid 'buiten hemzelf on' en (zie vervolg van deze noot : infra p. - 77 -)

hoogstens kunnen spreken over een oriëntatie in elk menselijk gedrag (daar waar ons gedrag namelijk situationeel gebonden blijft en zich tegenover deze situatie een houding moet vormen), en dat daar waar ons doen een precies doel mist, er sprake kan zijn van pathologisch gedrag. Reden waaron er distictie tussen het pathologische en het normale kan ingevoerd worden.

Deze teleologische vooronderstelling vonden we in de klassieke psychiatrie terug in de vorm van de biogenetische hypothese en in de antipsychiatrie in de vorm van het 'zieners-inago' van de waanzinnige : de waan als het geprivilegeerde zicht op 'waar alles naar toe gaat', 'waar alles om draait' (het punt omega bij Cooper), kortom : de waanzinnige als een soort 'waarzegger'.

De andere opvatting, deze van een "altérité absolue", ontdoet het menselijk gedrag van alle zingeving en herleidt de waanzin tot een totaal onbegrijpelijk fenomeen. In de klassieke psychiatrie vonden we deze conceptie terug in de sociale discriminatie die ten grondslag ligt aan de psychiatrische opsluiting. In de antipsychiatrie

(vervolg van noot 18, p. - 76 -)

wel 'vooraf bepaald' zou zijn.

In zijn 'Structure du comportement' heeft Merleau-aange-toond dat de discrepantie tussen de empirisch ten berde gebrachte 'feiten' en het keurslijf aan theorievorming (behaviouristisch of gestaltpsychologisch) daarvoor, te begrijpen is vanuit de betekenis die het begrip oorzaak als 'verklaring' van de fenomenen toekomt ! Gesteld wordt dat hierbij een omkering van de natuurlijke gang van zaken gemeend is, want: "Le perçu n'est pas un effet du fonctionnement cérébral, il en est la signification." (SC, p.233) Wanneer dit niet in rekening wordt gebracht, dreigt elk functionalisme haar finalistisch karakter niet kwijt te raken, want de specificiteit van elke empirische gegevenheid moet dan tot in het absurde als 'reeds in de kien aanwezig' worden voorondersteld. (de 'verklaringen' slagen er daaron slechts in 'abstracte' gedragingen te beschrijven)

Er is enige analogie hierbij met het onderscheid dat K.Lorenz maakt tussen de trial-and-error gedraging (die los van één specifiek object blijft) en het exploratieve of nieuwsgierige gedrag (vele acties voor één object). Dit laatste type gedrag moet in elk voorkomend geval apart onderzocht worden. (Lorenz, 1975, p. 118) Wij namen hierbij vanzelfsprekend op agressieve wijze abstractie van de theoretische motieven die Lorenz voor dit onderscheid in petto houdt !

stellen we een radicale verdediging vast van een individualisme dat als argument moet dienen tegen het beschouwen der waanzin vanuit een algemeen menselijke problematiek, want het conformisme wordt het zwarte schaap. Merleau betoogt dat er zin is in de waanzin en dat de structuur ervan intelligibel kan gemaakt worden, op voorwaarde dat men geen abstractie maakt van de historiciteit en de situationele context van het geval.

2.2. Het subjectbegrip in de antipsychiatrie.

Zaak is dientengevolge te begrijpen wat aan de dogmatismen van een absolute identiteit en een absolute vervreending verantwoordelijk is voor de ontoereikendheid van de benadering der waanzin. Paradoxaal genoeg blijkt het de hang naar absolute klaarheid te zijn die ons deze situationele spanning tussen vervreending en identiteit als een contradictie doet ervaren. In de klassieke psychiatrie is deze hang naar absolute klaarheid werkzaam in het biogenetisch verklaren en in het classificeren; een tendens die, zoals wij trachtten aan te tonen, leidt naar de contradictie tussen sociale discriminatie (de 'subjectieve' component) en biogenetische unicausaliteit (de 'objectieve' component). Het is echter zeer de vraag of de antipsychiatrie niet evenzo vanuit een klaarheidstendens in de verwarring rond het ziektebegrip verzeild is geraakt, en wèl in zoverre de anti-houding een pitteken overhoudt aan haar provocatieve intenties. (19) We vinden het absolutum terug in de absolute vrijheidsopvatting die ten grondslag ligt aan zowel hun individualisme, als aan hun punt omega (= de afstand tussen de geestelijk gezonde en de waanzin, die in het beste geval slinkt). De hang naar klaarheid (cfr. het absolutum) leidt in de klassieke psychiatrie tot verwarring omdat op ongeoorloofde wijze

(19) zie infra p. - 79 - .

7 de complete doorzichtigheid van het studieobject waanzin voorondersteld wordt. (20)

De objectiviteit achter het verschijnsel waanzin wordt als de waarheid ervan opgedrongen. In de antipsychiatrie krijgen we de extreme reflex daarop : de waanzin wordt het volslagen onkenbare, omdat 'ieder weer anders' is en het privaatkarakter van de ervaring voor geen communicaatie vatbaar blijkt. De verwarring is op deze manier evenzo een gevolg van wat wij zouden willen noemen : het klaarheidssyndroom, omdat de eigen problematiek (der) waanzin geloofwaardig wordt (21), uit hoofde van het absolute uitgangspunt van de menselijke werkelijkheid : de subjectiviteit als het 'licht' der wereld !

Het is een verdachte zaak een lofreda (der) waanzin te horen afsteken, daar waar eerst op grond van het indivi-

(19) De betekenis van het voorzetsel 'anti' kan ons ook wijzer maken over de positie van de antipsychiaters. Uit de Griekse oorsprong ervan onthouden we de betekenis : 'tegen'. Doch veelal heeft het ook de betekenis van 'naast' en daarom : 'in de plaats van'. (Kolsteren, 1969, p. 27) De verwarring rond het ziektebegrip valt van hieruit enigzins te begrijpen : enerzijds is men 'tegen' het medisch model, en daarmee tegen de psychiatrie als dusdanig ; anderzijds werpt men zich op als een 'andere' psychiatrie, want 'in de plaats van' die klassieke psychiatrie en daarmee instemmend met het pathologische aan de waanzin. Het is niet zo dat we deze verwarring ontrent het ziektebegrip als criterium hanteren om iemand tot de antipsychiatrische beweging te rekenen, want dan zouden we ook nagenoeg elke vertegenwoordiger van de klassieke psychiatrie een antipsychiater moeten noemen. Hoewel de klassieke psychiatrie streng vasthoudt aan haar medische competentie, zal ook zij zich dikwijls geconfronteerd weten met de inadequaatheid van haar praktijk. Wat iemand tot klassiek psychiater of tot antipsychiater maakt, lijkt ons het beeld van de waanzin dat men erin steekt! Respectievelijk : een negatief beeld en een positief beeld (in de morele betekenis van het woord)

(20) & (21) : zie infra p. - 80 - .

dualistisch uitgangspunt de lofredde der normale bekri-
tiseerd werd. Wat wij willen zeggen is dat dit indivi-
dualisme al even weinig spreekt voor een geprivilegerde
positie der normale, als voor een geprivilegerde posi-
tie der waanzinnige. Het is onze zorg erachter te ke-
men welke surplusbetekenis genoemd gaat met de toeken-
ning van het wijsheidsaureool aan de waanzin. Op dit
vlak zien we een tegenhanger optreden voor de unicausa-
liteit die de klassieke psychiatrie in de biogenese si-
tueert. De antipsychiatrie spreekt hier namelijk in
plaats van over een zichzelf bedruipend determinisme,
over de 'pure creativiteit' van het subject.

Het conformisme wordt dan ook in deze gedachtengang
begrepen als de meest openlijke ontluistering voor de
idee der pure creatie. Cooper wil het begrip confor-
nisme daarom ontdoen van elke feitelijke grond. Nor-
maliteit blijkt slechts te staan voor het rekenkundig
gemiddelde van al diegenen die ... 'normaal' zijn !
Als wij willen spreken over de 'grootste genene deler'
dienen we de empirische gegevens te catalogiseren volgens
een bepaalde 'norm', op grond waarvan we door toekenning
van kwantitatieve waarden de geneenschappelijkheid van
een 'deler' kunnen verantwoorden. Deze norm is niet
zonder enige geldigheid. Men kan de geldigheid ervan
bekritisieren en ter discussie stellen. Doch de conformi-
teit als dusdanig verwerpen, omdat ze slechts een sta-

(20) Dat de term 'oninvoelbaarheid' als eigenschap van het
psycho#tische gevoelsleven zo algemeen aanvaard is
in de klassieke psychiatrie sinds Jaspers dit de
wereld instuurde, mag ons hier niet misleiden.
Eerder dan dat daardoor de onkenbaarheid van de
waanzin geponeerd wordt, geeft de opvatting van de
oninvoelbaarheid brood aan het inago der onmondig-
heid dat de waanzin te beurt valt. Het vertrouwen
in de beleefde werkelijkheid wordt reeds bij voor-
baat beschaamd in het aanzien van de geopperde wer-
kelijkheid der biogenetische mechanismen. De sub-
jectieve werkelijkheid wordt tot epifenoneen e-
per definitie illusoir. De oninvoelbaarheid treedt
in deze context daaron naar voren als legitimatie
van de objectivering. Tevens is ze de garantie
voor de sociale afstand tussen de normale en de
waanzinnige.

(21) We zouden hier een uitzondering willen maken voor het
werk van M. Mannoni, in zoverre zij zich rechtstreeks
laat inspireren door Lacan voor wat betreft het be-
grijpen der psycho#tische situatie.

tistische werkelijkheid zou bezitten, lijkt ons vrij onaanvaardbaar, omdat, indien dit een argument voor of tegen iets zou zijn (hetgeen het niet is), het in niet mindere mate een argument voor of tegen zichzelf zou zijn. Er bestaat immers ook de groep der 'niet-conformen', weze het nu de geestelijk gezonden of de krankzinnigen ! Daarvan bestaat ook een statistisch gemiddelde.

3. Sartres subjectbegrip als grond van het anti-
psychiatrisch subjectbegrip.

3.1. De vrijheidsnotie in de antipsychiatrie.

De onuitgesproken surplusbetekenis die schuilt in de positieve waardering der waanzin voedt zich aan de leegte die wordt toegekend aan het bestaan der normalen. Met andere woorden : men maakt zich van het probleem der waanzin af door een probleem te maken van de normaliteit. De normale wordt opgevat als het slachtoffer van een anoniem maatschappelijk gebeuren; de normale als voorwerp van een andersoortige unicausaliteit : de door loutere sociale determinanten bepaalde psychogenese. (22) De weerzin van de antipsychiatrie voor deze determinatie manifesteert zich in de thesis van een absolute vrijheid die zowel de geestelijk gezonde als de krankzinnige op zich neent en waarvoor de conformiteit gevolglijk slechts een zuivere belemmering is. Deze alles-of-niets ideologie vinden we zonder veel moeite terug in de Sartre'sche vrijheidsopvatting, zoals die overigens zeer (22) zie infra : Appendix G - Een methodische kanttekening.

expliciet verdedigd wordt in één van de weinige filosofische positieverklaringen van de antipsychiatrische beweging, te weten : 'Reason and Violence, a decade of Sartre's philosophy', een gemeenschappelijke uitgave van Laing en Cooper, waarvan het voorwoord verzorgd werd door Sartre zelf. (vert. door L. Rijkens : 'Rede en geweld', 1973 b)

Hetgeen wij willen verdedigen is dat deze conceptie van absolute vrijheid onverenigbaar is met de concrete analyses waarin de multicausaliteit serieus genomen wordt. De lof (der) waanzin prediken is niets anders dan het gronden van wijsheid op de negatie van de conformiteit. Evenals het biogenetisch programma achter of onder het verschijnsel waanzin de 'eigenlijk' ziekmakende factor zoekt, zo ook postuleert de categorie absolute vrijheid achter of onder de imaginaire vlucht der waan de totale autonomie van het menselijk individu. De waan wordt op deze manier slechts begrepen als de verwerking van het schuldcomplex dat de sociale entiteit ten onrechte bezorgde aan diegenen die deviant gedrag vertonen. Of zoals Laing leert uit Sartre's 'Critique de la raison dialectique' :

"In een vervreemdende samenleving kan de vrijheid zich on te beginnen uitsluitend in een vervreemde vorm doen kennen : wanneer het besef van de vrijheid zich ontwikkelt, kan ze zichzelf niet langer ontkennen."
(Laing & Cooper, 1973 b, p. 137)

Deze zin lijkt ons inherent dubbelzinnig, omdat, als men uitgaat van een absoluut vrijheidsbegrip, men toch ook de vervreending zou moeten kunnen opheffen ! En wat is hier eigenlijk bedoeld met 'vervreemde vorm' ? Is dit de vorm conform aan de vervreending die uitgaat van de samenleving, of is dit het vervreemdgedrag (der) waanzin ?!

In elk geval suggereert deze passage dat wij ook de greep van de 'situatie' (=de vervreemde' samenleving) op de vrijheid in rekening moeten brengen. Wij zouden zeg-

12.11
no - conformisme - ...

gen : dan is de vrijheid echter niet langer absoluut. We zien dus dat de vrijheid zich reeds op twee vlakken laat inbinden : diegenen die zich conform gedragen aan de bestendige eisen van de vervreemde samenleving trachten weliswaar daardoor hun verantwoordelijkheid niet op te nemen, maar ondat de vrijheid absoluut zou zijn, zou men daaraan ook niet ontsnappen kunnen, en dus 'kiezen' voor de onderwerping aan vervreemde normen ; diegenen die in oppositie treden nemen hun verantwoordelijkheid wèl op, maar worden daardoor ook getekend - in zoverre de vervreemde vorm waarin ze zich uiteten slechts de prijs is die zij betalen aan de vervreemde samenleving. (= de waan als symptoom van de waan der samenleving).

3.2. Onderzoek naar Sartres begrip van vrijheid.

Ons probleem stelt zich gevolglijk in verband met de notie conformiteit! Hoe is het mogelijk dat mensen die zich volslagen conform gedragen aan de normen van een vervreemde samenleving, alsnog een absolute vrijheidsact voltrekken ? Hoe is het mogelijk dat mensen in hun volle bewustzijn alsnog tegen hun eigen belang in leven ? (23)

Sartre stelt dat niets mijn vrijheid kan beperken, omdat alle zogenaamde beperkingen van de vrijheid vanuit

(23) Deze gedachte vinden we ook terug in Notes from underground van Fyodor Dostoyewsky (vert. door Jessie Coulson, 1975, p. 11) :

"One's own free and unfettered volition, one's own caprice, however wild, one's own fancy, inflamed sometimes to the point of madness - that is the one best and greatest good, which is never taken into consideration because it will not fit into any classification, and the omission of which always sends all systems and theories to the devil. Where did all the sages get the idea that a man's desires must be normal and virtuous ? Why do they imagine that he must inevitably will what is reasonable and profitable ?"

de vrijheid zelf zijn ontstaan.

"Ainsi la liberté crée elle-même les obstacles dont nous souffrons." (Sartre, 1943, p. 576)

Een rots kan onbeklimbaar blijken en dus weerstand bieden aan ons vrij plan om hen te beklimmen. Doch het komt volgens Sartre uit de vrijheid voort dat de rots een te beklimmen hoogte is, en zowel beklimbaarheid als onbeklimbaarheid hangen bijgevolg uiteindelijk samen met de keuze van mijn vrijheid. Alle zin is er in de wereld door en voor mij. Omdat alle zin vanuit de vrijheid ontstaat, is er ook geen zin die zich aan mijn vrijheid kan opdringen. Sartre stelt ons dus voor een dilemma :

"Cette discussion montre que deux solutions et deux seulement sont possibles : ou bien l'homme est entièrement déterminé (ce qui est inadmissible, en particulier parcequ'une conscience déterminée, c'est-à-dire motivée en extériorité devient pure extériorité elle-même et cesse d'être conscience) ou bien l'homme est entièrement libre." (Sartre, 1943, p. 518)

Sarte verklaart ons met andere woorden 'veroordeeld' tot de vrijheid. En dit is meteen het feitelijke aan de vrijheid : we hebben zelf niet te kiezen of we vrij zijn of niet. Hij drukt dit uit door te zeggen dat de 'vrijheid haar fundament niet is'.

We gaan echter moeten vaststellen dat er toch vanuit deze absolute vrijheidsgedachte aanleiding is tot een absolute vervreending tussen de normale en de waanzinnige, of, in de taal van de antipsychiatrie, tussen de conformist en de authentische mens. Sartre tracht de stelling dat de belemmeringen van onze vrijheid door onze vrijheid zelf geconstitueerd worden, staande houden voor "ma place" (als fysische ruimte), "mon passé", "mes entours" (zowel mijn eigen af te leggen weg, als de wereld in zoverre deze middel is voor mijn doeleinden), "mon prochain" (het incalculeren van de zingeving die reeds gesticht is in de wereld vooraleer ik handel; evenals de rol van het onrealiseerbare) en "ma mort". Nochtans laat hij met betrekking tot

"mes entours" de steek vallen dat "na liberte sur ce nouveau plan trouve aussi ses limites dans l'existence de la liberte d'autrui." (Sartre, 1943, p. 608)

Sartre redeneert dat als ik gealienoerd ben, dit slechts ben ^{ten} opzichte van de andere en gevolglijk mijn alienatie slechts als dusdanig kan ervaren door de andere te herkennen als transcendentie ! (Sartre, 1943, p. 609) Hij kan nooit zover gaan te spreken over een radicale breuk tussen deze vervreending en deze transcendentie, omdat de absolute vrijheid steeds als 'trait d'union tussen beiden aanwezig blijft. Of zoals Rudolf Gurwith het formuleert :

"La liberte est par definition arrachement, refus des series causales, rejet des contraintes ou restrictions. Elle doit par consequent pouvoir se manifester en tout sens y compris negativement. Il nous est en somme toujours loisible soit d'assumer notre transcendence, soit a l'inverse d'etre ouverture pour le nier. Nous sommes en fait constamment ballotés entre ces deux alternatives." (Gurwith, 1970, p. 114)

Het is deze mogelijkheid van alternatief die de anti-psychiaters in het hoofd moet gespeeld hebben. En hoewel het Sartre zelf moeilijk valt de opdeling authentisch - inauthentisch te maken, hetgeen hij overigens Heidegger verwijt (Sartre, 1943, p. 614), - dit, omdat er geen "obstacle reel", geen "limite subie" bestaat ten aanzien der absolute vrijheid - , toch blijft er de mogelijkheid van het "ne faire passif dans le monde, refuser d'agir sur les choses et sur les Autres". Of zoals hij ten aanzien van de "mauvaise foi" zegt : "Il s'agit de reculer le plus loin possible l'instant de la decision." (Sartre, 1943, p. 95)

De antipsychiatrie heeft daarin kans gezien om de conformist te zien als de inauthentische, de vervreende, de man van 'kwade trouw'. (24) En Sartre heeft daar niet wei-

(24) Dit is overigens zeer duidelijk het thema van zowel 'La Naussée' (vb. p. 45) als 'La Putain Respectueuse' (vb. pp. 234-235). Of zoals Merleau het zegt in zijn essay over Sartre dat noemt 'Un auteur scandaleux', (SNS, p. 79) : "La liberte de Sartre devore l'homme constitué."

nig toe bijgedragen als wij in zijn "préface" tot 'Rede en geweld' lezen :

"... et je tiens - comme vous, je crois - la maladie mentale comme l'issue que le libre organisme, dans son unité totale, invente pour pouvoir vivre une situation invivable." (Laing & Cooper, 1973 b, p.7)

Volgens zijn conceptie zou de onleefbaarheid van deze situatie dan nog steeds moeten volgen uit de pogingen der waanzinnigen deze situatie te overleven. Men kan niet ongestraft aan het absolute karakter van de vrijheid vasthouden, wanneer tegelijkertijd het poneren van de onleefbaarheid van een situatie als reeds werkzame zin, voorafgaat aan de assimilatie van deze situatie door de waanzinnige. 'Ongestraft' betekent hier : op straffe van spiritualistische uitstap ! Het gaat er dus om het verband tussen de situatie en de vrijheid opnieuw te overdenken. Want bij Sartre gaat dit verband verloren in het dualisme van 'l'être - néant', 'pour-soi - en-soi', 'praxis - proces' , ... Deze ontologische meta-opsplitsing sleurt de onderlinge verhouding tussen andere categorieën nee in het dualistische kielzog, zodat de werkelijkheid van verstrengeling uit het oog verloren wordt.

Hoewel Sartre staande houdt dat "la liberté est originellement 'rapport au donné'" (Sartre, 1943, p. 567), blijft de vrijheid slechts 'tegenover' dit gegeven staan, als "néantisation" van het 'volle zijn'. Het gegeven kan geen 'oorzaak' zijn (ondat het de vrijheid is die het gegeven produceert), geen 'reden' zijn (vermits alle 'rede' er is door de vrijheid) en zelfs geen 'noodzakelijke voorwaarde' zijn, omdat we ons op het terrein der pure contingentie bevinden. (25)

(25) Met contingentie wordt hier de contingentie van onze existentie bedoeld. "Contingence et facticité ne font qu'un : il y a un être que la liberté a à être sous forme du n'être-pas (c'est à dire de la néantisation)." (Sartre, 1943, p. 567) De feitelijkheid der vrijheid ligt in het feit niet niet vrij te kunnen zijn, en de contingentie ervan schuilt in de onmogelijkheid niet te kunnen bestaan.

3.3. Onderzoek naar Merleau's begrip van vrijheid.

Merleau is in een levendige discussie gewikkeld gebleven met Sartre¹ ontrent de vrijheidsproblematiek, zoals blijkt uit het hoofdstuk over de vrijheid in zijn 'Phénoménologie de la Perception' en uit het vijfde hoofdstuk in zijn 'Les aventures de la dialectique' : 'Sartre et l'ultra-bolchevisme'. (26)

Merleau toont aan hoe de vrijheid inherent gelimiteerd is en als dusdanig wel geconditioneerd wordt. Het is onmogelijk in de werkelijkheid het aandeel (der) situatie en het aandeel (der) vrijheid uit elkaar te houden.

"Il y a, comme dit Husserl, un 'champ de la liberté' et une 'liberté conditionnée', non qu'elle soit absolue dans les limites de ce champ et nulle au dehors - comme le champ perceptif, celui-ci est sans limites linéaires, - mais parce que j'ai des possibilités prochaines et des possibilités lointaines." (PP, p. 518)

Dit wil zeggen (27) dat het veld der vrijheid zelf als conditie van de vrijheid optreedt. Dit veld is ook niet streng gelimiteerd ("sans limites linéaires"), maar eerder de eerste mogelijkhedenvoorwaarde ("des possibilités prochaines et des possibilités lointaines") voor de realisering van mijn vrijheid überhaupt. We worden met andere woorden uitgenodigd het limietie-begrip zelf te herdenken. Als mijn vrijheid geconditioneerd is, wat is dan

(27) In 'Le Visible et l'Invisible' gaat Merleau in het deel 'Interrogation et Dialectique' uitgebreid in op de ontologie van Sartre, waarbij hij de vrijheidsdiscussie blijkbaar als afgehandeld beschouwt ! Onze vraag is of hij daarmee ook niet het gesitueerd zijn van elk denken opgeeft ! Het komt ons voor dat de poging op ontologisch vlak Sartre in vraag te stellen, de grenzen van een filosofie der eindigheid te buiten gaat.

(26) zie infra : Appendix H - Over de ambiguïteit.

het fenomenologisch statuut van deze condities ? Wat is de 'zin' van de 'bependingen' van mijn vrijheid ? Is een obstakel voor mijn doelstellingen niet tevens de ontkenning van zoiets als vrijheid in de menselijke existentie ?

Voor Merleau zijn de restricties van onze vrijheid 'onze situatie' :

"Je suis une structure psychologique et historique. J'ai reçu avec l'existence une manière d'exister, un style. Tous mes actions et mes pensées sont en rapport avec cette structure, et même la pensée d'un philosophe n'est qu'une manière d'explicitier sa prise sur le monde, cela qu'il est. Et cependant, je suis libre, non pas en dépit ou en deça de ces motivations, mais par leur moyen. Car cette vie signifiante, cette certaine signification de la nature et de l'histoire que je suis, ne limite pas mon accès au monde, elle est au contraire mon moyen de communiquer avec lui."(onderstreept door ons)
(PP, p. 519)

De 'situatie' (fysisch, chemisch, biologisch, psychologisch, sociologisch, cultuurhistorisch) is eenvoudigweg het 'middel' voor de menselijke doelstellingen.

Op een ander moment werd deze problematiek meer precies gesteld :

"En nous définissant comme pouvoir universel de Sinngebung, nous sommes revenus à la méthode du 'ce sans quoi' et à l'analyse réflexive du type classique, qui recherche les conditions de possibilité sans. " 1) s'occuper des conditions de réalité."
(PP, p. 501)

?) Het komt ons voor dat de methode waarop gezinspeeld wordt, deze der 'experimentele methode' is, waarbij systematisch verbanden die in de werkelijkheid worden geacht voor te komen, weggenomen worden om een bepaald type verband te isoleren. Als aangetoond kan worden dat dit bepaald type verband zich in de experimentele situatie voordoet zonder de werkzaamheid van andere factoren in acht te nemen, wordt daaruit helaas voorbarig de conclusie getrokken dat met

de niet-noodzakelijkheid van deze factoren ook meteen de irrelevantie van deze factoren voor het onderzochte verband bewezen is. (28) Het kan best zo wezen dat een buiten beschouwing gelaten factor in de werkelijkheid zèlf (29) wèl constitutief is voor het optreden van het verschijnsel. Of anders gesproken : de experimentele thematisering zelf is medebepalend voor het tot stand komen van het te onderzoeken verband. In een experimentele situatie een noodzakelijk verband 'tonen' door middel van de uitspraak dat 'zonder a, er ook geen sprake kan zijn van b', bewijst nog niet dat 'door a, b optreedt' ! Want slechts is bewezen dat a een nogelijke oorzaak is van b. De objectivistische wens dat elke werkelijke situatie deze nogelijkheid moet gehoorzamen, geeft de werkelijkheid het statuut van één groot experiment, opgezet door de absolute macht van 'een' subject. (dat geenszins een nenselijk subject kan zijn)

Dit is 'le point commun' van zowel de extreem deterministische visie, als van de extreme vrijheidsopvatting. Of, zoals Merleau dit formuleert, dit is slechts het gevolg van "nous définissant comme pouvoir universel de Sinn-gebung", zoals dit overigens door Sartre gebeurt. Sartre beweert immers :

"Il n'est non plus 'condition nécessaire' de la liberté, puisque nous sommes sur le terrain de la pure contingence." p.
(Sartre, 1943, p. 567)

De vrijheid zonder 'vehikel' is slechts de vrijheid tot oordelen, die ook blijft aan de in boeien geketende slaaf.

(28) zie infra : Appendix I - De betekenis der psychodynamica.

(29) Merleau is steeds frequenter het begrip 'natuurlijke wereld' gaan gebruiken in dit verband. Niet dat daaraan een geromantiseerd beeld van oorspronkelijkheid gevoeld is (hoewel zijn latere filosofische activiteiten daartoe neigen : denken we naar aan zijn bedoeling zijn nalatenschap, dat we nu kennen onder de naam 'Le Visible et l'Invisible', onder te brengen bij de hoofding 'L'Origine de la vérité'). Want tenslotte wordt het onderscheid toch geïntroduceerd door diegenen die er kranpachtig zo'n punt van maken de experimenten onder zo streng nogelijke condities uit te voeren !

Wanneer wij het 'handelen' der mensen echter willen begrijpen, kunnen wij niet langer een afstand poneren tussen het handelen zelf en onze beleving daarvan. Het is niet zo dat wij tegenover onze situatie een handeling stellen, doch door te handelen situeren wij ons ook meteen. In plaats van dat onze vrijheid een kwestie zou zijn van een totaal vrije beslissing van de wil, verdedigt Merleau de vrijheid als "celui de notre caractère entier et de notre manière d'être au monde." (PP, p. 501) Wij 'kiezen' reeds door een 'bepaalde stijl van leven' te cultiveren en te realiseren. De vrijheid opvatten als mijn bestaansveld zelf, vernietigt haar niet. De vrijheid wordt integendeel vernietigt door zowel de opvatting dat wij vooraf totaal geprogrammeerd zijn, als door de opvatting dat er ook vrijheid zou bestaan buiten elke binding met onze situatie on. Het vehikel van de reële vrijheid noemt Merleau het 'engagement'. (30) Deze engagementsproble-

(30) We herinneren er in dit verband aan dat O'Neill het engagement van de filosoof betekenisvol heeft geformuleerd als de 'taak van de verantwoordelijke rationaliteit'. "In Merleau-Ponty's hands, phenomenology is also the recovery of the tradition of reason in philosophy, politics, and history. In this he continues the task of 'responsible rationality' invoked by Husserl in 'the crisis of European Sciences'." (O'Neill, 1974, p.lix - introduction) De filosoof is geëngageerd in het historisch betoog der rationaliteit. Van deze situering is hij niet vrij te pleiten. De filosoof 'moet' positie bekennen.

Ook Rudolf Boehm heeft deze vrijheid zo begrepen wanneer we lezen: "Of vrijheid nu werkelijk bestaat of niet, de ervaring die haar (tenminste) als mogelijk doet aanvaarden is toch helenaal geen ervaring van een onbepaalde macht bij de mens om zichzelf vrij te bepalen: een mens die volledig meester over zijn beslissingen en handelingen zou zijn. Integendeel, het is de ervaring van verantwoordelijkheid, de vrees voor de verantwoording, de vrees namelijk, verantwoordelijk te zijn, dus de letterlijke vreeselijke ervaring de last van een verantwoording en van de verantwoordelijkheid in't algemeen te moeten dragen." (onderstreept door ons) (Boehm, 1975, p.28) De ervaring van vrijheid naken wij dus in de 'last' die wij toeschrijven aan de verantwoording die we voor onze handelingen moeten afleggen. In het stellen van handelingen blijft deze negatieve ervaring dan ook doorlopend aanwezig als 'fond'. We doen niet 'zomaar' iets.

natiek staat centraal in 'Les aventures de la dialectique'. Welke 'zin' heeft mijn handelen nog, wanneer de vrijheid reeds totaal zou zijn vooraleer ik deze handeling zou stellen ?

Achter Sartre's engagementsbegrip, waarvan Merleau zegt : "[...] comme le minimum de cohérence et de persévérance sans lequel on n'aurait rien appris sur la direction à suivre" (AD, p. 263), vertoont zich de vrijheid die toelaat zo'n absolute scheiding aan te brengen tussen waanzin en conformisme. Merleau omschrijft deze als : "Le pur pouvoir de faire ou de pas faire, [...]" (AD, p. 264) Daar waar nogelijkerwijze sprake is van een dergelijke macht bij het subject, moeten wij deze macht eerder opvatten als de mogelijkheid tot het opgeven van een perspectief, het onderbreken van een actie. Bij Sartre overheerst als grond sfeer echter de opdeling tussen zij die zich engageren en zij die dit vernijden te doen. Sartre blijft het beslissingsmoment buiten het engagement zelf leggen, hoezeer hij ook herhaalt dat 'mijn vrijheid niet in de beslissing tot iets bestaat'. Reden waarom het bewustzijn bij Sartre nooit in de volle betekenis verschijnt van een "conscience engagée" : de vrijheid moet zich 'binden' om te kunnen bestaan, in plaats van zich boven alle binding te verheffen.

In het laatste en lange hoofdstuk van 'Les aventures de la dialectique' gaat Merleau uitgebreid in op deze problematiek naar aanleiding van Sartre's politieke overtuiging, door deze te karakteriseren als 'ultra-bolchevistisch'. Bij Sartre's fundering van het communistische programma worden wij openlijk geconfronteerd met de 'ruïne van de dialectiek' : de onvoorwaardelijke historische missie van het proletariaat wordt gefundeerd op het 'nog-niet-zijn' van het proletariaat en op de beslissing die haar creëert als subject van de geschiedenis uitgaande

van niets. De ononkeerbaarheid van een dergelijke beslissing schakelt zelfkritiek van het communistisch project op haar eigen werkzaamheid bij voorbaat uit. Het communisme justifieert zich dan niet meer langer uit hoofde van de waarheid; de filosofie der geschiedenis en de dialectiek, zoals het voorwendt te doen, maar eerder uit hoofde van hun negatie. Het ultra-bolchevisme definieert zich als de subjectivistische polarisering van de historische objectieve wetmatigheid; en, metaforisch gesproken, de beslissing als het sneersel van de dialectische machine.

Daar waar de communistische theorie er als de kippen bij is de eindigheid van de economische orde van de kapitalistische wereld aan te tonen, weigert zij de kritiek op dit absolute wereldperspectief ook voor de communistische economische orde te maken. De proletarische revolutie wordt een plons in het onbekende, een te hoge investering op lange termijn in een futuristisch bouwwerk waarvan men nooit zal weten wanneer het klaar is. De oneindigheidspremissa verzaakt (31) aan de concrete mogelijkheden die door eindige perspectieven ontstaan. (32) De praxis verliest haar mogelijkheid tot reële doelgerichtheid daardoor.

(31) Met recht spreken we hier over de 'premissa der oneindigheid'; zoals expliciet spreekt uit het volgende citaat: "La liberté est totale et infinie, ce qui ne veut pas dire qu'elle n'ait pas de limites mais qu'elle ne les rencontre jamais." (onderstreept door ons) (Sartre, 1943, p. 615)

(32) In 'Humanisme et terreur' maakt Merleau dezelvde redenering met betrekking tot de geweld-vraag in het politieke denken: "La violence est la situation de départ commune à tous les régimes. La vie, la discussion et le choix politique n'ont lieu que sur ce fond. Ce qui compte et dont il faut discuter, ce n'est pas la violence, c'est son sens ou son avenir. C'est la loi de l'action humaine d'enjamber le présent vers l'avenir et le moi vers autrui." (onderstreept door ons) (HT, pp. 127 -128) Voor zover het marxistische denken de geschiedenis Hegeliaans blijft begrijpen (d.w.z. "de supposer une raison cachée qui les oriente et prenne par 'ruse' le costume de la contingence." - RC, p. 56), kunnen in naam der eschatologische idealen de meest misdadige praktijken plaats vinden. Het gaat erom het geweld in functie van concreet zichtbare perspectieven op korte termijn

3.4. Het individualisme bij Sartre.

3.4.1. Even grasduinen in de teksten.

We vinden de visie van Sartre, zoals die hier ter discussie staat, terug bij Laing en Cooper:

"Ieder perspectief, ieder gezichtspunt, is het middelpunt van een wereld, maar niet het middelpunt van een andere wereld. Ieder gezichtspunt is een absolutum, en tegelijkertijd absoluut relatief : 'in malen parten' 'samentreffend' veroorzaken de verschillende gezichtspunten de eindeloze onbestendigheid der mensheid, terwijl pogingen althans de schijn te wekken dat gezichtspunten 'in bonum parten' 'samentreffen', evenzovele bemoeiingen zijn enige mate van bestendigheid te brengen." (onderstreept door ons) (Laing & Cooper, 1964, p.11)

Het individuele gezichtspunt is 'absoluut', zegt men, en het kan vervolgens slechts relatief zijn aan een 'eindeloze' beweging, waarbinnen het samentreffen der gezichtspunten als verklaring doorgaat voor de existentiële ervaring, die wij hoe dan ook toch maken, van een 'onbestendigheid' der wereld. Er is bij Sartre die oerkeuze van het zelf, die de intelligibele basis moet leveren voor alle handelingen en ervaringen van het individu. Zo zien we dat Sartres vrijheidsbegrip aan de basis ligt van het individualisme (der antipsychiatrie; een individualisme dat teert op een absolute identiteit tussen waanzin en normaliteit : ieder individu is ten opzichte van het 'zijn' gelijk aan elk ander individu, ze staan 'naast' elkaar. Tegelijkertijd lijkt het absolute karakter der vrijheid dus aanleiding te geven tot ^{de} definitieve onophefbaarheid van een vervreending die levendig is in onze positie te ⁿgöover de waanzin, evenzeer als tot de onvoorwaardelijke identiteit die we toch nenen te moeten veronderstellen als antropologische structuur van elk mensenleven.

Door de zaken zo te stellen anticiperen wij reeds, bij wijze van aankondiging, op het aantonen van voldoende aanleiding tot de individualistische mensvisie in de kern van Sartre's filosofie zelf. Daarvoor zijn er expliciete verwijzingen voorhanden in de teksten zelf, evenals daar^{de} impliciete vooronderstelling is in zijn groepsconcept.

"Je ne saurais, certes, décrire une liberté qui serait commune à l'autre et à moi-même; je ne saurais donc envisager une essence de la liberté. C'est au contraire la liberté qui est fondement de toutes les essences, puisque c'est en dépassant le monde vers ses possibilités propres que l'homme dévoile les essences intramondaines. Mais il s'agit en fait de ma liberté." (Sartre, 1943, p. 514)

De particulariteit als veld der vrijheid maakt de mogelijkheid tot communicatie met de anderen nihil en verengt onze verhouding tot de wereld in een pragmatisch opportunistisme. Ten aanzien van de absoluteit der vrijheid is elke individuele aanwending ervan gepermitteerd en ontslagen van alle verantwoording, hoezeer Sartre er ook op drukt dat precies het totale karakter der vrijheid borg staat voor een alontegenwoordigheid der verantwoordelijkheid. Een dergelijk concept van verantwoordelijkheid kan enkel naar steunen op een innens schuldbewustzijn, een super-ego, waarover elk individu wordt geacht te beschikken. De ethische mens verschijnt op deze wijze als de eenzame strijder die een perigrinstocht onderneemt ten bate van de 'humane plicht'. Een dergelijke idealistische voorstelling is niet in staat ook naar enige evaluatie te doen gelden voor de verschillende zijnswijzen, waarbij er toch menselijke projecten bestaan die zich boeven alle verantwoording nemen te kunnen verheffen. De uiteinde-^{lijke} onverschilligheid ten opzichte van de differentiaties in de menselijke zijnswijzen berust op het absoluut identiek verklaren van individuele projecten. Zo lezen we :

"Il n'y a, par rapport à la liberté, aucun phénomène psychique privilégié. Toutes mes 'manières d'être'

la manifestent également puisqu'elles sont toutes des façons d'être non propre néant." (Sartre 1943, p. 521)

3.4.2. De groep.....

Hetgeen wij zoëven met de vinger nawezen in de teksten zelf, laat zich ook begrijpen uit Sartres sociologisch denken zoals dit in zijn 'Critique de la Raison Dialectique' geboekstaafd werd. (33)

Voor Sartre is de individualiteit de toegang tot de wereld, het is de plaats van alle concreetheid, het is de vrijgeleide van de spontaniteit. Het individu heeft 'praxis', want 'praxis' is de concretisering van de menselijke bestaanswijze als 'gerichtheid' op de wereld. Dat het individu zo'n cruciale plaats bekleedt in het intentionement van de menselijke existentie, justifieert Sartre door de mens te tekenen als een 'behoefstig' wezen. Een behoefte is een leegte die dient opgevuld te worden. De mens, wiens vrijheid zich definieert als de 'nietiging' (= Néantisation) van het 'zijn', riskeert in de individuele beleving der behoefte met de ontologische uitdaging geconfronteerd te worden, die erin bestaat de overbodigheid van de eigen individuele existentie, recht in de ogen te zien. Of zoals Sartre dit formuleert :

"Le besoin comme négation de la négation c'est l'organisme lui-même se vivant dans le futur à travers les dés-

-
- (33) Er zijn in 'Rede en geweld' en in 'Psychiatrie en anti-psychiatrie' voldoende passages aan te geven waarbij de vervreending als een interindividueel gegeven als dusdanig naar voren treedt. Het individu verschijnt als de 'keuze van het zelf'. Zowel de waanzinnige als de conformist 'kiezen zichzelf', zijn 'individueel'. Vandaaruit wordt de specifieke vervreending tussen waan en normaliteit niet toegelicht.

ordres présents comme sa possibilité propre et; par conséquent, comme la possibilité de sa propre impossibilité; et la 'praxis' n'est d'abord rien d'autre que le rapport de l'organisme comme fin extérieure et future à l'organisme présent comme totalité menacée; c'est la fonction extériorisée." (Sartre, 1960, p. 168)

De behoefte is de (existentiële) negatie van de (ontologische) negatie. Dat de praxis daarbij als 'exteriorisatie' functioneert, is slechts te begrijpen vanuit de 'interiorisatie' van 'schaarste' (d.i. de menselijke economisch-ecologische situatie) als donper op de relatie van mens tot mens. De 'schaarste' is het gevaar par excellence voor de menselijke behoefte. De onmogelijkheid tot werkelijke communicatie met de medemens is een rechtstreeks gevolg van de interiorisatie van dit gevaar. Sartre is echter de mening toegedaan dat deze materiële situatie te 'transcenderen' is door een praktische organisatie der mensheid. Slechts de communistische wereldorde staat daar borg voor. Tevens manifesteert zich in deze 'praxis' de menselijke vrijheid.

'Livre I' van zijn 'Critique de la raison dialectique' handelt over de stappen van overgang van de 'individuele' praxis naar het 'practisch-inerte' veld. Het probleem dat zich daarbij stelt is de verhouding van het individu ten opzichte van de traagheid der socio-economische omstandigheden. De individuele beheftestructuur verdraagt deze traagheid niet, en komt in opstand. De afhandeling der socio-economische problematiek als uitwendig aan de individuele vrijheid, is de zaak van een 'groep'.

Sartre maakt een onderscheid tussen groep en serie. De serie is een bestendige bedreiging voor de groep, in die zin dat de groep voortdurend dreigt te hervallen tot serie. De rivaliteit tussen de individuen in het aanzicht van een noodzakelijke selectie van het 'aantal', is een interiorisatie van de eisen der uiterlijkheid. Sartre bedoelt met serie slechts de betrekkingen tussen

individuen die gekenmerkt worden door een 'negatieve reciprociteit' (Sartre, 1960, p. 192), d.w.z. de binding die men aangaat met anderen gebeurt tegen het eigenbelang in en is desgevolg slechts een verdekte vorm van dieperliggende oppositie. Er is hier dus sprake van een spontane unificatie. Het individu kiest daarbij niet voor zichzelf.

Bij de vorming van een 'groep', hetgeen de gang veronderstelt door aanzet, beëdiging, organisatie en institutionalisering, is er tenslotte wél sprake van unificatie: de 'positieve reciprociteit' houdt het samenvalLEN in van eigenbelang en andermans belang, onder het voorzitterschap van een 'unieke' doelstelling die beide belangen 'transcendeert'.

3.4.3. Het praxis-begrip.

Het is hier niet onze zorg deze Sartrianse problematiek uitgebreid uit te spinnen, doch wat ons interesseert in deze kwestie is het alleenrecht dat de individualiteit opeist over de menselijke vrijheid, zowel voor het menselijk bestaan in serie als in groep.

Weliswaar gewaagt Sartre slechts van de geïsoleerdheid van het individu in zoverre de fundamentele afwezigheid gegeven is van iedere ontologische garantie van groepseenheid (zoals bij verbanning of persoonlijkheidsverheerlijking), toch blijft de menselijke vrijheid slechts realiseerbaar als individuele praxis. Deze individuele praxis treedt op als subjectief-dynamische kracht in het objectieve proces (der) historische dialectiek.

Zo zien we dat alle intersubjectiviteit, in haar

hoedanigheid van sociale entiteit, bij Sartre ofwel als 'serie', en dus als absolute belemmering voor de individuele praxis fungeert, ofwel als 'groep', en dus als instrument en verlengstuk van mijn individuele praxis aantreedt. (34) Ook in groepsverband blijft de ander doorheen mijn aanblik van zijn vrijheid een permanente bedreiging voor mij : zijn praxis blijft een mogelijke detotalisatie van de totalisatie die uitgaat van mijn 'ik'. Deze mogelijkheid zou slechts de consequentie zijn van het absolute karakter der vrijheid. Het is echter moeilijk in te zien hoe de notie die ik heb van andermans vrijheid, de absolute van mijn vrijheid intact houdt !

→ Hetgeen wij bedoelen is het volgende. In Sartre's wereld kan de 'weet' die ik heb van andermans vrijheid niet zijn bron vinden in de 'menselijke ontmoeting', omdat zij daar slechts als 'restrictie' van mijn vrijheid zou optreden en als dusdanig zou andermans vrijheid slechts produkt zijn van mijn individuele praxis (hetgeen Sartre niet gezegd wil hebben over de vrijheid (der) 'ander'). Dientengevolge laat hij deze 'weet' ontstaan uit de positie van een 'derde', een 'toeschouwer' van het menselijk verkeer tussen twee vrijheden. En de limitering die beide 'vrijheden' daarbij ondergaan, kan wél produkt zijn van mijn praktische vrijheid.

Want :

"Mais contre le danger commun, la liberté s'arrache à l'aliénation et s'affirme efficacité commune. Or

(34) Sartre-kenners zouden het zeker oneens zijn met deze rigoureuze formulering, die we overigens expliciet geloochend vinden in de teksten : "[...] ; c'est-à-dire qu'il soit moyen d'une fin transcendante et non pas 'non' moyen ; [...]" (Sartre, 1960, p. 192) Doch, zoals we verder zullen zien, blijft onze formulering adequaat, in zoverre het feit dat de 'ander' middel is van de bereikbaarheid van een transcendent doel, vanuit de doctrine der 'absolute' vrijheid toch slechts van kracht is daar waar 'ik' dit 'middel-zijn' van de 'ander' in functie van het transcendente doel 'voor mij' bestaansrecht geef !

c'est précisément ce caractère de liberté qui fait naître en chaque tiers la saisie de l'Autre (de l'ancien Autre) comme le même : la liberté est à la fois sa singularité et non ubiquité. Dans l'Autre, qui agit 'avec moi', sa liberté ne peut se reconnaître que comme 'la même', c'est-à-dire comme singularité et ubiquité." (Sartre, 1960, pp. 425-426)

Wat zich 'tussen' die twee anderen afspeelt, daarmee heb 'ik' uit hoofde van de 'alontegenwoordigheid' van mijn vrijheid, te maken. Bij Merleau zou de betrokkenheid op die zaak functie zijn van mijn perspectief op die zaak, inzoverre 'ik' mijn gesitueerd-zijn niet zou kunnen verloochenen door te stellen dat 'ik' slechts toeschouwer zou zijn, want mijn passiviteit is evenzo constituerend voor die zaak. Bij Sartre daarentegen verdwijnt het waarheidsmoment der 'subjectiviteit' in een begronding der vrijheid op de verwatering van singulariteit en alontegenwoordigheid. Dat 'ik' in groep 'met de ander' handel in functie van een transcendent doel, kan niet verhinderen dat de 'ander' (weliswaar door beniddeling van een gemeenschappelijk doel) instrument blijft van mijn individuele praxis. Onze vraag luidt nu : als 'mijn' vrijheid en 'zijn' vrijheid identiek dezelfde is, in welke zin kan er dan sprake zijn van de vrijheid van de 'andere' !? Ook als 'ik' als 'derde' fungeer, blijft 'mijn' tegenwoordigheid 'daar' bij die wederzijdse objectivering tussen die twee vrijheden slechts de aanwezigheid van mijn singulariteit. Hetgeen Sartre integendeel aanvoert, is de onmogelijkheid tot werkelijke communicatie tussen de subjecten, zodat tegelijkertijd elke mogelijkheid tot erkenning van andermans vrijheid de kop wordt ingedrukt. (35)

(35) Sartre brengt met andere woorden niet in rekening dat ondanks de pogingen die door de subjecten ondernomen worden om de anderen te objectiveren, de subjectiviteit van de ander voortdurend ontsnapt aan deze betrachtingen. Wanneer op deze manier het perspectief van de ander geïncorporeerd wordt in mijn perspectief, situeren wij ons in de universaliteit van de wereld op grond waarvan communicatie mogelijk wordt. Dat deze universaliteit geen rimpelloos oppervlak heeft, mag ons niet zomaar doen besluiten tot een spel van wederzijdse negaties zonder intersubjectiviteit.

Slechts het samenvallen van dezelfde wederzijdse belangen heft schijnbaar Sartres individualisme op. Waar dit samenvallen afwezig is, is er 'strijd'; hetgeen Sartre de 'negatieve wederzijdsheid' zal noemen. (36) Het individu wordt teruggeworpen op zichzelf : er grijpt 'interiorisatie' plaats van de eisen der exterioriteit (schaarste). Ieder vecht om zijn eigen vel : de strijd om 'zelfbehoud' (de seriatie). Het bewustzijn dat men door samenwerking met andere belanghebbenden de zaak kan beredderen, vestigt de 'positieve reciprociteit'. Doch zowel de 'negatieve reciprociteit' als de 'positieve reciprociteit' laat de mens niet toe uit zijn individualiteit te ontsnappen : 'ik' objectiveert de 'ander' en de 'ander' objectificeert 'mij'. In de positieve reciprociteit kan 'ik' de 'ander' , zo wordt gezegd, 'slechts' als middel gebruiken voor mijn eigen doeleinden in zoverre 'ik' 'mijzelf' daarvoor als middel kan gebruiken. Het 'zelf' treedt hier dus op als instrument voor de doeleinden van het 'ik'. Waar 'ik' 'mijzelf' niet als middel zou gebruiken, en dus tegen mijn eigenbelang in handel, maak 'ik' de 'ander' en tevens belanghebbende tot instru-

(36) Sartre spreekt van 'negatieve wederzijdsheid' (la réciprocité négative) wanneer de vier voorwaarden van wederzijdsheid vervuld zijn, maar op basis van een wederzijdse weigering : ieder weigert de doelestellingen (der) 'ander' te dienen en "tout en reconnaissant son être objectif de moyen dans le projet de l'adversaire, il met à profit sa propre instrumentalité 'en autrui' pour faire de celui-ci, en dépit de lui-même, un instrument de ses propres fins : c'est la lutte; [...]" (Sartre, 1960, p. 192) De vier voorwaarden der (positieve ?) 'reciprociteit' zijn : "1° que l'Autre soit moyen dans l'exacte mesure où je suis moyen moi-même, c'est-à-dire qu'il soit moyen d'une fin transcendante et non pas 'non' moyen ; 2° que je reconnaisse l'Autre comme 'praxis', c'est-à-dire comme totalisation en cours en même temps que je l'intègre comme objet à non projet totalisateur ; 3° que je reconnaisse son mouvement vers ses propres fins dans le mouvement même par lequel je ne projette vers les miennes ; 4° que je ne découvre comme objet et comme instrument de ses fins par l'acte même qui le constitue pour nos fins comme instrument objectif." (Sartre, 1960, p. 192)

ment van mijn eigen doeleinden. Deze 'negatieve reciprociteit' doet Sartre voorkomen als een vorm van zelfbedrog, omdat daar dezelfde doeleinden verkeerdelijk voorondersteld zijn bij het 'ik' zowel als bij de 'ander'.

Dit tot middel maken van ofwel 'mezelf' ofwel de 'andere' maakt de doeleinden, waarvan sprake is, tot voorwendsel van de eigen 'vrije' werkzaamheden van de 'absolute' positie van het 'ik'. Deze absolute ring maakt elke toegang tot de vrijheid van de ander onmogelijk, zodat ook elke reële mogelijkheid op de realisering van een gemeenschappelijk project in het ijle verzinkt. Het contradictorische moment in dit denken formuleert Sartre zelf onomwonden :

"[...] : elle (=individuele praxis) est une totalisation qui exige d'être totalisée par celui-là qu'elle tot lise : [...]" (Sartre, 1960, p. 193)

Hoewel Sartre het 'principe der individualiteit' slechts 'schijnbaar' van toepassing verklaart (Sartre, 1960, p. 196) en plots gaat spreken over de 'subjectieve praxis', ten aanzien waarvan de reële individuen slechts eenvoudig onderling verwisselbare vormen zijn, verraadt het tengrondslagliggende individualisme zich op negatieve wijze in de passiviteit die toegeschreven wordt aan de werkzaamheid van de subjectiviteit, d.w.z. aan de onderworpenheid van het subject aan de objectieve gang van zaken.

"C'est la totalité objective en tant qu'elle définit sa subjectivité par la seule intériorisation des valeurs et des fins objectives et qu'elles y subordonne, au sein d'une entreprise, ..." (Sartre, 1960, p.196)

Aan het individu wordt hier de vrijheid toegeschreven de objectiviteit van een doeleinde te interioriseren of niet. En inderdaad, het correlaat der 'absolute vrijheid' lijkt het 'objectiviteitsbeginsel' te zijn, tevens de enige basis waarop de versnippering der

individueel-separate acties toch in functie van één groot 'gemeenbelang' kunnen opgevat worden ; of beter : kan gered worden van de onmogelijkheid tot doelgericht handelen.

3.5. De ambigüiteit der vrijheid.

De aporieën die wij hier in de Sartrische filosofie ontmoeten lijken ons vernijdbaar wanneer we de vrijheid zelf als 'ambigu' leren begrijpen. Anders zullen we er nooit in slagen de werkzaamheid van de vrijheid in de werkelijkheid te verstaan. Sartre's vrijheid, een vrijheid die van neet af aan voltooid is, is 'innerlijkheid' die nooit in de wereld tot bestaan kan komen. Sartre verstaat wel de 'situatie' als 'ambigu' gegeven, maar niet de vrijheid !

"Ces remarques doivent nous apprendre que la 'situation', produit commun de la contingence de l'en-soi et de la liberté, est un phénomène ambigu dans lequel il est impossible au pour-soi de discerner l'apport de la liberté et de l'existant brut." (Sartre, 1943, p. 568)

De ambigüiteit bij Sartre doelt dus op de overlapping van de vrijheid en de contingentie van het 'en-soi', van het 'néant' en het 'zijn' ; deze opsplitsing komt het 'pour-soi' voor als de eenheid van vrijheid en 'existant brut'. (37) Wij merken op dat hierbij de 'ambigüiteit' als zelfstandige categorie niet 'gedacht' wordt. Sartre geeft er slechts de betrekking mee aan tussen, wat wij zouden durven noemen, zijn 'supercategorieën' : "Etre et Néant", en wèl de betrekking van deze in de situatie, zoals zij zich situeren, te weten : ambigu. Hij bevraagt zich echter verder niet meer over het statuut dat deze categorieën in de situatie verdienen !

(37) zie infra : P. - 103 -

Als Merleau echter spreekt over een 'gesitueerde vrijheid', dan moeten wij deze vrijheid zelf als 'ambigu' begrijpen, en niet als 'absoluut'. Precies de beperktheid van mijn gezichtspunt op de wereld is de nogelijkheid tot mijn engagement, zij het in de vorm van denken, handelen, voelen, ... Hetgeen Merleau hierbij op de spits drijft nag ons niet ontgaan, omdat hier wellicht de grondstelling van zijn fenomenologie aan de orde is : een filosofie der eendigheid ter verheldering van de subject-object verhouding. (38)

Het thema der lijfelijkheid van de mens als zijn gezichtspunt op de wereld, ontheft de particulariteit van het 'ik' van alle aanspraak op absolute beslissingsmacht. (39) Het subject is vóór alles lijfelijk gesitueerd in deze wereld. Precies doorheen onze vooroordelen en vooronderstellingen, die eigen zijn aan elk

(37) Het "en-soi" van Sartre is een identiteit die volledig vervuld is van zichzelf. "L'être est. L'être est en soi. L'être est ce qu'il est." (Sartre, 1943, p. 34) Het zijn is van alle zin ontdaan. Het kent geen enkele intrinsieke betekenis, geen enkele regel of orde. Het is het gewicht der neutraliteit en inertie. Het ontstaat daar waar mijn betekenisdragend engagement verslapt. Te zeggen dat het 'pour-soi' er is, heeft slechts geldigheid "à titre d'être qui n'est pas ce qu'il est et qui est ce qu'il n'est pas." (Sartre, 1943, p. 121) Het is onze "présence au monde" (Sartre, 1943, p. 122) die zich onttrekt aan de identiteit van het 'zijn'. Deze verwerping, deze negatie is vertegenwoordigd bij een "soi" : het "pour-soi". En in het aanzien van het "pour-soi" komt het "en-soi" ons voor als een "existant brut", want wij kunnen niet volledig wervlakken met het "en-soi" omdat we veroordeeld zijn tot de vrijheid. Het "en-soi" is voor ons niet in zuivere vorm tegenwoordig. Ik existeer niet "en-soi", maar ervaar het "en-soi" als 'bruut existierend'.

→ (38) zie infra : Appendix J - Enige implicaties van de eendigheidsfilosofie.

(39) zie infra : Appendix K - Merleau over Sartre.

gesitueerd-zijn (40) komen we tot 'begrijpen' in deze wereld. De beperkingen van dit specifieke gezichtspunt verhinderen echter niet iets te 'zien'. Het vrijheidsmoment wordt niet vernietigd door de continuïteit der voorwaarden voor ons bestaan. Dat wij subjectief zijn, maakt ons de intrede tot één of ander rijk der waarheid, (zoals wij met enige ironie willen over kennisresultaten spreken), niet ontoegankelijk.

Wij herinneren ons dat we de overeenkomst die Sartre poneert tussen particulariteit en alontegenwoordigheid begrepen hebben als een ad hoc oplossing voor het isolement van het 'ik'. We kunnen nu zien hoe er bij Merleau geen nood is aan een dergelijke sprong uit het 'ik', precies omdat het 'ik' daar geen compacte eenzelveïgheid bezit. (41)

De contradictie tussen de realiteit van de wereld en zijn onafhankelijkheid is de contradictie tussen de alontegenwoordigheid van het bewustzijn en zijn engagement in een tegenwoordigheidsveld. Maar, zegt Merleau, als we

(40) Reeds in zijn 'Structure du Comportement' werkt Merleau met zijn perspectivistische opvatting van de menselijke existentie. Het menselijk gezichtspunt is niet absoluut, het is geen "point zéro" : "Ce n'est pas à Bergson, c'est à Kant qu'il faut faire remonter cette idée que la perception du point 0 est au point 0." (SC, p. 215) Ook onze kennisacten ontsnappen daar niet aan. Onze kennis blijft altijd, in een bepaalde betekenis van het woord, antropomorristisch. Bedoeld is niet het pejoratieve gebruik van dit woord, waarbij "pour expliquer ce qui n'est pas l'homme", de doctrine "y applique des notions empruntées à la nature ou à la conduite humaine". (Lalande, 1976, p. 63) Want in Merleau's betekenis van het woord blijven/zowel de wetten uit de fysica als gedragstheorieën, antropomorristisch, omdat wij steeds de waarheid van deze kennissuccessen moeten gronden op "certaines données de l'expérience humaine". (SC, p. 112) Dus geen projectie van menselijke eigenschappen in de natuur, maar een natuur die wij nooit buiten de menselijke situeringen kunnen bereiken.

(41) Op gevaar af deze ambiguïteit als een nieuwe ontologische categorie ingang te doen vinden, zullen we hier parafaseren hetgeen Merleau zegt onder de hoofding 'la chose et le monde naturel' (PP, pp 382-384) Nochtans is deze ambiguïteitsnotie integendeel te begrijpen als een kritiek op elk ontologisch a priori. (hoewel dit niet meer het geval is in zijn latere werken)

dit beter begrijpen, is dit dan wel een contradictie of een alternatief? Er valt eigenlijk niet te kiezen tussen de onafgewerktheid van de wereld en zijn existentie, tussen het engagement en de alontegenwoordigheid van het bewustzijn, tussen de transcendentie en de immanentie; en dit, omdat elke term, wanneer hij eenzijdig geaffirmeerd wordt, slechts zijn 'contradictie' oproept en doet verschijnen. Daarom is het besluiten tot de ambiguïteit tussen de termen niet het toeschrijven van onvolledigheid aan bewustzijn of existentie, maar wèl er de definitie van geven.

In plaats van de alontegenwoordigheid van het bewustzijn als compensatorische tegenhanger van de particulariteit voor te stellen, en als dusdanig het gevaar te lopen deze alontegenwoordigheid als een 'introspectieve behoefte naar expansie' te verstaan (hetgeen slechts suggestie is voor het oneindigheidsdenken), in plaats daarvan ziet Merleau deze alontegenwoordigheid slechts werkzaam in een tegenwoordig engagement. (42) In de actuele binding zelf manifesteert zich de vrijheid; in het actuele engagement zelf constitueert zich zoiets als 'het menselijke ethos'.

Het is de aard der binding zelf die de ambiguïteit der vrijheid openbaart. De binding van Sartre is getuigenis van een vrijheid, die in het diepst van zichzelf ongebonden blijft; de binding van Merleau compromitteert de vrijheid die zich bindt.

Er vindt dus een verschuiving plaats inzake het vehikel der vrijheid: van de particulariteit van het 'ik' (Sartre) naar het lijfelijke engagement (Merleau) (43) Dit engagement legt getuigenis af van de onafgewerktheid van de wereld. De wereld is nooit voltooid. Mer-

→ (42) zie infra: Appendix L - Universaliteit versus particulariteit.

(43) zie infra: Appendix M - De illusie der innerlijke vrijheid.

leau spreekt in dit verband over "la 'tolérance' des données corporelles et institutionnelles de notre vie." (PP, p. 518) De wereld is niet 'af'. Indien het 'zijn' voor eens en altijd vastgesteld aanwezig zou zijn, dan zou er ook niemand 'zijn' om het zo aan te treffen. De wereld is voor alles 'onze' wereld; niet omdat zij daartoe voorbestemd is, maar wel omdat wij haar vorm geven bij elke toenadering : een vorm die tot stand komt door de wederzijdse bemiddelingen van mens en wereld en niet buiten deze on ! Dat wij de wereld 'bewonen', betekent dat wij haar ingericht hebben en haar verder niet kunnen bereiken dan door deze inrichting heen. De inrichting van de wereld, het menselijk engagement, is dus wel degelijk een geprivilegeerde wijze om tot de wereld door te dringen, vernits een passieve houding de illusie koestert dat die wereld wel zou kunnen aangetroffen worden in een zuivere toestand.

"Le choix du caractère intelligible n'est pas seulement exclu parce qu'il y a pas de temps avant le temps, mais encore parce que le choix suppose un engagement préalable et que l'idée d'un choix premier fait contradiction. Si la liberté doit avoir du 'champ', si elle doit pouvoir se prononcer comme liberté, il faut que quelque chose la sépare de ses fins; il faut donc qu'elle ait 'un champ', c'est à dire qu'il y ait pour elle des possibles privilégiés ou des réalités qui tendent à persévérer dans l'être." (PP, p. 500)

De eindigheid betoont zich dus in de onvoltooide vorm waaruit onze 'expressie' van de wereld bestaat. Het uitblijven van "le point final" in de expressie die wij doen, is niet de tragiek ervan, maar het 'veld van onze mogelijkheden', "c'est à dire qu'il y ait pour elle des possibilités privilégiés." De menselijke vrijheid beweegt zich niet over een naagdelijk landschap; er zijn 'probaliteiten' voor gedrag.

De onafgewerktheid van de wereld verdraagt slecht de idee der absolute vrijheid. Het open karakter van

de wereld manifesteert zich in de gelaagdheden der vrijheid :

"Il faut en effet distinguer mes intentions expresses, par exemple le projet que je forme aujourd'hui de franchir ces montagnes, et des intentions générales qui valorisent virtuellement non entourage." (PP, p. 502)

De Waelhens (1970, p. 319) merkt op dat Sartre dit onderscheid niet maakt wanneer hij het over menselijke projecten heeft. Merleau doet echter de expliciete intentie (het plan, het uitdrukkelijke 'project') pas tot stand komen tegen de achtergrond van wat wij zouden kunnen noemen de impliciete intentie : de existentiële dimensie, onze algemeen menselijke situatie. Als ik een berg wil beklimmen, is deze inderdaad slechts beklimbaar of niet in zoverre ik het plan opvat hem te beklimmen. Doch ik behoef mijn plan niet uit te voeren om te weten dat hij hoog is. Mijn vrijheid is niet absoluut. Mijn existentiële structuur, het lijf als facticiteit, installeert zekere relaties buiten elk expliciet plan om. Of zoals Merleau het formuleert :

("L'idée de situation exclut la liberté absolue à l'origine de nos engagements." (PP, p. 518)

Merleau vestigt aan de oorsprong van het engagement een voorpersoonlijke wereld die toelaat probabiliteiten in overweging te nemen, en het probleem van de 'ander' te beschouwen vanuit "le monde humain". (cfr. Hoofdstuk IV van het tweede deel van de PP noent : 'Autrui et le monde humain')

De Waelhens stelt :

"Le problème de la liberté n'est pas de montrer que je ne puis en aucune manière échapper à ce passé, ni non plus que j'y échappe à chaque instant totalement : il est de montrer que la liberté ne s'exerce que sur un passé déjà pesant, qui pousse dans une direction déterminée, qui se fait valoir, sans avoir été proprement élu, que je puis vaincre, mais non sans combat." (1970, p. 321)

Deze voorpersoonlijke existentie, deze impliciete gerichtheid, is het transcendentaalbegrip bij Merleau : "[...] , mais la vie ambiguë où se fait l'Origine des transcendances, [...]" (PP, p. 419) (44) Merleau is er zich van bewust dat hij zich op dit niveau waagt aan een fenomenologie van de fenomenologie. In verband daarmee is het hier vooral van belang daaruit te begrijpen dat onze tegenwoordigheid aan onszelf reeds gemedieerd is, op het meest elementaire vlak, door de geopperde 'algemeenheid'. De wereld is reeds geconstitueerd, maar nooit volledig geconstitueerd. Wij existeren in het tegelijkertijd werkzaam zijn van beide betrekkingen. De keuze tussen het determinisme en de totale vrijheid is een valse keuze.

Deze ambigüiteit is het die ons doet begrijpen dat in de menselijke verhoudingen bij het conflict tussen waanzin en normaliteit, zowel vervreending als identiteit (als abstractie van een 'vertrouwensrelatie'), en wèl tegelijkertijd, aanwezig zijn. Het is deze werkelijkheid, als gelaagde werkelijkheid die genegeerd wordt in de, on redenen van 'helderheid' gearticuleerde polarisaties van absolute vervreending en absolute identiteit. Dergelijke zuiver rationalistische bekrachtigingen drijven de discussie op de spits tussen filosofie en wetenschap, en inzoverre beschrijving en verklaring tegenover elkaar staan : tussen fenomenologie en positivisme.

Te begrijpen is hier dat in de 'normale' menselijke communicatie vervreending en identiteit in de structurele hoedanigheid van gelaagdheid aanwezig zijn. Wanneer zich dan daarin het probleem der waanzin stelt, valt te onderzoeken hoe deze ambigüiteit vertroebelt. Verandert de waanzin iets aan de ervaring

van onmogelijkheid van een ander "pour-soi" dan mezelf ! Op welke manier loochent de waanzin de verstrengeling van het 'ik' en de 'ander' die functie is van het feit dat wij onszelf slechts kennen door ons in de tegenwoordigheid aan de anderen te manifesteren!

Dit zijn de vragen die ons in de opdelving van het probleem der waanzin van onder de psychiatrische en antipsychiatrische abstraheringen, moeten interesseren.

DEEL DRIE :

Het perspectief der waanervaring als mogelijkheid der
existentie.

1. Het schijnduel tussen de klassieke psychiatrie en
de antipsychiatrie.

Als we de zin van het psychiatrisch handelen, inzo-
verre het toch een 'menselijk' handelen betreft, begrij-
pen als de dialogoog waarbinnen zich de differentiatie en
de definitie van hetgeen normaal is en hetgeen patholo-
gisch is, voordoet, dan kunnen we ons de klassiek psy-
chiatrische en antipsychiatrische kanaliseringen van
deze dialoog slechts als dogmatische houdingen voorstel-
len, die voorbijgaan aan wat er nu eigenlijk ziek is bij
die mentaal zieken. Hetgeen we hier grofweg dogmatisch
noemen, doelt op het klassiek psychiatrische objectivisme
enerzijds, en op het antipsychiatrisch subjectivisme an-
derzijds.

Op het eerste zicht zouden we hierbij een fundamenteel
breekpunt vermoeden, doch de hevigheid waarmede de dis-
cussie gevoerd wordt nag ons niet afleiden van de stil-
le verstandhouding die aanwezig is. Waar wij ontologisch
gesproken de complementariteit tussen een anonien mecha-
nisme van objectieve wetmatigheden en de daardoor op
zichzelf geworpen individualiteit van subjectieve wilsacten
('wensen', zoals dat dan heet) wel kunnen begrijpen, kun-
nen wij het toch niet nalaten in concreto deze verstand-

houding aan te duiden op twee vlakken.

1.1. Proeve van verstandhouding.

1.1.1. De 'procespsychose' en de 'natuurlijke genezing'.

Zowel in het klassiek psychiatrisch concept van psychose als procespsychose, d.w.z. het irreversibele verloop van het ziektebeeld, als in het antipsychiatrische concept van de natuurlijke genezing, zit het begrip van een-zichzelf-ontwikkelend-gebeuren waartegenover elk menselijk ingrijpen respectievelijk ofwel nachtsloos staat, ofwel remmend werkt. De terecht door de antipsychiaters gecontesteerde farmacologische behandeling, ligt geheel en al in de lijn van de fatalistische houding tegenover de ziekte : aan de progressieve degeneratie kan niet verholpen worden; de farmaceutische produkten dienen niet om te 'genezen', maar om de rust in het instituut te waarborgen.

Vanuit antipsychiatrisch oogpunt betekent het psychiatrisch ingrijpen slechts een verstoring van de aan de gang zijnde 'natuurlijke genezingswijze'. De erkenning van iemand als waanzinnig, doet deze zich identificeren met deze rol, zodanig dat zijn rationele reactie (het waanzinnig gedrag) op de onhoudbaarheid van een situatie, niet langer als dusdanig kan begrepen worden door de patiënt. De afwezigheid van deze psychiatrische stigmatisering zou een natuurlijke genezing mogelijk maken. Zo lezen we bij M. Mannoni :

"Het quasi-ontbreken van verzorging is ongetwijfeld een belangrijk element geweest bij het hervinden, door een

toegestane desorganisatie, van haar (=Joelle) gezondheid." (1976, p. 40)

Deze gedachtengang is nog sterker aanwezig bij figuren als Szasz en Laing. Het uitgebreide verslag dat Mary Barnes, een 'bewoonster' van Laings project 'Kingsley Hall', doet over haar "reis doorheen de waanzin" in het boek: 'Mary Barnes. Two Accounts of a Journey through Madness' (Mary Barnes & Joseph Berke, 1971), geeft beter dan elke andere theoretiserende tekst inzicht in het therapeutisch opzet van 'Kingsley Hall': het vormen van een baarmoederlijk milieu waarin Mary's 'regressies' konden geschieden. De innerlijke strijd deze te overwinnen, om uiteindelijk te leiden tot het bewustzijn van haar eigenlijk sexuele verlangens (hoewel daarvan in haar spiritualistische interpretatie van haar levensgeschiedenis weinig te merken valt - of moeten we dit weer begrijpen als zuivere 'sublimatie'?!), wordt hier begrepen als een natuurlijk genezingsproces:

"A great deal of what might be called by a psychiatrist 'regression' is a person's natural attempt at self-healing. Our work and what we consider the proper 'work' of the therapist is to help a person along the road of his or her disintegrative experience - provide the essential services - food, a warm place, a nice atmosphere - and let the breakdown and recovery happen without interference. Then the returntrip - the integrative phase - will be a very healing experience." (Joseph Berke, 1975, p.217)

We zien ook hier de paradox optreden dat de vrije wilsbeschikking van Mary Barnes dient geëerbiedigd door het scheppen van zeer speciale condities waarbinnen deze kan gedijen. De redenering gaat als volgt: die absolute vrijheid is altijd en overal werkzaam, doch is slechts doorheen gepri-viligeerde omstandigheden als dusdanig herkenbaar!

1.1.2. De geest-lichaan verhouding.

Zowel binnen de klassieke psychiatrie als de antipsychiatrie leven de beide visies naast elkaar, weliswaar vanuit verschillende achtergrond, dat ;

- de realiteit 'materialistisch' dient begrepen te worden ;
- en waar dit niet het geval is, en dus een geestelijke realiteit geponeerd wordt, het interveniëren van materie en geest niet duidelijk gemaakt wordt.

Betreffende de eerste visie herinneren we eraan dat de klassieke psychiatrie het ontologisch materialisme huldigt, wanneer gesteld wordt dat alle geestesziekten hersenstoornissen zijn. In de antipsychiatrie leeft een sociologisch materialisme (o.a. het S.P.K., en de 'radicale psychiaters') dat de naam ziek niet alleen reserveert voor biochemische dysfuncties, maar tevens als uitdrukking van een maatschappelijke onderdrukking handelt.

Aangaande de tweede visie werpt zich zowel vanuit de klassieke als de anti-positie de psychoanalyse op als interpretatiekader van uiterlijk volkomen zinledig gedrag. Om zich alsnog tegenover een materialisme te kunnen waarmaken, wordt het 'bewustzijn' in de klassieke psychiatrie tot voorwerp van onbewuste erupties, en in de antipsychiatrie tot zetel van spiritualistische aandoeningen. (met uitzondering van M. Mannoni)

1.2. Over dogmatisme en scepticisme.

We moeten dus meenaken dat de discussies binnen het psychiatrische bedrijf, voor zover zij in betrekking staan met dergelijke polariseringen en spijts de snelle vaart die zij nemen, ons slechts verwijderen van de eigenlijke thematiek der waanzin. Wanneer blijkt dat de klassiek psychiatrische praxis haar tragische incompetentie nog nauwelijks kan verbergen, geldt in niet mindere mate dat het antipsychiatrisch verweer naast het probleem der psychose beland is - tevens ook 'haar' zaak !

Wat is dat, het probleem der psychose.

Wanneer hierbij in eerste instantie een bepaald soort betrekking tussen mensen gemeoid is, en wij ons blijkbaar in deze betrekking niet weten te bewegen dan door objectivering ervan (de klassieke psychiatrie) of door te doen alsof onze neus bloedt (de antipsychiatrie : er is eigenlijk niets aan de hand; als we de waanzin ongemeoid laten, lost zich dat wel vanzelf op, als het niet reeds zo is dat wijzelf 'hun' problemen 'scheppen' !) dan is het misschien wel zo dat de crisis in deze betrekking slechts een bijzonder geval is van een crisis in de menselijke communicatiepatronen überhaupt ! De bezorgheid van de klassieke psychiatrie om 'a priori' te weten wat het aandeel der pathologie is, wordt blijkbaar niet gecontesteerd door het antipsychiatrisch protest, wanneer zij in antwoord op het deterministische object-begrip, de absolute vrijheid van het menselijk subject aanvoert. en daarmee het 'a priori' van een niet-weten vestigt.

Hebben wij dan slechts te kiezen tussen dit absolute weten en dit absolute niet-weten !? (1)

De wijsbegeerte van Merleau situeert zich op het vlak van de afwijzing van de keuze tussen beide alternatieven : de keuze tussen het dogmatisme en het scepticisme tot een verplichting maken, is zoveel als de ogen sluiten voor de complementariteit van elk anti-thetisch koppel. Het dogmatisme werpt zich op als beveiliging tegen het negativisme van expliciteerde twijfels en kan daardoor de tegenwoordigheid van de sceptische houding niet loochenen, al was het naar doordat deze zich manifesteert als bedreiging van elk denken dat alle denken zou willen omvatten. Doch niet minder geldt dat het scepticisme slechts haar gratuite positie kan aanhouden door weliswaar stilzwijgend te teren op de werkzaamheid van een absolute waarheid, die precies in de haar toebedeelde hoedanigheid zich nooit 'als dusdanig' prijs te geven

(1) zie infra : Appendix O - De waanzin in cultuurhistorisch-kritisch perspectief.

aan het bewustzijn, de noodzakelijke garantie is voor elk sceptisch betoog. Dit betoont zich in de 'onleefbaarheid' van een consequent nihilisme, of, zoals sommigen dit liever formuleren, in de pragmatische ⁱⁿefficiëntie van het nihilistische handelen.

2. De werkelijkheid der waanervaring.

Als wij de bewering doen dat het problematische aan de waanzin verloren gaat in de discussies rond de zin van het psychiatische handelen, dan rust op ons de zware hypotheek aan te geven wat het dan precies is dat de geschetste discussies ontgaat. Voor alles geldt dan dat wij niet het virtuele voorwerp worden van onze eigen kritiek, d.w.z. het kan ons niet te doen zijn om 'voor eens en altijd' en 'a priori' te stellen wat 'essentieel' is aan de waanzin.

Wèl zullen wij in een eerste luik (2.) de afwezigheid van het probleem der waanzin negatief aanstippen in een samenvatting van de discussies, een herhaling weliswaar, maar ditmaal onder het waakzame aftasten der thematisering. In een tweede luik (3.) zullen we dan een exposé wagen over reeds gedane onderzoekingen in het perspectief van Merleaus fenomenologie, het perspectief waarin wij het probleem der waanzin willen benaderen.

2.1. Het objectivisme.

In ons vertoog over de klassieke psychiatrie hebben we

geneend te moeten wijzen op de objectivering van de waanzin, zoals die zich toont in de unicausale etiologie. De waan wordt slechts als symptoon begrepen :

een cerebraal defect of een biochemische dysfunctie maakt dat de psychologie van de patiënt uit je reinste wilde fantasie-wereld bestaat. De volkomen zinkedigheid die de waaninhouden toegedicht wordt vanuit biogenetisch perspectief (2) doet ons het waanleven volgens de klassieke definitie begrijpen als "een denkbeeld in strijd met de werkelijkheid" (Zeegers, 1977, p. 55). De werkelijkheid staat dan voor 'hetgeen objectief het geval is'.

Ook wanneer de psychoanalytische bedrijvigheid (3) een strenge logica toeschrijft aan alle psychologische mechanismen, stelt zij de waan voor als compensatie voor de feitelijke onmogelijkheid om een bepaald verlangen te realiseren, zoals dat bij een ongenotiveerde vrees voor iets het geval is. Weliswaar wil men dan zin geven aan waanverschijnselen, doch slechts in zoverre deze de 'vloed' van de 'onbewuste impulsen registreert. (4) De waan wordt dan ~~en~~ niet minder begrepen als symptoon van een daarachter liggende werkelijkheid. (5)

We zien dus de opdeling ten tonele voeren van enerzijds mensen die in illusies leven en anderen die oog hebben voor de objectieve realiteit. Wij willen hiermee niet zeggen dat de illusie als de essentie der waan moet begrepen worden (6), maar naken van de gele-

(2) zie infra : Appendix P - Over de genetische verscheidenheid.

(3) zie infra : Appendix Q - Over het terrein der psychoanalyse.

(4) zie infra : Appendix R - Het onbewustere en het voorbewuste.

(5) zie infra : Appendix S - Het symptoom begrip bij Goldstein.

(6) zie infra : Appendix T - Over de waan.

genheid gebruik om vanuit het fenomenologisch opzet van dit werkstuk erop te wijzen dat de verstrengeling van identiteit en vervreending, zoals die zich toont in onze kennis van de verhouding met waanzin, ook reeds moet zichtbaar worden op het vlak van onze 'normale' houding tegenover onze waarnemingsillusies, idealistische gedachtenspinsels, motorische dysfuncties, ... Door van de objectiviteit een probleem te maken, alsof het de waanzinnige aan objectiviteitszin zou ontbreken, gaat men voorbij aan het eigen karakter van de 'illusie'. Men vat illusie dan op als een verhulling van de werkelijkheid en vergeet daarbij de werkelijkheid zelf der illusie ! (7)

2.2. Het subjectivisme.

Het subjectivisme der antipsychiatrie maakt de oppositie van waarheid en realiteit : het ontologisch privilege van het waanzinnig bewustzijn ('waarheid') verheft zich boven de sociologistische beschouwde realiteit. Deze vereenvoudigende oppositie kennen we uit Laings 'Strategie van de ervaring' (1971, pp. 89-90) Hij onderscheidt het klinisch-positivistisch criterium (afscheiding van de groep) van het ontologisch criterium (afwijking van de koers, het 'parcours', de 'weg')

"Het is in het bijzonder van fundamenteel belang diegene die wellicht 'uit de formatie' is, niet in verwarring te brengen door hem te vertellen dat hij 'uit de koers' is, als dat niet het geval is." (Laing, 1971, p. 89)

Het is inderdaad te verstaan dat er goede redenen kunnen bestaan om een groep te verlaten, omdat niet elke groep ('in formatie') noodzakelijkerwijze 'op de goede weg' is ! Doch Laing schrijft de waanzin per definitie

(7) zie infra : Appendix U - Probleem der 'ideale existentie'.

tie het image toe van :

"Wanneer de formatie zelf uit de koers, dan dient diegene die werkelijk 'in de koers' wil komen, de formatie te verlaten." (Laing, 1971, p. 89)
(onderstreept door ons)

De reactie van de schizofreen op een vervreemdende situatie vergoeelijkt op geen enkele manier de vervreending van zijn reactie. Het is helemaal niet zo evident dat hij die 'vervreending' moet 'ontvluchten', vernits het alternatief dan een 'vervreending' buiten die groep inluit !

De antipsychiatrie draait dus de rollen om door de lof der waanzin te zingen (8) en zinspeelt tegelijkertijd op de uniformiteit, alsof de 'ziekte' een loutere zinsbegoocheling van de normalen zou zijn. Het is een te grote stap om vanuit de constatering dat waanzin zich niet lokaliseert in het hoofd van de patiënten (cfr. het concept 'mentale ziekte'), te besluiten tot een sociopathie (Hochmann, 1973) (9), die als argument zou moeten dienen voor een totale afbraak van de relatie arts-patiënt. Het is deze lichtzinnige stap waarover Foucault ooit spottend heeft gezegd dat daarin het motief van een "rêverie matrimoniale" tussen arts en patiënt verscholen zit. Foucault neemt dit motief te bespeuren in elk vocabularium waarin sprake is van 'ontnoeting' en van 'het koppel geneesheer-zieke'. (een verwijt dat hij weliswaar ten onrechte de fenomenologie naar het hoofd slingert!) (Foucault, 1963, p. XI)

(8) zie infra : Appendix V - De doctrine van het sacrale imago der waanzin in onze cultuur als een Prometheus-diefstal van het imago van het sjamanisme in primitieve culturen.

(9) zie infra : Appendix W - Van sociopathie naar een pathologie van de driehoeksstructuur.

2.3. De lokalisering der werkelijkheidsnotie.

Doorheen heel deze controverse schemert in extremis de vooropstelling over de 'essentie van de realiteit', als knooppunt van de respectievelijke positieverklaringen die de waanzin toekomen. Wij zeggen : vooropstelling, omdat hierbij een ideaal in positieve en negatieve zin naar voren wordt geschoven. De bezorgdheid gaat ernaar uit de realiteit een statuut toe te kennen waarvan de waanzin gespeend blijft in zijn hoedanigheid van 'verhevenheid' boven die realiteit (de antipsychiatrie), terwijl in de andere conceptie van realiteit het subject der waanzin er al niet minder buiten staat in een hoedanigheid van 'illusoir bewustzijn' (de klassieke psychiatrie). De realiteit gelijkstellen met 'objectieve' realiteit zoals die op zichzelf is, en waarvan het normale bewustzijn kennis heeft in zoverre hij in staat is deze realiteit te 'laten' zijn zoals deze op zichzelf is, is volstrekt solidair met de conceptie van een realiteit waarin het subject slachtoffer is van de werkzaamheid van anonieme regulatiemechanismen op sociaal niveau.

Hetgeen in deze oppositionele verstandhouding dan weer niet uitgesproken wordt, hoewel de ratio der verstandhouding dit suggereert, is dat indien wij de invloed van de objectiviteit op de menselijke werkelijkheid willen onderzoeken, wij dit slechts kunnen verstaan langs de verzelfstandiging van de sociale eenheid on. Het sociale verschijnsel werpt zich op als objectivering van de intersubjectiviteit, waardoor haar eigen werkzaamheid ook slechts getoelend wordt uit hoofde van het menselijk belang dat terzake gediend wordt.

De logica van onze gedachtengang getrouw, verplichten

wij ons tot een gematigd voorbehoud aangaande de pogingen het probleem der waanzin te benaderen ofwel vanuit receptiestoornissen met betrekking tot de objectiviteit van de realiteit (en correlatief daaraan de specificaties betreffende de 'afwijkende logica' der schizofreen) (10), ofwel vanuit de psycho-sociale oorzakelijkheden (waarvan men ook de logische structuur pleegt aan te duiden)(11).

Merleau levert argumentatie voor de reserves die we dienaangaande behouden, in zoverre zijn filosofie een kritiek belichaamt tegen het werkelijkheidsverlies waarmee de reductionismen van dergelijk allure gepaard gaan. Maar, zo zal de lezer zich afvragen, waarin bestaat nu het naast-de-kwestie-zijn (hoewel blijkbaar 'wetenswaardig' en in die zin misschien 'waar') van het objectivisme (2.3.1.) enerzijds en van de psychosociale verklaring anderzijds, met betrekking tot het probleem der waanzin? (2.3.2)

2.3.1. Het abstraheren van de intentionaliteit (der waanervaring):

2.3.1.1. De Waelhens' afweer van de waanproblematiek

Alphonse De Waelhens heeft in zijn boek 'La Psychose' (1972) uitdrukkelijk de bovengenoemde invalshoek uitgeprobeerd. Hij gaat zelfs zover de waan als karakterisering van de psychose te verwerpen, omdat, zo zegt hij, niet alle schizofrenen wanen en dat precies de duidelijke waanvoorstellingen de indicatie ervan zijn dat de schizofrene patiënt in het stadium van de genezing gekomen is. Wij volgen hen in zijn argumentatie rondom de

(10) zie infra : Appendix X - De regressie-hypothese.

(11) zie infra : Appendix Y - De 'double-bind' theorie.

vaststelling dat :

"... le malade ne confond jamais objet halluciné et objet perçu et pas davantage sa conviction relative à des évènements réels (le fait qu'il pleut) et celle relative à des évènements délirants (le fait que vous voulez assassiner le malade)."
(De Waelhens, 1972, p. 220)

De Waelhens staaft dit met enkele concrete voorbeelden en staat hierbij niet alleen in de literatuur. (cfr. bij Laing en Foudraine ontmoet men vele voorbeelden daarvan doorheen de verslagen die zij geven van hun gevallen:

de patiënt 'weet' dat hij waant, maar hij wil er niet op attent gemaakt worden door de therapeut omdat de betekenis van het fictieve moment op het intermenselijke vlak ligt en niet op het vlak van de verhouding tot de objectiviteit van de realiteit)

H. van den Berg merkt met betrekking tot de waan op:

"Merkwaardig is, hoewel juist door de oninvoelbaarheid van de waan toch wel inzichtelijk, dat bij een oninvoelbaarbare waan, bijvoorbeeld bij een 'oninvoelbare grootheidswaan', de patiënt weinig of geen consequenties trekt uit zijn 'waan'. Waant hij zich de Gaulle, dan is de meest subalterne arbeid toch niet beneden zijn waardigheid, noch heeft de patiënt bezwaar een autoritair bevel uit te voeren."
(van den Berg, 1966, p. 49) (onderstreept door ons)

Men kan de waanzinnige dientengevolge bezwaarlijk ervan verdenken geen notie te hebben 'van wat objectief het geval is. (12)

(12) In een klein werkje, 'De psychiatrische patiënt' (1977 - zevende druk van de oorspronkelijke uitgave van 1964) behandelt van den Berg deze problematiek vanuit fenomenologisch-psychologische hoek. Hij stelt het verschil vast tussen de pre-reflexieve lichamelijkeheid en de lichamelijkeheid der anatomic en fysiologie (1977, p.54) en zoekt de psychiatrische patiënt te begrijpen op het vlak van zijn intentionaliteit en zijn object. Dat de waanervaring een 'waarneming zonder object' zou zijn bestrijdt hij ten stelligste: "De definitie waarneming zonder object haalt twee werkelijkheden door elkaar, de werkelijkheid van de gezonde en die van de zieke." (1977, p.102)

Het punt waar we DeWaelhens weer niet meer volgen, is het punt waar hij besluit tot de definitieve inadequatie van de waanvoorstellingen voor het psychotisch bewustzijn. Hij stelt dat de realiteitsnotie onbruikbaar is om het probleem der psychose te vatten. (13) De waanzinnige zou iemand zijn, volgens die notie, "qui sort du sillon de la réalité." (1966, p. 219) (14) En met enige teleurstelling zegt De Waelhens: "De tout temps, les philosophes se sont interrogés sur 'l'expérience de la réalité' ." (1966, p. 219) Men moet daarbij echter Heidegger achterna zeggen dat onze werkelijkheidsbeleving van een dergelijke 'natuurlijkheid' en 'evidentie' is, dat het moeilijk blijkt er de samenstellende delen en de verschillende gelangdheden van te onderscheiden. Deze ervaring van werkelijkheid is echter correlatief aan de constitutie van het subject. De Waelhens wil dus, in het spoor van Lacan, de waan begrijpen als "sa (van het subject) toute-puissance narcissique", want de psychose valt in zijn meest radicale zin te begrijpen als "le retrait, à la limite total, des investissements 'objectaux' et leur report sur le moi." (1966, p. 222)

Bij deze redenering zouden we echter enige kritische opmerkingen willen maken.

(13) Dit hangt samen met de randbetekenis van deze notie in de psychoanalytische theorie, zoals blijkt uit de inhoud die men het begrip 'narcisme' toedicht. Terwijl het primaire narcisme in betrekking zou staan met de pre-Oedipale fase waarbij er nog geen 'objecten' in het spel zijn die libidineus bezet kunnen worden, staat het secundaire narcisme in verband met de terugtrekking van objectinvesteringen, waarbij de vrijgemaakte energie weerhouden wordt ter investering in het subject zelf. "C'est ce qui aurait lieu dans toute psychose et Freud en a décrit le mécanisme, notamment pour la mélancolie." (De Waelhens, 1966, p. 57)

(14) Het Latijn 'lira' staat voor 'sillon' en het voorzetsel 'de' voor 'quitter, sortir de'.

2.3.1.2. Het subjectbegrip bij Lacan.
.....

Een en ander lijkt ons terug te brengen tot de geschriften van Lacan zelf. Opnieuw kunnen we ons afvragen in hoeverre de subjectnotie hierbij genoemd is.

In zijn merkwaardig essay 'Propos sur la causalité psychique' stelt Lacan inderdaad :

"Quel est, donc le phénomène de la croyance délirante ? Il est, disions-nous néconnaissance, avec ce que ce terme contient d'antinomie essentielle. Car néconnaître suppose une reconnaissance, comme le manifeste la reconnaissance systématique, où il faut bien admettre que ce qui est nié soit en quelque façon reconnu." (onderstreept door ons)
(Lacan, 1966, p.165)

De 'niskening' is het niet-als-eigen-voortbrengsel erkennen van datgene waarvoor het subject verantwoordelijk is. Maar het Lacaniaanse subject definieert zich precies door een afwezigheid van een eigen werkzaamheid eens het zich tegenover 'objecten' geplaatst weet! (15) Mooij verwoordt dit overigens goed :

"De vrijheid van de mens is erin gelegen een eigen verlangen te verkrijgen dat verschilt van wat anderen van hem verlangen en deze wordt verworven door onderwerping aan de wet." (Mooij, 1976, p. 209)

Op deze manier is gemakkelijk te begrijpen waarom Lacan en De Waelhens de waan als het begin van genezing beschouwen : in zoverre het subject vlucht voor de eendigheid van zijn existentie (bij Lacan : angst voor de 'scheiding'), poogt hij dit 'principe van realiteit' weer te reconstrueren in de imaginatieve orde, d.w.z.

(15) zie infra : Appendix Z - Het subjectbegrip in de psychologie van de vrouw.

de waan in de realiteit. Het aandeel van de 'erkenning' in deze 'niskening' definieert de kien van 'onderworpenheid' van het eigen subject aan de subjectiviteit van de anderen (cfr. hun objectivering van mij), reeds in het waanbewustzijn. Deze regressie tot de (het) spiegel fase (of -stadium) kan inderdaad begrepen worden als een poging tot herstel van communicatie. (16) Maar dan nog valt niet te begrijpen waarom dit noodzakelijkerwijze als 'genezing' dient opgevat te worden. Deze genezingsnotie doet haar intrede omdat zich in de waan het Lacaniaanse subject rudimentair constitueert !

Maar, zo zouden we ons met enige ondeugendheid durven afvragen, is een dergelijk subjectbegrip niet eerder de definitie van wat we onder 'geestelijke ziele' zoal kunnen verstaan ? In zoverre het verschijnen van de wereld functie is van het subject (hetgeen niet wil zeggen dat het subject oorsprong is van de wereld !), is hetgeen we daar waarnemen buiten ons minstens en wèl noodzakelijkerwijze geïntermedieerd door het aandeel van onze tegenwoordigheid in deze wereld. En precies omdat niet uit elkaar te houden is wat nu het aandeel van ons en het aandeel der wereld daarbij is (ook de objectieve kijk op de wereld is slechts één menselijk - zelfs supernenselijk, zoals 'the cognitive point of view' ons wil doen geloven - perspectief op de wereld), lijkt ons de waanvoorstelling, in haar betekenis van de niskening van ons eigen

-
- (16) "Deze imaginaire orde vormt een begoocheling ; het kind voor de spiegel beeldt zich in te zijn zoals het zich nog niet van binnenuit ervaart (een geheel). Deze functie van niskening blijft, gezien de genese van het ik, aan het ik verbonden ; het oefent de functie van nis-kenning uit (fonction de méconnaissance)". (Mooij, 1976, p. 86)

aandeel in de specifieke zijnswijze der wereld (17), bij uitstek een karakterisering van de geestelijke ziekte waaraan het subjeet overgeleverd blijkt. (18)

— Om de genezingsnotie gestand te doen, maakt Lacan vanzelfssprekend het onderscheid tussen de eigenlijke waan en de psychose. De genezing van het wanend subjeet bestaat in zijn toenadering tot het normale subjeet dat van zijn spreken het 'signifiant' (bij Lacan : het klankbeeld) van z'n eigen zijn maakt en over dingen pratende, deze duidelijk scheidt van z'n eigen zelf.

(17) Wij waarschuwen de lezer voor alle misverstanden die zouden kunnen ontstaan door de verweving van onze interpretatie, onwille van de gang der redenering, met de bedoeling van Lacan zelf. Als Lacan wil weten "ce qu'il connaît là de lui sans s'y reconnaître!" (over de waanzinnige) (Lacan, 1966, p.165), dan moet het zonder meer duidelijk zijn dat bedoeld is dat de waanvoorstelling zelf datgene is waarin de waanzinnige zich niet wil herkennen. De waanlijder miskent dus zijn eigen waan. Doch wij trekken hier deze voorstelling van zaken in twijfel, omdat dan opnieuw moet aangenomen worden dat de waan de verhulling is van een objectieve stand van zaken. Het komt ons echter voor dat de waan een miskennis is van de wereld in zoverre deze wereld onze wereld is. Het karakter van de waan lijkt zich precies daar voor te doen, waar de wereld als 'op zichzelf werkzaam' en 'buiten ons on' aflopend', aanvaard wordt. Het subjeet schakelt daarbij zijn eigen werkzaamheid uit en miskent zijn toedracht en deze van het cultuurwezen in het 'zo' (=objectief) laten bestaan der wereld.

(18) De ziektebeelden die vermeld staan in de psychiatrische handboeken komen grosso modo tegenoet aan deze ontologische beschouwing. De diffuse wanen bij hebefrenen bijvoorbeeld spreken over 'contact met de Godheid' en de speciale bestaanswijze die God hen in de wereld toebedeeld heeft. De beschuldigingen bij paranoia en de 'boodschap' die aan hallucinaties toegedicht worden, leggen al niet ninder getuigenis af van het geloof aan de tegenwoordigheid van 'hogere' nachten'. Zo is er het verschijnsel 'heautoscopie', waarbij het eigen dubbelbeeld hallucinerend beleefd wordt buiten de grenzen van het eigen zelf. Dit is een vorm van identificatie met een kracht 'buiten onszelf'on', waarbij het substantiële der subjectiviteit totaal weggecijferd wordt. Het subjeet lijkt bij dergelijke toestanden letterlijk de functie van 'lijden' voorwerp te vervullen.

Dit is niet het geval in de psychose :

"Le schizophrène n'a pas de moi, il ne s'identifie à personne et se vit comme une subjectivité radicale, participant de l'essence divine."
(Reflait-Lemaire, 1970, p. 380)

Het psychotisch subject leeft zich uit als de alles-transcenderende subjectiviteit waarvoor geen objecten als hinderpaal optreden. Dit is de 'geestesziekte' bij Lacan. De waan is echter de prefiguratie van de normaliteit in zoverre het subject daarbij tenminste blijk geeft van erkenning, als aspect der miskennis, van de objectivering der anderen van henzelf.

"Le délirant a donc perdu toute transcendance par rapport aux objets et son discours n'est pas expressif d'une subjectivité. Le discours du délirant n'appartient pas à sa subjectivité et le moi qu'il décrit n'y coïncide pas, il est un autre, un objet." Reflait-Lemaire, 1970, p. 380)

Als hij van objecten spreekt, beschrijft hij in feite en produceert hij zijn 'beeld' van het object.

{ Het komt ons echter voor dat precies de reductie van de wereld tot een juxtaposering van objecten, de inhoud is van het waanbewustzijn.

2.3.1.3. Het realiteitsbegrip bij Lacan en Merleau.....

Afgezien van deze kritische opmerkingen rondom enige wijsgerige complicaties in het werk van Lacan, weerhouden wij er ons niet van zijn 'realiteitsnotie' in de discussie over het belang van het gebrek aan objectiviteitszin bij de waanzinnige, als fundamenteel te beschouwen.

Het réele vertegenwoordigt bij Lacan een limietwaarde; het is er, en er valt niet neer over te zeggen dan

dát het er is. (19) Bij Merleau wordt deze conceptie opgenomen in de gedachte dat men fenomenologisch nooit verder dan het contingente feit van de structuur van het 'Dasein' kan gaan. Men behoort tot de wereld, en daar is geen ontsnappen aan, ook niet voor het 'illusoire bewustzijn'. In deze zin verstaan Lacan en Merleau elkaar : het probleem (der) psychose is niet inzichtelijk vanuit één of ander gebrek aan zin voor de objectiviteit der realiteit, want vanuit deze visie zou de gehele mensheid psychotisch te noemen zijn. (20)

Wij maken niet de ervaring van een opzichzelf staande realiteit tegenover 'dewelke wij 'fout' zouden handelen bij niet-objectieve kennis daarover. Wij hebben de ervaring van wat reeds 'gegeven' is, en wèl 'specifiek' gegeven is, hetgeen wil zeggen : reeds gebundeld gegeven, reeds als 'gestalt' tegenwoordig. Doch op dit punt gekomen, verlaat Merleau dan ook weer Lacan, als deze het karakter (der) gegevenheid (der) realiteit als argument gebruikt voor het feit dat daarover dan ook verder niets te zeggen valt ! Lacan zegt namelijk dat de realiteit niets van het woord te verwachten heeft, omdat de realiteit volledig met zichzelf zou samenvallen en als dusdanig slechts 'klankgevend' zou zijn als 'uitwendige wereld' voor het subject.

Doch als het woord zich volledig uitput in die realiteit, waartoe dan nog de stelling van een 'reële orde', als derde orde naast de symbolische en de imaginaire ? Bij Merleau is de gegevenheid van het reële, tevens de vestiging van zin. Zo betitelt hij een paragraaf met : "Le réel comme identité de toutes les données entre elles, comme identité de données et de leur sens." (PP, p.366)

(19) Zowel bij Mooij (1976, p. 72) als bij Daniel De Vreës (1978, p. 49) wordt het realiteitsbegrip op deze wijze begrepen.

(20) zie infra : Appendix AA - De verhouding tussen Lacan en Merleau.

Deze zin die reeds aanwezig is in het gegevene is het eenvoudige gevolg van het feit dat het object nooit kan gescheiden worden van iemand die het waarneemt. Ieder moment van het reële is synoniem van het andere in dit opzicht.

"Ce qui est donné, ce n'est pas la chose seule, mais l'expérience de la chose, []" (PP, p. 376)

Vanaf dat ogenblik dan men noeilijk het gebrek aan zin voor objectiviteit der realiteit als de karakterisering voor het waanbewustzijn aanvoeren. Het objectivisme veronderstelt ten onrechte dat men het illusoire object 'ziet' zoals men het waargenomen object 'ziet'. Dit vooronderstelde 'zien' van het illusoire object is echter veeleer het 'geloof' dit te zien. En de waan werpt zich dan toch precies daar op waar dit geloof voor waarheid wordt genomen en de realiteit bijgevolg als epifenomeen van deze zekerheid wordt geponeerd. In dit opzicht pas wordt de realiteit 'extern' gedacht aan het subject; vanaf het ogenblik namelijk dat een veronderstelling die over de realiteit gemaakt wordt ook per sé dient 'waargemaakt' te worden. De objectieve kwaliteit die aan het gegevene wordt toegedicht is toch in de eerste plaats "une possibilité d'action". (PP, p. 97) Precies de urgente behoefte om verder te onderzoeken of men wel waarneemt hetgeen men gelooft dat men waarneemt, definieert het karakter der illusie.

Te onthouden is dus :

"La perception d'une seule chose fonde pour toujours l'idéal de connaissance objective ou explicite que la logique classique développe." (PP, p. 383)

Dit ideaal van objectiviteit is in die mate formeel dat aan het zieke bewustzijn dezelfde intentionaliteit wordt toegekend als deze die men ervaart bij objectivering vanuit het normale bewustzijn. De objectivering vanuit het normale bewustzijn kenmerkt zich door een bestendige 'va et vient' tussen de geleefde wereld en de re-

de zin
dit ?
de zin
fijn v.
waarmakt
Nog
niet
de G
498

?

illusie

sultaten van het objectieve onderzoek. In die mate waarin objectivering thematisering blijft, d.w.z. in die mate waarin men kan beschrijven welk probleem aan de orde is daarbij, ook in die mate blijft deze beweging van objectivering haar ontstaansgrond indachtig: het is de transitie vanuit de niet-gethematiseerde, pre-objectieve wereld naar de thematisering van objectieve mogelijkheden van deze wereld toe, die wij moeten begrijpen, eerder dan ^{dat} de objectiviteit van een zaak afhankelijk zou zijn van de representerende eigenschap van een logische constructie die door een intelligent hoofd is uitgebroed. (21) De objectivistische nivellering leidt ertoe dat :

"L'analyse réflexive croit savoir ce que vivent le rêveur et le schizophrène nieux que le rêveur et le schizophrène lui-même; [...] " (PP, p. 335)

De formalisering der empirische gegevens bestaat er hierbij in de differentiaties in gezichtspunten op de wereld te veronachtzamen en op te delen in juiste en onjuiste gezichtspunten.

Het komt ons dus voor dat niet alleen het stellen van een genis aan objectiviteitszin, maar evenzo het poneren van een 'afwijkende logica' (afwijkend, in zoverre niet beantwoordend aan conventionele axionastelsels en afleidingsregels der geformaliseerde logica), voorbijgaat aan de intrinsieke problematiek van de waanzin, in die zin dat dergelijke intellectuele verworvenheden slechts hun erfrecht ontleenen aan die specifieke ervaringsgegevens (in dit geval : bewustzijns empirie), die de normalen plegen geneen te hebben. Een overplanting van dergelijke situationeel gebonden structureringen op de situatie der waanzin, gaat de grenzen van haar erfrecht te buiten en verliest daarmee haar a priori aanspraak op geldigheid. (22)

(21) zie infra : p. - 130 - .

(22) zie infra : p. - 130 - .

2.3.2. De socio-psychologisering der realiteit.
.....

De socio-psychologisering van de realiteit, hoewel deze gevoelig blijft aan de specifieke context van het geval (daardoor het onderscheid teniet doende tussen de maatschappelijke begrijpelijkheid der neurose en de biogenetische verklaring der psychose), maakt abstractie van het onderscheid tussen psychopathologie en sociaal deviant gedrag. (23) Niet elk deviant gedrag is pathologisch, zoals niet elk pathologisch geval zich in deviant gedrag uitdrukt. Hoewel het motief voor het teniet doen van het onderscheid geldigheid heeft voor zover daarbij kritiek genoeid is op het reductionisme der 'individuele fysiologie', toch levert dit motief daaron niet noodzakelijk een alibi op om de psychopathologie als een zuiver 'superstructureel' gegeven te beschouwen.

(21) Of zoals Merleau dit uitdrukt : "L'espace naturel et primordial n'est l'espace géométrique, et corrélativement l'unité de l'expérience n'est pas garantie par un penseur universel qui en étalerait devant moi les contenus et n'assurerait à son égard toute science et toute puissance." (PP, p. 340) Een wereld in beständige transitie wordt door het objectivistische denken getransformeerd tot een wereld als verzameling van een reeks identische entiteiten waartussen dan wèl zoïets als 'overgangen' gedacht worden.

(22) We denken hierbij aan een poging die door Leo Apostel ondernomen werd ter beschrijving van de 'logica der schizofreen' ('Le problème de la logique schizophrène', een artikel uit 'Communicatie & Cognitie' van 1969). Wij kunnen deze nauwgezette uiteenzetting echter begrijpen als een beschrijving van de ingesteldheid van de 'normalen' in hun pogen toenadering te zoeken tot de denkwereld der waanzin. De aanspraak op representatieve geldigheid voor de denkwereld der schizofreen blijft echter onze fundamentele scepsis wegdragen, in zoverre net de representativiteitseis een projectie genoeid is. Tevens levert Apostel zelf materiaal ter afzwakking van zijn ambitie, daar waar hij kort refereert naar (vervolg noot, zie infra : p. - 132 - .)

(23) zie infra : Appendix AB - Over abnormaal - anomalie.

Het herleiden van het psychopathologische tot deviantie bemoeilijkt het onderzoek naar het eigenlijk problematische in de waanzin. Het komt ons voor dat eerder een concrete beschrijving van de tussenwereldlijke structuren bij de waanzinnige en de mensen die hen ongevén, informatie bevat over de redenen van nogelijke deviantie, dan wel omgekeerd. Want door de sociale onaangepastheid los te koppelen van het onderzoek in de situatie zelf, geeft men tevens vrij spel aan de psychopathologisering van de ratio die er voor de functies van devianties in het sociale verschijnsel bestaat ! (24)

Merleau heeft de hier behandelde vraagstelling, deze van de fenomenologische status van de sociogenese, op inspirerende wijze (25) aangepakt in een aantal essays. (26) De verschuiving van de subjectiviteit als 'ego' naar de subjectiviteit als primordiaal 'intersubjectief' geïncarneerd, doet ons de menselijke situatie begrijpen als een co-existentie. Het sociale verschijnsel constitueert zich dan ook op deze 'fond' en kan zich slechts daarvan losrukken door een prijs te betalen voor deze zelf-vergetelheid : psychische stoornis vertalen in een zuiver protest tegen de maatschappelijke norm geeft voedsel aan de pathologisering daarvan, precies omdat aan het psychische dan alle ervaringssubstantie wordt ontzegd. Want als de psychische stoornis vóór alles een vorm van onbehagen met de samenleving betekent, dan valt ook vóór alles te onderzoeken, gegeven de irratio-

(24) Frappant is in dit verband het in 1954 verschenen boek van Carothers ('Psychologie normale et pathologique de l'Africain') dat door Fanon Frantz racistisch wordt genoemd. Het gedrag van de Afrikaan wordt daar vergeleken met dat van een Europeaan bij wie de hersenlobben zijn weggehaald. Deze organische hersenbeschadiging verklaart de criminaliteit van de negers, hun leugens en diefstallen. De Mau Mau-opstand in Kenia wordt begrepen vanuit psychische stoornissen. (Fanon, 1961, pp 191-240)

(25) zie infra : Appendix AC - Invloeden van Merleau op het sociologische denken,

(26) zie infra : p. - 132 - .

naliteit van de maatschappelijke norm, waaraan het betreffende individu daarop irrationeel reageert. Op deze manier speelt men bestendig in de kaarten van het psychologisne. Deze prijs lijkt ons iets te hoog; waarheid is voorslsnog niet te koop.

"By showing that all our thinking is the expression of a social situation whose limitations prevent it from being 'true', one falls into the danger of proving too much, since sociologism also will bear no true meaning in itself. This can lead to political irrationalism and to political action without criteria." (O'Neill, 1974, p. 232)

(vervolg van nota 22 van p. - 130 -)

het werk van Belvin Williams die aantoonst dat de schizofreen niet moet onderdoen voor de normale volwassene wat betreft het maken van logische deducties. (Apostel, 1969, p. 156) Williams zou verder nog suggereren dat het probleem eerder in de inductieve logica schuilt, meer in het bijzonder het werken met heuristieken. Als dit waar is levert dit argumentatie in het voordeel van de gedachtengang die wij hier in dit werkstuk trachten te volgen.

- (26) La Phénoménologie et les sciences humaines.
(Merleau-Ponty à la Sorbonne).
Le philosophe et la sociologie.
(Signes, en later, Eloge de la Philosophie et autres essais)
Marxisme et Philosophie (Sens et non-sens).
Humanisme et terreur.

3. De fenomenologie van de waan.

Merleaus fenomenologie kenmerkt zich door een onop-
houdelijke opheffing van de dichotonie tussen subject
en object. (27) Dit ontologisch dualisme vindt men te-
rug in het nature-nurture probleem, in het poneren van
een mechanisch materialisme ⁽²⁸⁾ als oplossing voor het spi-
ritualisme of intellectualisme, in de discussies over
de lichaam-geest controverse, in het uitwendig aan el-
kaar zijn van feit en norm, in de oppositie van bewust-
zijnspsychologieën met gedragspsychologieën (en zelfs
met psychoanalytisch georiënteerde ethologieën, zoals
bij K. Lorenz), in de strijd tussen het empirisme en
het rationalisme en in de oude vete tussen realisme en
idealisme. Eerder reeds signaleerden wij een kunst-
matige oppositie tussen het scepticistisch/subjectivisme
en het dogmatisch objectivisme, in deze zin dat we op
de boden van het scepticisme een kern van dogmatisme,
en op de boden van het dogmatisme een kern van scepti-
cisme vonden. Omdat Merleaus fenomenologie wil aan-
tonen dat deze divergering in de orde van het reële
slechts in 'zuivere theorie houdbaar is, is het 'feno-
neen' geen 'derde weg' of 'middenweg' tussen het 'ideële
en het 'reële' in. Het fenoneen is de altijd noodza-

(27) Het is precies in het probleem van 'zingeving' dat
zich deze opheffing stelt : "En cherchant à déorire
le phénomène de la parole et l'acte exprès de signi-
fication, nous aurons chance de dépasser définitive-
ment la dichotonie du sujet et de objet." (PP, p.203)
De subjectiviteit en de objectiviteit zijn niet twee
zijnden, naar wèl twee perspectieven op het zijn (dat
nooit totaal doorzichtig kan worden gemaakt) die pre-
cies aan de tolerante structuur van de menselijke
existentie hun bestaansrecht onttrekken. Reeds in
'La Structure du Comportement' (1942) formuleert Mer-
leau : "Si la connaissance, au lieu d'être la présen-
tation au sujet d'un tableau inerte, est l'appréhen-
sion du sens de ce tableau, la distinction du monde
objectif et des apparences subjectives, la distinction
du monde objectif et des apparences subjectives n'est
plus celle de deux sortes d'êtres, mais de deux sig-
nifications, et, à ce titre, elle est irrécusable."
(SC, p. 215)

(28) "Si la matière existait seule, le matérialisme n'exis-
terait plus." schreef Naville (Foulquié & Saint-Jean,
p. 426)

+ /
kelijk vooronderstelde en specifieke verknochtheid aan de wereld vooraleer er gedacht, gehandeld, gevoeld, waargenomen ... kan worden. De fenomenologie is de beschrijving van deze 'naïeve' verhouding tot de wereld. Het is dus slechts in het zich voordoen van welbepaalde omstandigheden (of beter : wel-te-bepalen omstandigheden), in het zich stellen van concrete situaties dat het fenomenale zich laat karakteriseren.

We kunnen het fenomenale moeilijker beter verstaan dan uit de woorden die Merleau daarover loslaat in zijn voorwoord tot de 'Phénoménologie de la Perception', wanneer hij Husserl parafraseert wanneer deze het onderscheid tussen "l'intentionnalité d'acte" en "l'intentionnalité opérante" invoerde. Respectievelijk onderscheiden we dan de intentionaliteit der oordelen en vrijwillige houdingen van de intentionaliteit die op antepredicatieve wijze aan-het-werk is in de wereld en zoals we die kennen uit onze verlangens, onze waarderingen en onze leefwereld ('fungierende Intentionalität').

? { "Par cette notion élargie de l'intentionnalité, la 'compréhension' phénoménologique se distingue de 'l'intellection' classique, qui est limitée aux 'vraies et immuables natures', et la phénoménologie peut devenir une phénoménologie de la genèse." (onderstreept door ons) (PP, p. xlii)

1
De taak die Merleau zich stelt is dus het 'worden' van betekenissen, een beweging waarmee ons denken nooit kan samenvallen - hoewel het daaron niet uitgerangeerd is - , te beschrijven in de existentie zelf. Er is dus niet zoiets als een fenomenologische 'methode' die toegepast wordt op existentiële 'problemen'. Er is wel de historiciteit van onze leefwereld die wij te begrijpen hebben, als opgave, willen wij ook naar iets veranderen in onze levenscondities.

"Mais si nous retrouvons le temps sous le sujet et si nous rattachons au paradoxe du temps ceux du

corps, du monde, de la chose et d'autrui, nous
comprendrons qu'il n'y a rien à comprendre au-delà."
(PP, p. 419) (29)

Het is precies deze relativiteit aan de tijdelijkheid
waaraan de subjectiviteit haar substantialiteit ont-
leent. De klassieke opposities liggen even ver ver-
wijderd van deze substantialiteit.

Het feit dat de oppositionele termen geen werkelijk
alternatief voor elkaar vormen, is nog geen voldoende
reden om het gebruik daarvan op te geven. Dit zou een
toegeving aan het noninsalisme zijn. Wij moeten ons
ervan bewust blijven dat wanneer wij doorheen een feno-
menologisch onderzoek van een bepaald thema gegaan zijn,
de begrippen zoals geest en materie dan ook de betekenis
krijgen die hen toekomt in die specifieke context, en
niet langer de zuiver theoretische en gesloten betekenis
die hen toekomt los van elke intentionaliteit. (30)
Wanneer twee zaken zich samen voordoen, dat wil zeggen,
als fenomeen, dan dekken deze zaken niet langer dezelf-
de lading als wanneer zij zich afzonderlijk zouden voor-
doen ! Wij zeggen 'zouden', omdat niets in de exis-
tentie zich 'geïsoleerd' voorloet. We kunnen hoogstens
de structurele context 'wegdenken', maar dit is dan ook
slechts een ideële luxe.

(29) Onder 'begrijpen' moet niet de onmiddelijkheid
van een intuïtie verstaan worden, dat al even
'volledig' zou zijn in haar aanspraken als het
vermogen tot 'abstract denken' van het intel-
lectualisme.

Merleaus begrijpen houdt echter een kennisvorm in
waarbij een gegeven gevat wordt terwijl het in
werking is, en waarbij het resultaat van dit on-
derzoek zich niet vergalpoert in extrapolaties.

(30) zie infra : Appendix AD - Over situationele afhan-
kelijkheden van conjuncties.

3.1. Algenene krachtlijnen van Merleaus denken.

Een fenomenologie die weet aan te tonen dat het zuivere subjectivisme te zeer gebonden is aan datgene wat het negeert, vestigt meteen ook het débâcle van het relativisme. Want er wordt niet vastgehouden aan een veelheid van onafhankelijke leefwerelden waartussen geen communicatie mogelijk is. Het is precies de reële mogelijkheid van communicatie, het is precies het fundamenteel intersubjectieve karakter der categorie leefwereld die een vorm van universaliteit definieert. Het antepredicatieve aan de leefwereld is de materialiteit van het subjectieve verschijnsel. Het is deze substantiële eigenschap van algemeenheid die Merleau doet zeggen :

"Il y a certitude absolue du monde en général, mais d'aucune chose en particulier." (PP, p.344)

Dit laat ons dan ook toe, in het spoor van Merleaus fenomenologie, een algemeenheid te formuleren over het waanbewustzijn, zonder ons te bezondigen aan de pogingen van zovelen om vanuit een a priori theoretisch referentiekader elk geval van waanzin te overkoepelen en daardoor de concrete gegevens van elke context te veronachtzamen (31). Onze poging hier is dan minder een peneren van het absolute in het particuliere, dan wel een archeologie van de algemeen menselijke situatie te bedrijven die slechts de geldigheid van onze voorwetenschappelijke ervaring in de particuliere situaties als grond erkent.

De "certitude absolue du monde en général" steunt

(31) In dit opzicht is de hoofding van het bekende essay van Lacan veelbetekend : "D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose." (Lacan, 1966, p.531) (onderstreept door ons)

dus rechtstreeks op het veld van onderlinge relaties (32) die de pluraliteit aan situationele ervaringen verbindt. In plaats van de verificatie na te streven van een voornenselijke kennis in particuliere situaties, expliciteren wij eerder een structuur van de algemeen menselijke wereld zoals die zich laat beschrijven op grond van de geleefde wereld. Dit kan dus geen representatie van verneende 'inhouden' van het waanbewustzijn opleveren, dit kan slechts een beschrijving zijn van een houding die wij ons als 'normalen' toegedicht hebben op grond de vorm van communicatie die wij met de waanzinnige onderhouden en waarbij ons vooral een negatieve ervaring te verwoorden rest.

Hetgeen wij op deze manier bedrijven, is hetgeen Husserl heeft voorgedaan in zijn "Crisis der Europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie", wanneer hij stelde :

"Es bedürfte also einer systematischen Scheidung der universalen Strukturen : universales Lebensweltliches Apriori und universales 'objektives' Apriori, und dann auch einer Scheidung der universalen Fragestellungen nach der Weise, wie das 'objektive' in den 'subjektiv-relativen' Apriori der Lebenswelt gründet oder wie z.B. die mathematische Evidenz ihre Sinn- und Rechtsquelle in der lebensweltlichen Evidenz hat." (Husserl, 1976, p. 143)
(onderstreept door ons)

De fenomenologische opgave is gevolgljik het type logica - niet de in de zin van ^{de}geformaliseerde discipline, maar wèl in de zin van 'cogito' - die in de leefwereld breeit te expliciteren en als 'proto-logica' te ontwikkelen. Het is ook in deze geest dat Aron Gurwitsch het werk van Kurt Goldstein voorstelt, in zijn inleiding tot de 'Selected Papers/Ausgewählte Schriften' :

"Danit ist eine Problem oder vielmehr ein: Forschungsaufgabe von grösster Tragweite formuliert, die

(32) zie infra : Appendix AE - Structuur of fenoneen ?

Aufgabe nämlich, zunächst die Proto-Logik in Vollständigkeit zu entwickeln und dann den Übergang von ihr zur Logik in eigentlichen Sinne aufzuklären." (Gurwitsch, bij Goldstein, 1971, p. xxiv)

Onder de vernoemde 'volledigheidsnotie' moet weliswaar de soliditeit van de werkbare zingeving in de leefwereld verstaan worden, en niet de intellectua-
1) alistische volledigheidsnotie volgens dewelke we in theorie een volledig beeld van de situatie kunnen reconstrueren.

def
Het is omdat we tot de wereld behoren, dat we ook veroordeeld zijn tot (zin.) (PP, p. xiv - xv) Het is de zaak niet om de dichotonie te maken tussen wat zin-
nig en wat onzinnig is, hetgeen het subjectivisme en het objectivisme tot hoofdbrekens toe intrigeert door steeds weer het 'punt' van onderscheid tussen waan en normaliteit te zoeken. De zaak is te zien "qu'il y a sens." (PP, p. 342) Bijgevolg moeten wij de zin der waanzin niet begrijpen in functie van de zin der normaliteit, omdat wij daardoor de intrinsieke zin van het communicatiemoment vergeten. Alle regressie-theorieën over de waanzin dreigen hierin te vervallen.

"Il ne peut être question de transférer simplement chez le normal ce qui manque au malade et qu'il cherche à retrouver. La maladie, comme l'enfance et comme l'état de 'primitif' est une forme d'existence complète et les procédés qu'elle emploie pour remplacer les fonctions normales détruites sont, eux aussi, des phénomènes pathologiques." (PP, p. 125)

Tenslotte verraadt elk regressietheorie van waanzin slechts een teleologisch motief : de intentionaliteit der waanzin als stagnatie op de progressieve evolutie naar de ideale intentionaliteit der normaliteit ! Of nog erger : de normale intentionaliteit, in haar hoe-
danigheid van eindstadium, als DE intentionaliteit van alle intentionaliteiten, als 'toestand', als absolute waarde en inertie.

Embryonaal kunnen wij nochtans bepaalde ziekteverschijnselen bij onszelf ontwaren, niet als volledig stadium ergens in de duisternis van onze ontogenese, maar als indicatie van de existentiële mogelijkheid om pathologisch in de wereld te staan.

Merleaus wijsbegeerte is een onafgebroken verweer tegen de aanspraak op volledigheid van uitspraken over het particuliere. Ons denken is altijd op een of andere manier belichaamd. Als hij dan zegt: "Il y a de l'irré-cusable." (SNS, p. 191), dan wordt deze zekerheid voor alles begrepen als datgene wat 'verworven' is! (33). De onweerstaanbaarheid van een evidentie, het dwingende karakter van een noodzakelijke stap in de logica, dit alles is niet zonder 'verleden', is niet zonder 'geschiedenis', is niet zonder een 'worden', is niet zonder de 'praxis' der reflectie of zonder de waarningsact. Te verstaan is dat het precies door deze genese, als toeëigening van een verleden, als het opzich-nemen van een zingeving, dat wij de zogenaamde 'zekerheden' verwerven.

Het 'absolute' verschijnt op deze manier als een stilstand. 'Absoluut' betekent niet alleen 'volmaakt', 'afgewerkt', 'volledig', 'totaal', maar vooral 'onafhankelijk', 'losgemaakt', 'buiten elke relatie', 'ontdaan van', 'vrij van'.

"Ce qui, dans la pensée comme dans la réalité, ne dépend d'une autre chose et porte en soi-même sa raison d'être." (Lalande, 1974, p. 5)

(33) Zelfs inzake katholieke dogma's tracht Merleau, in navolging van Pascal, de paradoxen op te sporen waaraan zij hun geldingskracht ontleen. Het 'absolute' is ook hier relatief aan de wording van waarheid, eerder dan aan zoiets als de waarheid zelve. (SNS, pp. 310 - 311) "La religion, comme toutes les formes de culture, exprime pour lui une certaine modalité des rapports interhumaines." (De Waelhens, 1970, p. 382)

In de notie van 'absoluut' als 'op zichzelf', merken wij spoedig hoe de collusie tot stand komt tussen objectivisme en subjectivisme, tussen determinisme en absolute vrijheid : als iets is zoals het op zichzelf is, dan wordt het los van alle situering beschouwd en wars van de specificiteit van contexten, kortom : vrij van alle, zogenaamd, uitwendige invloed daaraan . De objectiviteit van een verschijnsel hypostaseren is op deze manier de beste definitie geven van de absolute vrijheid.

??
Het is dan ook dit 'absolute' dat we moeten aanklagen in de absolute vervreending en absolute identiteit die door het subjectivisme en het objectivisme in het psychiatrisch denken verspreid worden. Daaron spreken wij ook over '-ismen', en niet over objectiviteit en subjectiviteit. Het als systeem beschouwen van object en subject verandert de betekenissen ook die deze categorieën in de concrete situaties genieten. Deze betekenisverschuiving gaat voorbij aan de zin die de subject-object verhouding in de realiteit al naargelang de situatie, dus : variërend, aanneemt. In de laboratoriumsituatie gedraagt men zich zoals het de ter kennisgeving van objectiviteit past. Op het politieke strijdtoneel ligt de verhouding weer anders, zoals de door diplomatie afgedwongen beslissingen duidelijk maken hoe op het allerpersoonlijkste vlak zich een anonieme sociale dynamiek laat betuttelen en tenslotte 'richten' ! (

(34) Zoals Merleau dit overigens ten aanzien van de kwestie van het 'verdrag van Yalta' tracht aan te tonen in zijn essay : 'Les Papiers de Yalta'. (S., p. 346)

3.2. De dichotonisering als het vermijden van de intersubjectiviteitsstructuur van de leefwereld.

3.2.1. Het begrip expressie als antropologische grondstructuur.

In de psychiatrie komt het er op aan, na de subjectiviteit en de objectiviteit als onbruikbare dichotonisering voor het begrijpen der waanzin bevonden te hebben, alle gewicht aan de zin der intersubjectiviteit toe te kennen, als grond voor het begrijpen van zowel waanzin als normaliteit. (35) In ons werkstuk is waanzin de zaak.

Ons lijfelijk bestaan is voor Merleau de voornaamste wijze van ons intersubjectief bestaan. Onze geestelijke escapades, waaronder de waan,⁽³⁶⁾ zijn voor alles een dininerings van dit intersubjectief bestaan. Wat wij moeten onderzoeken zijn dus de "fundamental transformations of intersubjectivity." (Natanson, 1969, p. 103) De ervaring die wij hebben door lijfelijk te bestaan toont ons dat men van het lichaam geen eenvoudig object van de wereld kan maken, samengesteld uit onderdelen die, omdat ze mechanisch begrepen zouden worden, buiten elkaar staan. (37) Evenmin is onze lichamelijkeheid totaal doorzichtig voor onszelf, waardoor wij het 'zelf' identificeren met het 'lichaam-zijn'. De ervaring

(35) "L'homme 'sain' n'est pas tant celui qui a éliminé de lui-même les contradictions : c'est celui qui les utilise dans son travail vital." (EP, p.180)

(36) Reden waarom de waan niet als een regressie naar het animale nag begrepen worden.

(37) We vestigen er hier de aandacht op dat De Waelhens precies het image van het lichaam als "corps normalisé" vermeld bij de vijf eigenschappen van de psychose. (De Waelhens, 1972, p. 134)

van onze lijfelijkheid leert ons het lichaam te begrijpen als een wezenlijk anbigu zijnde, want het is zowel waarnemend als dat het wordt waargenomen, zowel het subject van mijn existentie als het object van de anatomic en de fysiologie. Vanaf het ogenblik dat wij deze wederkerigheid als grond van onze ervaring van lijfelijkheid begrepen hebben, worden ons Merleaus woorden duidelijk als hij het heeft over "le rétrécissement de l'espace vécu" bij de mentaal zieke (o.a.: PP, p. 331 en p. 337) Deze beperking die de geleefde ruimte ondergaat is per slot van rekening een nivellering van de specificiteit van reële gegevenheden. Personen worden met elkaar verward omdat de aandacht niet uitgaat naar de bijzondere basis waarop een bepaalde relatie is uitgebouwd. De blik van de schizofreen verliest zich in het landschap : hij wil bij de objecten zijn. Deze vereenzelviging is het intentioneel aspect der waan, want bij de gezonde behouden de objecten hun afstand, als voorwaarde om überhaupt iets waar te nemen. Deze afstand is hier niet te begrijpen als een afstand tussen een voor zichzelf belevend subject van een op zichzelf staande objectiviteit. Het is echter deze afstand als existentieel veld waartegen zich subject en object in hun hoedanigheid van 'dualistische verhouding' nogelijkerwijze afzetten !

De pathologische transformatie der intersubjectiviteit bestaat er precies in de werkelijkheid der wederkerigheid te niskennen. Het spanningsveld tussen mens en wereld wordt alle constituerende werkzaamheid ontzegd. De tolerantie die kenmerkend is voor de anteprecativiteit der leefwereld is tevens voorwaarde voor het dualisme van subject en object, van geest en lichaam, waarin de waanzin zich ophoudt; zij is voorwaarde voor de pathologie dus. In deze zin krijgt de 'gespletenheid' weer opnieuw betekenis voor het begrijpen van de schizofrenie; de 'Spaltung' (het gescheiden-zijn), waar-

Probleem : grot in een anoceto is schif
leeg, valmt in alle
and toed

- 143 -

over Bleuler het reeds had, wordt hier niet begrepen als de scheiding van verschillende niveaus in de persoonlijkheid (zoals Bleuler dit bedoelde - cfr. De Waelhens in een interview met Frans Boenders, 1974, p.50) maar als de divergering van de wereld (der schizofreen. De schizofreen nestelt zich in een privaat-wereld, hetgeen hetzelfde is als te zeggen dat hij zich laat grijpen door zijn situatie. Hij verlaat de eigenlijke subjectiviteit en bouwt "un milieu privé dans le monde commun." (PP, p. 395) Deze privé-wereld collaboreert met het objectivisme. Door zich niet te situeren, laat hij zich determineren door de situationele factoren.

"[...] et le trouble du schizophrène consiste seulement en ceci que ce projet perpétuel se dissocie du monde objectif tel qu'il est encore offert par la perception et se retire pour ainsi dire en lui-même. La schizophrène ne vit plus dans le monde commun, mais dans le monde privé, [...]" (PP, p.332) (onderstreept door ons) (38)

Het pathologische subject neemt geen afstand ten opzichte van haar noëna's. Er wordt objectivering betracht zonder thematisering. Omdat de subject-object verhouding zich op deze manier niet integreert in de werkelijkheid van 'dubbele zin', omdat zich dus een dualisme verwerkelijkst als definitie van de waansituatie, daarom is de waanzin niet minder een expressie van de menselijke conditie ! De waanzin graviteert onheen de wereld.

"Ce lien entre la subjectivité et l'objectivité qui existe déjà dans la conscience mythique ou enfantine, et qui, subsiste toujours dans le sommeil ou la folie, on le trouve, à plus forte raison, dans l'expérience normale." (PP, p. 339)

Deze band tussen mens en wereld zal op betekenisverlenend vlak, zoals het vlak van waanbewustzijn een bepaalde act van betekenisverlening is, staande worden gehouden, alleen maar omdat aan de 'betekenis-zin' de 'uitdrukkings-zin' voorafgaat. Als wij zeggen dat op het vlak van de "expériences expressives" (PP, p. 337)

(38) zie infra : p. - 144 - .

subject en object zich in elkaar uitdrukken, dan is dat niet hetzelfde als wanneer wij zeggen dat op het vlak van de "actes de signification" (PP, p. 337) een vertaling van subject naar object (of omgekeerd) het geval is. Het begrip vertaling suggereert het onzetten van eenzelfde inhoud in een nieuwe vorm zonder betekenisverlies. Het begrip expressie laat echter niet toe dat er iets zoals een inhoud, buiten haar vorm om, een bestaan zou leiden. (39) Er is slechts geïncarneerde zin.

"Ce sens incarné est le phénomène central dont corps et esprit, signe et signification sont des moments abstraits." (PP, p. 193)

Dit maakt dat wij de expressie moeten verstaan als de hardnekkige poging van de subjecten om onderling tot begripen te komen van de wereld. We moeten niet een strenge scheiding aanbrengen tussen wat rationeel is en wat dan de formuleringen ontsnapt telkens wij weer accurater willen zijn, alsof wij orde brengen waar slechts wanorde is. De expressie is per definitie een paradoxale activiteit omdat op een uniforme achtergrond van reeds geëtableerde uitdrukkingen, toch iets op een nieuwe wijze tot bestaan moet komen wat niet eerder dezelfde specificiteit wegdroeg.

(38) Met dit bestendige project wordt de existentie bedoelt. De existentie is bij Merleau : " ... la reprise perpétuelle du fait et du hasard par une raison qui n'existe pas avant lui et pas sans lui." (PP, p. 148)

(39) Zoals Merleau dit ooit gevat formuleerde :
"On a bien raison de condamner le formalisme, mais on oublie d'habitude que ce qui est condamnable en lui, ce n'est pas qu'il estime trop la forme, c'est qu'il l'estime trop peu, au point de la détacher du sens." (PM, p. 126)
De betekenis (der) vorm is met andere woorden niet buiten inhoudelijke gegevens te zoeken. Hoe neer men dit zoekt te doen, hoe neer het formalisme zich eenzijdig als zin op/zichzelf opdringt.

"C'est une opération qui tend à sa propre destruction puisqu'elle se supprime à mesure qu'elle s'accrédite, et s'annule si elle ne s'accrédite pas. C'est ainsi qu'on ne saurait concevoir d'expression qui soit définitive puisque les vertus mêmes qui la rendent générale la rendent du même coup insuffisante." (PM, p. 51)

De wederzijdse expressie van subject en object in elkaar kan zich niet onttrekken aan deze paradox. Wanneer er echter vertaling noodzakelijk wordt, moeten we op zoek gaan naar de zin van dit werkelijkheidsvreedende dualisme : de waanzin.

3.2.2. De psychosomatiek als herwaardering van de notie gespletenheid.

Daar ^{waar} de abstracte momenten van de dualiserende polen voor leefwereld genomen worden, daar is waanzin. Het is ook daar dat men moet gaan spreken over psychosomatiek. (40) Daar zijn er psychische inhouds die on 'vertaling' vragen in lichamelijke symptomen. Daar zijn er lichamelijke letsels die op het psychische vlak gecompenseerd worden.

Er worden dus transformaties van de totaalstructuur, van het gedrag in zijn intersubjectieve samenhang, in het geding gebracht bij de mentale stoornissen. De desintegratie van het reële doet compensatorische acten ontstaan bij het subject, als fundamentele aspiratie van het existentiële spanningsveld. Het is slechts aan deze compensatorische activiteiten dat

(40) zie infra : Over de psychosomatiek. -Appendix AF.

het psychoanalytische vocabularium haar geldigheid ontleent(41), en, hetgeen gezegd moet worden : niet daarbuiten ! (42) Het dualisme dat het onbewuste met het bewuste vormt is op deze manier te begrijpen als beschrijving van de gespletenheid van 'subject-object' in de psychopathologie der waan.

3.2.2.1. De vertaling van geest in lichaam.

In het ene geval betoont zich deze gespletenheid in een sonatisch symptoom. Een lichamelijke stoornis verschijnt als antwoord op het verlies van de totaliteit waarvoor de wederkerigheid in de fenomenale wereld garant staat. Dit verlies van totaliteit, van het bij de wereld te horen zoals de wereld tot mij, is dus niet zoiets als het verlies van bepaalde psychologische inhouden, waarover de psychiatrie ons leert.

(41) We bedoelen hier vanzelfsprekend de begrippen zoals projectie, overdracht, sublimatie, ... en, het begrip 'conversie'. Met lede ogen moeten wij aanzien dit mechanisme slechts reserveert voor de hysterie, terwijl dit begrip in onze gedachtengang om een brede toepassing vraagt. In de 'Vocabulaire de la Psychanalyse' stelt men met betrekking tot de conversie : "Il consiste en une transposition d'un conflit psychique et une tentation de résolution de celui-ci dans des symptômes sonatiques, moteurs (paralysies par exemple) ou sensitifs (anesthésies ou douleurs localisées par exemple)." Deze conversie-symptomen krijgen dan een symbolische betekenis : ze zijn de lichamelijke uitdrukking van verdrongen inhouden. De compensatorische kracht vegeteert op de inschikkelijkheid van de sonatiek vanuit de fixatie op enige lustwinst, hoe klein ook.

(42) Lefevre (1976, p. 255) heeft deze gedachte bij Merleau, die vanzelfsprekend bij psychoanalytici kwaad bloed zet, reeds opgenerkt in zijn 'La structure du comportement' ! Merleau stelt daar dat de mogelijkheid een causale (kees : unicausale) verklaring voor het gedrag te construeren proportioneel is aan de onvolledigheid der tot stand gebrachte structureringen van het subject. Waar de existentie verliesposten boekt, daar treden onpersoonlijke functioneringen in de derde persoon op, zoals de geponeerde (zie vervolg van deze noot : p. -147 - .)

Er is dus weinig sprake van het verlies van bepaalde intellectuele functies, als van het verlies van objectiviteitszin, want ook zeer intelligente mensen vertonen symptomen van waan, zoals ook mentaal zieke zijn wanen en zijn percepties gescheiden houdt. (PP, p.385)

Hier wordt niet gesteld dat dergelijke intellectuele stoornissen of verlies vna objectiviteitszin zoals ze door de psychiatrie geïnterpreteerd worden, zich niet zouden kunnen voordoen ! Wel wordt hier de vraag gesteld naar de 'zakelijke' opportuniteit van deze gegevens.

Merleau doet het verhaal van een meisje dat aan slapeloosheid, aan gebrek aan eetlust en aan spraakverlies gaat lijden nadat haar moeder haar had verboden nóg langer haar geliefde te ontmoeten. (PP, p. 187) Het verbod krijgt hier voor het meisje verkeerdelijk een spiritueel statuut, alsof het een bovennatuurlijke lotsbeschikking gold waartegen geen verweer mogelijk is. Het geestelijke vertaalt zich hier dan in het lichamelijke. De orale fixering maakt het verbod tot geestelijke dwang. Dit is de karakterisering van het geval. Doch :

"L'aphonie représente donc un refus de la coexistence comme, chez d'autres sujets, la crise de nerfs est le moyen de fuir la situation." (PP, p. 187)

Er is de weigering van het inherent conflictuele waarvan concrete levenssituaties uitpuilen (nachtsverhouding noe-

(vervolg van noot 42 van p. - 146 - :)

werkzaamheid van de libidineuze energie. Merleau vindt het mogelijk en noodzakelijk te onderscheiden tussen de gevallen waarin de Freudiaanse mechanismen werken en andere gevallen waarin zij geen bestaansredenen hebben. In zoverre echter de absolute normaliteit een limietgeval is, een ideaal is, in die mate is deze discussie niet fundamenteel. Wie vertoont niet een of ander neurtotisch trekje.

In zoverre nochtans de suggestie van Rudolf Boehm de aandacht krijgt, dat Freud de psychische stoornissen namelijk vooral in betrekking stelt met de ongebreidelde lustbevrediging (cfr. de onverschilligheid ten (vervolg van deze noot : zie p. - 148 -.)

der-dochter, eigen verlangens versus sociale controle, ...) die zich 'uitdrukt' in een dualiserende act van 'vertaling', waardoor het lichanelijke en het psychische het statuut van absoluut onderscheid verkrijgen.

3.2.2.2. De vertaling van lichaam in geest.

In het andere geval laat zich deze gespletenheid aantonen in zowel notorische illusies als in fantoonverschijnselen, waarbij het psychische als compensatie voor totaliteitsverlies optreedt. Het komt tot de vertaling van een lichanelijk letsel in een psychisch fenomeen, als karakterisering van het illusoire der intentionaali-teit, terwijl de lijfelijkheid uitdrukking blijft van het tot-de-wereld-behoren.

3.2.2.2.1. Het fantoonverschijnsel.

Bij de fantoonverschijnselen moet men dit intact blijven van der lijfelijkheid stellen, omdat deze illusie niet te herleiden is tot een vorm van representatie van het verloren lid.

"Le bras fantôme n'est pas une représentation du

(vervolg van noot 42 van p. -146 - en - 147 -:)

overstaan van het liefdesobject als bijzonder tegenover andere), in die mate moet de psychoanalyse zich grondig gaan bevragen over haar eigen beginselen, zoals daar is het voorwaardenarsenaal voor een 'gezonde libido-economie. Hoe onderscheiden tussen positieve sublimaties en negatieve sublimaties? Boehn merkt op dat Freud deze problematiek zelf thematiseert in diens 'Das Unbehagen in der Kultur': "Es ist nicht leicht zu verstehen, wie man es möglich macht, einen Trieb die Befriedigung zu entziehen. Es ist gar nicht so ungefährlich; wenn man es nicht ökonomisch kompensiert, kann man sich auf ernste Störungen gefasst machen." (Freud, 1975, p.92)

bras, mais la présence ambivalente d'un bras."
(PP, p. 96)

De ganpoteerden blijken hun mutilatie te negeren en schijnen te blijven rekenen op het fantoom zoals op een reëel lid. Toch is dit niet zo. Zij zijn in staat zeer precies de bijzonderheden van de fantoomarm te beschrijven, zoals hun specifiek-motorisch kunnen. Hetgeen dus behouden blijft is het practische veld van vóór de mutilatie, en niet het beeld van de verloren arm. De fysiologische verklaring maakt van het fantoomlid de effectieve aanwezigheid van een representatie, terwijl de psychologische verklaring van het fantoomlid de representatie maakt van een effectieve aanwezigheid.

Deze verklaringen slagen er niet in de 'quasi-tegenwoordigheid' te begrijpen als "un ancien présent qui ne décide pas à devenir passé." (PP, p. 161) Fenomenologisch betekent "le persistance du schéma corporel" (Foulquié & Saint-Jean, p. 341) niet het schema van een objectieve lichaamstoestand, maar eerder het schema van alle mogelijke activiteiten der lichamelijkeid. (43) Deze mogelijkheden zijn functie van de ambigüiteit van het lichaam, zodat de illusie van door amputatie verminkten slechts mogelijk is omdat men tegelijk in zijn lichaam woont en zijn lichaam de wereld ondergaat, en het deze lijfelijkeid is, die men is, en die afhangt van een stoornis in de algemene toestand ten gevolge van de verwonding? De verzelfstandiging van een dergelijke mogelijkheid, die niet minder een mogelijkheid onwille van de ambigüiteit der lijfelijkeid blijft, heeft haar eigen gevolgen: de illuatie, in haar hoedanigheid van psychisch symptoon, als vertaling van een fysiologische objectivering. In het aanschijn van het illusoire gevoel wordt de lijfelijkeid tot objectief lichaam.

(43) zie infra : p.-150 - .

in dat b
als representatie
van het
lichaam

met
willen
dat het
met
aan
- met
dat die
willen
in de
worden

Het noëmatisch correlaat van de illusie is dus het objectieve lichaam in een objectieve wereld, waarop zij verkeerdelijk als dusdanig vertrouwt door zich op te sluiten in de 'actualiteit' van het lijfelijk bestaan. Staat de lijfelijkheid garant voor het actuele lichaam? De beperking die het lichaam door de verninking onderging wordt genegeerd omdat de illusie de actuele gewaarwording veralgemeent. De "corps habituel" en de "corps actuel" (PP, p. 97) worden volkomen uitwendig aan elkaar en worden slechts aan zichzelf overgelaten. De directe en nabije wereld wordt kramachtig gered "en le coulant en chose absolue et objective." (De Waelhens, 1970, p. 114)

Dat de mens zich niet noodzakelijk door deze mechanismen in de derde persoon laat bepalen, dat de menselijke leefwereld niet noodzakelijk per definitie het leven-met-illusies behelst, is te begrijpen uit de decentrerings van 's' mensens activiteiten in sub-gedelen die 'relatief' onafhankelijk werkzaam zijn. (44)

-
- (43) De verhouding van Merleau tot Piaget is in dit verband instructief maar te veel omvattend om hier diep op in te gaan. Toch kunnen we enige grote lijnen van de discussie schetsen. Er is daar om te beginnen het misbegrijpen van Piaget met betrekking tot de fenomenologie als statische ontologie. De fenomenologie interesseert zich echter meer dan elke andere wijsbegeerte aan de genese van kennisresultaten, aan de wording van het begrip, aan cultuur als werkwoord en niet als zelfstandig naamwoord. Piaget spreekt echter vanuit een zuiver formeel begrip van actie als wij lezen: "Wir werden in Kapitel IV auf die grosse psychologische Illusion zurückkommen, die darin besteht, einen absoluten Anfang der Erkenntnis in einer ursprünglichen Bewusstwerdung zu suchen, während in Wirklichkeit jede Erkenntnis an Aktion gebunden ist; ausserdem werden wir die Epistemologie Husserls einer Kritik unterziehen." (Piaget, 1974, p. 113) (vervolg noot: zie p. - 151 - .)
- (44) zie infra: Appendix AG - Over centrerings en decentrerings.

3.2.2.2.2. Het geval Schneider.

Merleau bespreekt naar aanleiding van de zintuiglijke waarneming, de ruimtelijkheid van het eigen lichaam, de sexualiteit en de taal, het in de Duitsstalige psychiatrie bekende geval Schneider, een oorlogsinvalide die vele ziektesymptomen bezit. Ook hier wijst hij op de gebondenheid aan het actueel gedragsschema, omdat merkwaardig genoeg deze zieke zich normaal gedraagt in het uitvoeren van een reeks geijkte handelingen in specifieke situaties, maar mislukt in het stellen van licht daarvan afwijkende handelingen op aanvraag. Er is dus een kloof tussen zijn effectief gedrag in zijn natuurlijke situatie en de gedragingen die los daarvan vertoond kunnen worden, en door deze polarisering 'abstracte' gedragingen genoemd plegen te worden. Achter zijn gelaedeerde hersenen blijft Schneider intact zoals de automobilist die een auto bestuurt waarvan de koppeling niet functioneert. Het 'groeten', abstract gecommandeerd, wordt niet tot een goed einde

(vervolg van noot 43 van pp. - 149 - en - 150 -)

Hij slingert verder Merleau het verwijt van 'irrationalisme' naar het hoofd als deze het gehele universum van de wetenschap op de leefwereld wil gronden. Als wij de spiritueelistische inhoud van Piagets rationalisme kennen, kunnen we zijn verwijt slechts als een positieve erkenning aanzien. Merleau bespreekt in zijn cursussen psychologie aan de Sorbonne de cognitieve psychologie van Piaget en levert kritiek op zijn begrip van intelligentie. De intelligentie verschijnt bij Piaget als een evenwichtsstructuur, een reversibiliteit in alle relaties, een afwezigheid van gezichtspunt. "Mais cette conception de l'intelligence ne représente-t-elle pas un état limite jamais atteint ;" (Merleau, MPS, p. 140) Nochtans laat Piaget deze cognitieve ideaalstructuur als genererend voor de intellectuele prestaties optreden. Zo is er de INCR-'groep' waardoor de structuren behoren te genereren. (Ginsberg & Oppen, 1969, p. 196) De logische 'operaties' behoren de mentale representatie te zijn van de 'acties' (grijpen ...). Hoewel Piaget deze acties genetisch (van simpel naar complex) begrijpt, blijft de actie uitwendig aan het bewustzijn, waar- (zie vervolg van noot 43 op p. - 152 -)

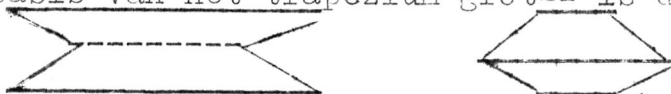
201 a/11/11
152 -
het gaat om gpe gram
reken act

gebracht door de patiënt wanneer hij niet tegelijker-
tijd kan wandelen of zich verplaatsen onder de con-
dities waarin deze act normaliter uitgevoerd werd.
Wat een reële mogelijkheid van menselijke gedraging
is, wordt hier 'abstract'. Wat symbolisch is, wordt
tot fictie. Voor zover het 'grijpen of 'aanraken' van
iets een andere manier is om de 'Umwelt' te leren kennen,
en de omgeving dus neerzinnig gegeven is, vlucht
Schneider deze ambigüiteit in het enerzijds als ab-
soluut evident beleven van praktisch-actuele hande-
lingen en het anderzijds methodisch-experimenteel besnuf-
felen van een nieuw gegeven. De ziekte van Schneider
bestaat hierin dat hij zich het aangeraakte lichaamsdeel
figuurlijk moet voorstellen om te weten wat wordt aan-

(vervolg van noot 43 van pp. - 150 - en - 151 - :)
door het bewustzijn de abstractie verkrijgt die Pia-
get het toedicht. Het bewustzijn is in de laatste
fase 'autonoon' bij Piaget omdat het zich bezig
houdt met een oneindige wereld van mogelijkheden (los
van actuele gevallen) en omdat het een kracht
van operationalisering los van de interactie tussen
concept en actie. (Piaget, 1975, p. 242) Het is deze
autonomie die Merleau aanvecht.

Als wij zeggen dat Merleau het bewustzijn als geënga-
geerd begrijpt dan kan men zich het bewustzijn niet
voorstellen als vooruitlopend op de resultaten van
een dergelijk engagement, zoals dit bij Piaget het
geval is wanneer hij cognitieve structuren voorop-
stelt. De existentie, zegt Merleau, is "l'opération
même par laquelle ce qui n'avait pas de sens prend
un sens, [...] " (PP, p. 197) het is dus deze bewe-
ging der existentie zelf die het bewustzijn karak-
teriseert.

Deze discussie neemt concrete vorm aan op het vlak
der waarnemingsillusies. Piaget stelt met betrek-
king tot de Müller-Lyer illusie : "Il est donc étrange
que l'on ait souvent cherché tant d'explications de
l'illusion de Müller-Lyer sans recourir à une ana-
lyse de sa composante élémentaire, c'est à dire du
trapèze lui-même." (Piaget 1961, p. 69) De inter-
ventie van de hoeken blijkt tot het waarnemingsbe-
drog bij te dragen. Deze analyse geeft onmisken-
baar inzicht in het specifieke karakter van deze
illusie, maar 'verklaart' haar toch niet : als zou de
de illusie het gevolg zijn van het feit dat de
brede basis van het trapezium groter is dan de smalle

(zie vervolg van noot 43 op p. - 153 -)

raakt. Het objectivistisch-methodisch benaderen der objecten is zo een vernauwing van realiteit, want de pragmatisch-motorische intentionaliteit boet in aan doeltreffendheid door de imaginaire constructies van realiteit als tussenschakel.

De Waelhens drukt de verhouding zo uit :

"Il est même clair que l'idée d'objectivité, au sens le plus pur, est liée à celle d'irréalité : car S. qui ne peut désigner un objet qui ne s'inscrit pas dans une situation effective (...), ne réussit pas davantage à s'irréaliser dans un comportement fictif." (De Waelhens, 1970, p. 125)

Door het absolute privilege dat zijn actuele wereld geniet, herleidt hij zichzelf en zijn wereld tot noodzakelijk gevolg van het hersenletsel (45). Het vrouwelijke verliest zijn erotische aantrekkingskracht, de wereld wordt anorf, de illusie intermitteert op het motto van het "être au monde". Met het opgeven van de grenzen van onze existentie, geven we ook onze subjectiviteit en onze toekomst op.

(45) P. Vroon schrijft dat een röntgenfoto aangetoond had dat de splinters de hersenen nooit hadden bereikt, de schedel onbeschadigd was en de hersenen nooit zichtbaar waren geweest. (Vroon, 1976, p. 35) De diagnose voor het onderzoek van Gelb en Goldstein rapporteerde echter een beschadiging in de buurt van de optische schors. Inderdaad steunen de onderzoekingen van Gelb en Goldstein op deze verkeerde diagnose. Bepaalde interpretaties van Gelb en Goldstein verliezen daardoor hun geldigheid. Nochtans weerlegt de röntgenfoto achteraf niet het argument van de gestaltisten dat bij de psychopathologie de waarnemingsstoornissen uit een verlies van georganiseerde gehelen bestaat. De beschrijvingen van Schneiders geval blijven er, hoewel weliswaar de oorzaak elders moet gelegen hebben.

(vervolg van noot 43 van pp. - 150 - , - 151 - , -152 -)

basis en de hoekencombinatie deze deformatie bekrachtigend! Dit zijn de resultaten van het experimenteel onderzoek. En Piaget laat deze deformerende factoren 'werken' onder de 'unieke' wet der 'relatieve concentraties' : de perceptieve illusies (vervolg van noot 43 op p. - 154 -)

(vervolg van noot 43 van pp. - 150 - , - 151 - ,
- 152 - , - 153 -)

zijn terug te voeren op zekere ruimtelijk-constante relaties, "c'est à dire en fait à une surestimation du plus grand de deux éléments comparés et à une sous-estimation du plus petit." (Piaget, 1961, p. 20) Deze 'overdrijvingen' zijn echter wederom gegevens uit de leefwereld! Deze 'va et vient' tussen leefwereldspectrumen wordt in de gedachtengang van Piaget gewettigd door het onderscheid dat hij opwerpt tussen de exclusief 'causale' functie der neurofysiologische materiële entiteiten en de 'implicerende' functie der psychologische betekenissen. (Piaget, 1961, p. 11) Voor de wet moet slechts gelden dat ze 'isonorf' is aan de causaliteiten der neurofysiologie. Daarvoor kunnen de termen overwaardering en onderwaardering ongezet worden in respectievelijk een positief maximum en een negatief maximum aan illusie, aan deformatie. Deze evenwichtstoestand veronderstellen blijkt noodzakelijk voor de kwantificeringen der 'kwaliteiten', zoals dat dan heet.

Het objectivisme stelt zich dus het volgende probleem. Er is de objectiviteit dat die twee lijnstukken van de Müller-Lyer figuur identiek zijn. Nochtans neemt het subject deze objectiviteit niet als zodanig waar: er is deformatie. Deze deformatie heeft echter ook haar objectiviteit en haar logica, vernits er toch die foutieve waarneming is en tevens het 'weten' de objectieve gelijkheid der lijnstukken de waarnemingsillusie niet doet verdwijnen en plaatsruinen voor de ware waarneming. Men moet dus de objectiviteit leren kennen der transformaties in het waarnemingsgebeuren die een objectieve receptie van de stimuli verhinderen. Zo stelt Piaget zich het probleem van het objectivisme dat er bij de waarnemingsillusie geen 'kopie' van de werkelijkheid wordt afgeleverd, zich beroepende op de traditie der gestaltisten: "Ce qui revient à dire indirectement; pour autant que les données sensorielles sont plus proches des stimuli objectifs que la perception elle-même, il y a autre chose en celle-ci que de tels enregistrements élémentaires." (Piaget, 1961, p. 448) Piaget maakt dus het onderscheid tussen de objectieve stimuli, de sensaties en datgene wat dan daarbij waargenomen wordt. Een objectief onderzoek van wat waargenomen wordt zal dan stooten op 'structureringen' van het subject, die de pogingen van het subject verraden deze toestand van onevenwicht op te heffen, en evenwicht te herstellen. De structureringen van de waarnemingsillusies hebben hun eigen evenwichtsfysionomie.

9 Bij deze redenering maken wij de fenomenologische kritiek dat zich een kennisvraag verschuilt onder deze positie die ongeëxpliciteerd blijft en er de zwakte van uitmaakt.

(vervolg van noot 43 : zie p. - 155 -)

(vervolg van noot 43 van pp. - 150 - , - 151 - ,
- 152 - , - 153 - en - 154 - :)

Laten we dit toelichten.

Piaget neemt zich voor een 'gezonde' psychologie te construeren die bestaat uit "un savoir cohérent et adéquat aux données d'expériences". (Piaget, 1961, p. 11) (onderstreept door ons) Wij vragen ons daarbij af in welke zin de leefwereld hierbij 'gedacht' wordt, in hoeverre het subject daarbij 'gedacht' wordt. Piaget heeft toch vastgesteld in welke mate het illusoire bewustzijn afwijkt van het adequate beeld der objectiviteit. Het subject mag dus niet in haar hoedanigheid van objectief bewustzijn begrepen worden, want dan zouden we geen 'adequate kennis' van het subjectieve bewustzijn hebben.

Overigens : "L'objectivité se construit en fonction et au fur et à mesure des activités du sujet". (Piaget, 1961, p. 451) Als dit zo is, dan moet Piaget de scheiding tussen illusie en waarneming (kopie van objectieve stimuli) kunnen aangeven, vermits men het toch niet aan de illusies van het subjectief bewustzijn kan overgelaten worden te bepalen wat objectief is, maar wél aan de waarneming van een bewustzijn dat een adequate receptie van objectieve stimuli bezit. Wij zouden echter willen aantonen dat dit onderscheid tussen illusie en waarneming vanuit het objectivisme niet meer kan gemaakt worden. op het vlak van de "données d'expériences" ! Want de waarnemingsillusie wordt als 'voorbeeld' aangehaald voor de algehele inadequatie der subjectieve waarneming ! Denken we naar aan de constanties van grootte waarmee wij waarnemen. Piaget stelt overigens expliciet dat hij langs de studie van de waarnemingsillusies om "le problème de la déformation perceptive en général" wil aanvatten.

Vanwaar deze onmogelijkheid te onderscheiden tussen waarneming en illusie ? Dit hangt samen met het feit dat niet gezegd wordt of de "données d'expériences" nu de sensoriële gegevens zijn of de structureringen van het subject ! Er wordt wél gezegd dat er 'interactie' is tussen subject en object, en zelfs dat er een "mélange indifférencié d'apports" tussen subject en object gaande is (Piaget, 1961, p. 451), maar gezegd wordt niet dat deze "données d'expériences" aan deze tussenwereld haar substantialiteit ontleent ! Het substantiële schuilt in de 'objectieve stimuli' bij de objectivisten. Maar wat is dat, deze objectieve stimulus ? Wanneer , zo redeneert Piaget, sensaties niet altijd als dusdanig gerecepteerd worden door het bewustzijn (niet objectief waargenomen worden) en het subject 'effecten' ervaart van het 'veld van concentratie' (vb. oogfixatie) (Piaget, 1961, p. 21), wat is dat dan nog, (zie vervolg van noot 43 : p. 156 -)

(vervolg van noot 43 van pp. -150- , - 151 - , - 152 - ,
- 153 - , - 154 - en - 155 - :)

zo redeneren wij, die objectieve stimulus achter die sensatie ?! Wat is dat dan nog anders dan een veld van mogelijkheden van waarneming die pas haar werkzaamheid bewijst als afhankelijk van de 'structurering' (laten we maar zeggen) die specifiek is voor elke concrete waarneming apart ! Reeds in de 'Structure du Comportement' stelt Merleau dat de gestaltisten er wel in slagen een verklaring in de structuren te geven, maar niet van de structuren. Het fenomeen moet toch eerst gegeven zijn en geleefd worden, wil men er oorzaken van wil zoeken.

"Le champ visuel est ce milieu singulier dans lequel les notions contradictoires s'entrecroisent parce que les objets - les droites de Müller-Lyer - n'y sont pas posés sur le terrain de l'être, où une comparaison serait possible, mais saisis chacun dans son contexte privé comme s'ils n'appartenaient pas au même univers."

(Merleau, PP, p. 12) (onderstreept door ons)

In plaats van de specificiteit van het zijn, wordt hier de specificiteit van het fenomenale veld aanroepen om de fysionomie van de objecten te tonen in ons subjectief perspectief, overigens het enige perspectief om de illusie te hebben. De twee lijnstukken zijn niet gelijk of ongelijk, zij behoren tot een specifiek geheel van relaties die elkaar doorkruisen.

Op dit punt kunnen we nu het kennisprobleem dat inherent is aan het objectivisme formuleren. Er is in de waarnemingsillusie geen copie van elementaire objectieve gegevens, zo wordt gezegd, niettegenstaande we deze objectiviteit tegelijkertijd kunnen 'kennen'. Zo ook kunnen we de objectieve elementen zoeken die de deformatie mogelijk maken (ongelijke basissen van het trapezium, scherpte der hoeken ...).

Maar deze kennis kan dan toch geen adequate kennis van de illusie zijn vernits de ervaring van illusie precies de ongevoeligheid voor de objectieve elementen zou zijn ! Maar om deze cirkelrekening niet te ontmoeten, wil het objectivisme plots op het kennisterrein niet meer weten van de 'geleefde ervaring' der illusie en sluit ze zich daarvoor af door logico-mathematische entiteiten als genererend te begrijpen voor de waarneming van het illusoire bewustzijn ! Wat meer is, nadat het objectivisme de waarneming tot illusie heeft gemaakt, blijkt plots de logico-mathematische interpretatie de illusie te doen verdwijnen ! Zo stelt Merleau met betrekking tot de 'analytische perceptie' van de twee lijnstukken in de Müller-Lyer illusie dat deze uitzonderlijke constructie veel eerder het 'oorspronkelijke fenomeen' verdringt, dan dat het de 'normale sensatie' aan het licht brengt. (Merleau, PP, p. 15)

Vernelden wij nog dat deze cirkel zich ook voordoet wanneer wij de invloed bijvoorbeeld van de objectivistische wetenschap op het socio-culturele wereld gaan onderzoeken volgens de objectief wetenschappelijke methode. Wanneer dit uitgevoerd wordt, en dat is 'mogelijk', dan kan men zich geen betere definitie van 'introspectie' uitdenken !

3.3. De waan als vervreending.

Door onze lijfelijkheid te zien als het vehikel van onze intersubjectieve existentie, moeten wij ook van deze zijswijze de transformaties van intersubjectiviteit aflezen, zoals daar zijn de vervreendings - en identificatieverschijnselen in de menselijke communicatie. De waanzin toont zich als een absolutering van een bepaalde existentiële mogelijkheid. Er is een element van vervreending in elke ontmoeting met de ander, doch de vervreending die door de waan wordt veroorzaakt is een verzelfstandiging van de vervreending. De isolering waaraan het waangedrag zich overgeeft heeft haar eigen noodzakelijke gevolgen. De subjectiviteit wordt slechts introspectief ervaren. Wekiswaar is het zo dat ook artefacten een eigen bestaan gaan leiden en zich objectiveren. In zoverre de mens zich echter laat beheersen door zijn eigen produkten, waant hij zich in een wereld die er nog-niet-is en die hij nog helemaal moet construeren, creëren, Hij neemt het universum te moeten gaan beheersen, terwijl hij zijn eigen aandeel in de fysionomie der wereld in zijn hoedanigheid van intersubjectieve existentie, miskent. Een mogelijkheid van existentie maakt zich los van haar antepredicativiteit en wordt absoluut. De waan wordt hier dan begrepen als de objectivering van zichzelf, als het opzetten van een introspectie, als het op zichzelf vallen alsof er een compacte 'ikheid' zou bestaan, als het in zichzelf schouwen. En deze objectivering is precies een gevolg van het feit dat het 'ik' zich niet meer herkent in de objecten, die dan ook als 'buiten'-zichzelf worden gezien. Het spanningsveld tussen subject en ob-

ject wordt vervangen door een ideaal van harmonie waarin het 'ik' een object is naast andere objecten en waarin de existentiële opposities weggedacht, weg-gewaand worden. (46)

De antepredicatieve centrering wordt in de waan gedecentreerd. (PP, p. 394) Het hallucinatoire fenomeen maakt geen deel meer uit van de wereld, "c'est à dire qu'il n'est pas accessible, qu'il n'y a pas de chemin défini qui conduise de lui à toutes les autres expériences de sujet halluciné ou à l'expérience des sujets sains." (PP, p. 391) De waan glijdt over de tijd heen zoals over de wereld. Het is belangrijk om hierbij op te merken dat Merleau zich afzet tegen het begripen van de waan als een 'geloof', daar waar de gezonde bij de wereld zou behoren. (47) Tegenover een citaat van Montaigne over de 'zotten' waarin deze geschetst worden als mensen die 'geloven' te zien hetgeen ze in feite niet zien, stelt Merleau :

"[...] : le jugement ou la croyance ne pourraient consister qu'à poser l'hallucination comme vraie, et c'est justement ce que les malades ne font pas." (PP, p. 386) (48)

-
- (46) We merken hierbij op dat de gespletenheid zoals wij die hier voorstellen tegengesteld is aan de karakterisering die Prof. L. Apostel aan de schizofrenie gegeven heeft : "La schizophrénie est donc en général une tentative de parvenir à un équilibre intérieur par une négation plus ou moins radicale du monde extérieur." (1969, p. 155) Als wij 'evenwicht' begrijpen als een toestand waarbij een systeem niet haar identiteit verliest onder impuls van exterieure acties, dan zou men veronderstellen dat dit innerlijke evenwicht compensatie is voor het evenwicht tussen innerlijk en uiterlijk bij de gezonde. Een dergelijk evenwichtsmodel 'denkt' de samenhang door oppositie niet, maar wél de oppositie door de samenhang. De uiterlijke wereld neemt vorm aan door de poging tot innerlijk evenwicht bij Merleau.
- (47) zie infra : Appendix AH : Waan en Dasein.
- (48) zie infra : p. - 159 - .

Dit verlies aan communicatie bij het waanbewustzijn is evenwel goed te begrijpen als "une confusion entre le signifiant et le signifié" (De Waelhens, 1972 p. 134) Het overvloedig gebruik van neologismen vindt daar haar oorsprong. Het signifiant gaat een zelfstandig bestaan leiden, besloten op zichzelf, niet meer open voor de betekenisverleningen der praxis. Deze verwarring is te wijten aan het gebrek aan inzicht in de verhouding in de verhouding die bestaat tussen het taalgebeuren en het taalsysteem, tussen het "parole parlante" en het "parole parlée" (PP, p. 229), tussen de tot stand gekomen uitdrukkingen en het spreken als zingeving zelf. Beiden staan niet op zichzelf en naast elkaar. De schizofreen echter spreekt een 'objectieve waarheid' uit (De Waelhens 1972, p. 137), terwijl hij de intentie ervan, de extralinguïstische betekenis ervan, in petto houdt. (49) De waan bestaat in de vereenzelviging van de intentie der uitspraak met het objectieve effect ervan. De schizofreen heeft echter 'gesproken', en houdt zich van den domme eens het woord 'gesproken is, alsof 'hij' niets met de betekenis ervan te maken

(48) Daar waar De Waelhens in 1970 deze gedachte van Merleau met betrekking tot het illusoire bewustzijn bijtreedt (Une Philosophie de l'Anbiguité, p. 211), zal hij in 1972 daarvan afstand doen wanneer hij Lacan commentarieert die stelt dat de waan in de eerste plaats een fenomeen van 'geloof' is. (La Psychose, p. 221) Dit 'geloof' wordt geïnterpreteerd als een narcistische wens die echter in het symptoom tot compromis wordt van haar conflict met het genezend aspect: de mogelijkheid van communicatie door middel van de waan. (La Psychose, p. 223)

(49) In de literatuur bemerkten men dat vaak teruggekomen wordt op de stroom van objectieve waarheden eigen aan het schizofrene betoog. Zoals Merleau de woorden van een schizofreen herhaalt wanneer deze zegt: "Un oiseau gazouille dans le jardin. J'entends l'oiseau et je sais qu'il gazouille, mais que ce soit un oiseau et qu'il gazouille, les deux choses sont si loin l'une de l'autre... Il y a un abîme... Comme si l'oiseau et le gazouillement n'avaient rien à faire l'un avec l'autre." (PP, p. 326)

heeft. (50) Deze 'signifiant' mag dan nog een "signifiant de la sexualité" zijn die iets onthult over de onbewuste oorsprong van zijn ziekte, toch is het zo dat de schizofreen uit dit 'gesproken worden door de taal' niet de 'zin' van zijn denken leert !

"Certes, cette identité substantielle entre 'parler' et 'être parlé' n'existe que chez le malade, mais si cette confusion existe déjà à l'état pathologique, c'est qu'elle existe déjà à l'état embryonnaire chez le normal : qu'il a déjà, chez celui-ci, un germe d'aliénation, une relation en puissance entre le parlé et l'entendu." (MPS, p.247)

Deze vervreending komt neer op een weigerachtige houding tegenover de sedimentatie van zin in het cultuurgeburen. Schneider blijkt zelfs nooit de behoefte te voelen om te spreken. Zijn ervaring leidt niet tot het woord, want hij stelt zich geen probleem rondom het feit der constitutie van zijn stereotiepe gedragingen. Hij herkent het verschijnsel der verworvenheid

(50) We merken enige analogie op met hetgeen Foucault over de waanzin van Nietzsche vertelt in zijn boek 'Histoire de la Folie'. Op het einde van de achttiende eeuw houdt volgens de auteur het beeld op van de waanzin als 'vervreende'. De objectivering van de waanzin kan echter het image van 'redeloosheid' niet doen ophouden, zoals het ontzeggen van elke redelijkheid aan het woord van een kunstenaar eens de waanzin ingetreden ! Vanaf de herfst van 1888, als Nietzsche definitief gek wordt bevonden, worden plots zijn teksten van dan af van geen belang meer voor de filosofie, naar wel voor de psychiatrie. Daar waar men deze teksten zou kunnen aangrijpen om de 'waarheid' van zijn oeuvre te doorgronden, betekent het moment van de waanzin voor de moderne wereld het einde van het kunstwerk, het constitutieve moment van de vernietiging die de waarheid van het kunstwerk in de tijd vastlegt. De waanzin is het "absence d'oeuvre" geworden. Vanaf dat moment krijgt het oeuvre toegang tot de wereld. "Il n'y a de folie que comme instant dernier de l'oeuvre - celle-ci la repousse indéfiniment à ses confins; 'là ou il y a oeuvre, il n'a pas folie' ; et pourtant la folie est contemporaine de l'oeuvre, puisqu'elle inaugure le temps de sa vérité." (Foucault 1972, p. 557) Wij zouden daaraan toevoegen te zeggen dat daar waar de kunstenaar de aanspraak van zijn oeuvre op waarheid opgeeft, daar verschijnt (vervolg van deze noot : zie p. - 161 -)

niet in zijn summiere gedragingen. Het verlies van beweeglijkheid van zijn gedragsschema compromitteert zijn investering in het symbolische leven. Nochtans is het woord reeds geëngageerd in 's mensens gedragingen.

Wat de mentaal zieken lijken geneen te hebben is hun vrees voor het feit dat er door hun tegenwoordigheid in de wereld en met de anderen, iets van dit communicatiemoment zich zou 'afzetten'. De waan is de neutralisering van deze afzetting in een inaginaire vrijblijvendheid. In de mentale ziekte,

"on voit la conscience essayer de maintenir ses superstructures alors que leur fondement s'est effondré elle mine ses opérations coutumières, mais sans pouvoir en obtenir la réalisation intuitive et sans pouvoir masquer le déficit particulier qui les prive de leur sens plein." (PP, p. 160)

Wanneer het superstructurele zich losrukt van haar lijfelijke materialiteit, ontstaat het 'absolutum'. We stelden reeds dat Merleau in het vermijden van de vestiging van de dogmatische houding, niet in een zuiver relativisme vervalt. Hij wil echter precies tonen hoe het dogmatisme als constructie, als theoretisering, als abstractie, tenslotte zichzelf 'uitvindt' en daardoor op artificiële wijze tracht te herstellen wat het eerst heeft vernietigd : de 'relativiteit' van elk menselijk produkt aan de specifieke wijze waardoor het tot stand komt. Met andere woorden, het 'worden' is antepredicatief aan het 'zijn'. Het weten hoeft zich niet noodzakelijk tot

(vervolg van noot 50 van p. - 160 -)

het oeuvre als vereenzelviging van signifiant en signifié, waardoor de kunstenaar ook verder niets meer te maken heeft met de waarheid van zijn kunstwerk. Vanuit de indentificering van waanzin en rede-loosheid, wordt de existentie (der) kunstenaar op geen enkele manier als 'signifié' begrepen.

de aporiën van een systeendenken te laten verleiden, alsof alle betekenis nog aan de dingen moet toegedicht worden door het intellect. Doch er is reeds zin. Ons weten heeft een voorgeschiedenis die men niet door methodische listen op de tuin kan leiden. Ons geheugen is geen reservoir van inhouden als representatie van een dood verleden. Ons verleden leeft in ons, omdat wij het telkens weer aan betekenis doen toenemen bij elke thematisering van onze ervaring van de wereld.(51) In de ervaring die wij opdoen, is er reeds "un sens déjà établi". Tegenover een bewustzijnsfilosofie die het subject als constituerend opvat, stelt Merleau een existentiële filosofie die het subject opvat als 'institu-

-
- (51) In de roman 'Homo Faber' van Max Frisch (1976) is deze problematiek aan de orde. Een technisch expert van de UNESCO maakt tijdens de vlucht New-York-Caracas een noodlanding nee in de verlaten woestijn van Mexico, een gebeurtenis die op hem niet de minste indruk maakt behoudens het tijdsverlies veroorzaakt door dit 'oponthoud'. Met de grootste onverschilligheid koestert hij zich aan zijn bespiegelingen betreffende de waarschijnlijkheidstheorie en herleidt hij zijn oponthoud tot de de mathematische kansen op een dergelijk 'onwaarschijnlijk' voorval, waardoor het zich niet onderscheidt van een waarschijnlijk voorval. Zo vraagt hij zich af: "Ich habe mich schon oft gefragt, was die Leute eigentlich meinen, wenn sie von Erlebnis reden. Ich bin Techniker und gewohnt, die Dinge zu sehen, wie sie sind. Ich sehe alles, wovon sie reden, sehr genau; ich bin ja nicht blind. Ich sehe den Mond über die Wüste von Tanaulipas - klarer als je, mag sein, aber eine errechenbare Masse, die um unseren Planeten kreist, eine Sache der Gravitation, interessant, aber wieso ein Erlebnis? ... "(Frisch, 1976, p. 28) Er is hier de poging aan de orde om de beleving te reduceren tot de zuivere impressie of aandoening die echter grondig dient onderscheiden te worden van de dingen 'zoals ze zijn'. In een dergelijke oppositie van beleving en het 'spreken' daarover wordt de beleving slechts aanzien als iets particuliers; iets waartoe men niet beter kan doordringen door erover te praten, door het trachten te verwoorden, omdat de beleving niet 'vervangen' kan worden door de uitspraken erover. We zien hoe achter deze reflectie het kennisideaal van 'representatie' der werkelijkheid zich verschuilt. Want de beleving kan enkel naar die geslotenheid die haar hier toekomt te danken hebben aan het a priori (vervolg, zie infra p. - 164 -)

erend'.

"On entendait donc ici par institution ces événements d'une expérience qui la dotent de dimensions durables, par rapport auxquelles toute une série d'autres expériences auront sens, formeront une suite pensable ou une histoire, - ou encore les événements qui déposent en moi un sens, non pas à titre de survivance et de résidu, mais comme appel à une suite, exigence d'un avenir." (RC, p. 61)

Het waanbewustzijn put zich uit in het actuele, zoals een sentiment zich met de onmiddellijkheid tevreden stelt, zonder een toekomst, zonder de hoop op verdere perspectieven. (52) De institutie van een liefde bijvoorbeeld heeft echter, om in een paradox te spreken, een heel verleden vóór zich.

De vervreendingsnotie die wij opmerken in de waan heeft te maken met zowel de wereld als zichzelf. De subjectieve voorgeschiedenis van wat 'geïnstitueerd' is in onze wereld raakt in de vergetelheid wanneer het subject zich gegrepen weet door's mensens voortbrengselen die hij in de absolute nacht als wanend bewustzijn precies in hun determinerende hoedanigheid erkent.

(52) In dit verband moet Merleaus kritiek op het intuïtiebegrip, zoals hij dit in het hoofdstuk 'Interrogation et intuition' van 'Le visible et l'invisible', ontwikkelde, begrepen worden als het poneren van de noodzakelijkheid van afstand tot de objecten en tot het direct bij de objecten staan, wil men hen 'onderzoeken'. Zo zegt hij over het filosofisch onderzoek: "Elle est retour sur soi et sur toutes choses, mais non pas retour à un immédiat, qui s'éloigne à mesure qu'elle veut l'approcher et s'y fondre. L'immédiat est à l'horizon, et doit être pensé à ce titre, ce n'est qu'un restant à distance qu'il reste lui-même." (VI, p. 164)

(vervolg van noot 51 van p. - 162 -)

der fysiologie, waarbij de beleving het ondergaan van prikkeling betekent en als dusdanig inderdaad niet adequaat te verkrijgen is in het doen van uitspraken daarover.

Het blijkt echter dat onze ervaring helemaal niet zo privaat is en wij precies in het 'ter sprake brengen' van verneemde particulariteiten onze ervaring kunnen uitbreiden en er de intersubjectieve betekenis van begrijpen. Het gaat er dus geenszins om deze ervaring direct in de precisering die wij ervan kunnen geven op te roepen. Het gaat er evenwel om deze ervaring te thematiseren en ter discussie te stellen op het forum der openbaarheid, waar niets aan het 'toeval' wordt overgelaten wanneer het menselijke vormen aanneemt.

APPENDICES.

BIBLIOGRAPHIE.

1. Merleau-Ponty's oeuvre.

- SC La structure du comportement. Paris : Presses Universitaires de France, 1972, 7^eed. (1942)
- PP Phénoménologie de la perception. Paris : Gallimard, 1945.
- HT Humanisme et terreur; essai sur le problème communiste. Paris : Gallimard, 1947.
- SNS Sens et non-sens. Paris : Nagel, 1966, 5^eed. (1948)
- UAC L'union de l'âme et du corps chez Malebranche, Biran et Bergson. Paris : Librairie Philosophique Vrin, 1968. (1947 - 1948)
- MPS Maurice Merleau-Ponty à la Sorbonne; Résumé de ses cours établi par des étudiants et approuvé par lui-même. Paris : Centre de Documentation Universitaire, Bulletin de Psychologie (n° 236/tome xviii, 3 - 6), 1964. (1949 - 1952)
- RC Résumés de cours. Paris : Gallimard, 1968. (1952 - 1960)
- EP Eloge de la philosophie; et autres essais. Paris : Gallimard, collection idées, 1960. (1953)
- AD Les aventures de la dialectique. Paris : Gallimard, 1955.
- ED Existence et dialectique; textes choisis par M. Dayan (o.a. Préface à l'ouvrage de A. Hesnard - 1960). Paris : Presses Universitaires de France, 1971.
- S Signes. Paris : Gallimard, 1960.
- OE L'oeil et l'esprit. Paris : Gallimard, 1964. (1961)
- VI Le visible et l'invisible; suivi de notes de travail. établi par Claude Lefort. Paris : Gallimard, 1964.
- TM La prose du monde. Paris : Gallimard, 1969.

Vertalingen :

Phänomenologie der Wahrnehmung. Vertaald door Rudolf Boehm
Berlin : Walter De Gruyter & Co, 1966.

Phenomenology of Perception. Vertaald door Colin Smith.
London : Routledge & Kegan Paul, 1962.

Phenomenology, Language and Sociology. Uitgegeven door
John O'Neill. London : Heinemann; 1974.

Essays - Merleau-Ponty. Vertaald door Anton Monshouwer.
Utrecht/Antwerpen : Aula 450 - Het Spectrum, 1970.

2. Lectuur over Merleau-Ponty.

- Bakker, R. "De geschiedenis van het fenomenologisch denken".
Utrecht/Antwerpen : Aula 174 - Het Spectrum, 1974.
(1964)
- Bakker, R. "Merleau-Ponty. Filosoof van het niet-wetend
weten". Baarn : Wereldvenster, 1975.
- Boehm, Rudolf. "Fenomenologie van het bestaan van de mens".
Syllabus samengesteld door Benoit Angelet. R.U.G. :
cursus, academiejaar 1974-1975.
- Boehm, Rudolf. "Phänomenologie und Wahrheit bei Merleau-
Ponty". Verslag van een lezing in Leuven, 1978.
- Boehm, Rudolf. "Xiasma. Merleau-Ponty und Heidegger".
Frankfurt am Main : Durchblocke (Sonderdruck) - Vit-
torio Klostermann, 1970.
- Coolsaet, Willy. "De sociale filosofie van Merleau-Ponty".
R.U.G. : cursus, academiejaar 1976 - 1977.
- Coolsaet, Willy. "Merleau-Ponty. Lectuur van 'L'homme et
l'adversité' uit Signes". R.U.G. : cursus, academie-
jaar 1977 - 1978.
- De Waelhens, Alphonse. "Une Philosophie de l'ambiguïté.
L'existentialisme de Maurice Merleau-Ponty".
Paris/LEUven : Nauwelaerts, 1970.
- Kwant, R.C. "De wijsbegeerte van Merleau-Ponty". Utrecht/
Antwerpen : Aula 396 - Het Spectrum, 1968.
- Fontaine- De Visscher, Luce. "Phénomène ou structure ?
Essai sur le langage chez Merleau-Ponty". Bruxelles :
Facultés Universitaires Saint-Louis, 1974.
- L'Arc (Lefort, Blanchot, Gauchet, Richir, Lévi-Strauss,
Siméon, Pontalis, Castoriadis, Pingaud, Micha).
"Merleau-Ponty". Marseille/Paris : Nouveau Quartier
Latin, 1971.
- Lefeuvre, Michel. "Merleau-Ponty au delà de la phénoméno-
logie. Du corps, de l'être et du langage". Paris :
Klincksieck, 1976.
- Madison, Gary Brent. "La phénoménologie de Merleau-Ponty.
Une recherche des limites de la conscience". Paris :
Klincksieck, 1973.
- Robinet, André. "Merleau-Ponty". Paris : Presses Univer-
sitaires de France, 1970. (1963)
N.B. : volledige bibliografie van Merleaus publicaties
- Senn, Silvio. "Merleau-Ponty. Lectuur van 'Le philosophe
et son ombre' uit Signes". R.U.G. : cursus, academie-
jaar 1974 - 1975.

- Spiegelberg, H. "The Phenomenological Movement. A historical Introduction." Vol. Two. The Hague : Phaenomenologica - Martinus Nijhoff, 1971.
- Spurling, Laurie. "The philosophy of Merleau-Tonty and its relation to the social sciences". London : Routledge & Kegan Paul, 1977.

3. Literatuurlijst.

- Arendt, Hannah. "Wahrheit und Lüge in der Politik".
München : Piper, 1972.(1967)
- Ansink, J.J. "Neuropedagogiek ; neurologische aspecten van
de orthopedagogiek". Meppel: Boom, 1976.
- Bally, Gustav. "De psychoanalyse van Sigmund Freud".
Utrecht/Antwerpen : Aula 132 - Het Spectrum, 1973.
(1972)
- Barker, P.h. "Kinderpsychiatrie". Vertaald door A.G.
Jongegans-Meyer. Amsterdam/Brussel : Agon Elsevier,
1974. (1971)
- Barnes, Mary en Berke, Joseph. "Mary Barnes; two accounts
of a journey through madness." Penguin, 1974. (1971)
- Basaglia, Franco. "Wat is psychiatrie ?" Vertaald door
H. Janssen. Baarn : Ambo, 1973.
- Bastide, Roger. "Sociologie des maladies mentales".
Paris : Flammarion, 1965.
- Bertels, Kees en Nauta, Doede. "Inleiding tot het model-
begrip". Amsterdam : Wetenschappelijke Uitgeverij BV.,
1974. (1969)
- Binswanger, Ludwig. "Discours, parcours et Freud. Analyse
existentielle, psychiatrie clinique et psychanalyse".
Vertaald door Roger Lewinter. Paris : Gallimard, 1970.
(1947)
- Binswanger, Ludwig. "Wahn. Beitrage zu einer phänomeno-
logischen und daseinsanalytischen Erforschung".
Tübingen : Günther Neske Pfullingen, 1965.
- Black, Perry. "Drugs and the brain. Papers on the action,
use and abuse of psychotropic Agents". Baltimore/Mary-
land : The John Hopkins Press, 1969.
- Boehm, Rudolf. "Vom Gesichtspunkt der Phänomenologie .
Husserl-studien". Den Haag : Phaenomenologica - Mar-
tinus Nijhoff, 1968.
- Boehm, Rudolf. "Kritik der Grundlagen des Zeitalters".
Den Haag : Martinus Nijhoff, 1974.
- Boenders, Frans. "Filosofie en maatschappij; gesprekken
met ... " Antwerpen/Amsterdam : Standaard, 1974.
- Boorstin, D.J. "Het imago. Wat is er met de Amerikaanse
droom gebeurd ?" Vertaald door Gerrit Noordzij.
Den Haag : Leopold, 1969.

- Boyers, Robert. "Laing and anti-psychiatry". Penguin, 1975. (1971)
- Buelens, Jan. "Sigmund Freud, kind van zijn tijd ; evolutie en achtergronden van zijn werk tot 1900". Meppel : Boom, 1971.
- Busch, Günther. "Psychoanalyse als Sozialwissenschaft". (Mit Beiträgen von A. Lorenzer, H. Dahmer, K. Horn, K. Brede, E. Schwanenberg.) Frankfurt am Main : Suhrkamp 454, 1971.
- Claridge, Gordon. "Drugs en menselijk gedrag. Kritische studie over het gebruik van drugs bij het onderzoek naar het menselijk gedrag". Vertaald door H.J. Jonkers. Utrecht/Antwerpen : Aula 25 - Het Spectrum, 1974. (1970)
- Canguilhem, Georges. "Le normal et le pathologique". Paris : Gallien- Presses Universitaires de France, 1975. (1966)
- Carnap, Rudolf. "Schijnproblemen in de filosofie". Vertaald door Anton van den Heuvel en met een nawoord van Günther Pantzig. Meppel : Boom, 1971. (1928)
- Castoriadis, Cornelius. "L'institution imaginaire de la société". Paris : Seuil, 1975.
- Constandse, Anton. "Bevrijding door verachting". Amsterdam : Heulenhoff, 1976.
- Cooper, David. "Psychiatrie en anti-psychiatrie". Vertaald door H.J. Jonkers. Utrecht/Antwerpen : Aula 25 - Het Spectrum, 1974. (1970)
- de Batselier, Steven. "Impasse; het psychopathologisch syndroom van de normale mens". Antwerpen/Amsterdam : De Nederlandse Boekhandel.
- De Groot, A. "Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen." 's Gravenhage : Mouton & Co, 1972 (1961)
- Delpierre, Guy. "De la jalousie. Ses causes, ses conséquences, ses remèdes". Paris: Mouton, 1954.
- de Vries, J. "Etymologisch woordenboek ; waar komen onze woorden vandaan ?" Utrecht/Antwerpen : Aula 6 - Het Spectrum, 1973. (1958)
- De Waelhens, Alphonse. "La psychose. Essai d'interprétation analytique et existentielle". Louvain/Paris : Nauwelaerts, 1975. (1972)

- Dostoyevsky. "Notes from the Underground". Vertaald door Jessie Coulson. Penguin, 1972. (1864)
- Erasmus. "De Lof der Zotheid". Vertaald door J.B. Kan. Amsterdam/Antwerpen : Wereldbibliothek. (1511)
- Eysenck, H.J. "Classification and the Problem of Diagnosis". Uit : Handbook of abnormal Psychology. London : Pitman Medical Publications, 1968. (1960)
- Eysenck, H.J. "Psychologie gaat over mensen". Vertaald door A.E. Spat-Hazenberg. Utrecht/Antwerpen : Aula 524-Het Spectrum, 1974. (1972)
- Fagez, Jean-Baptiste. "Comprendre Jacques Lacan". Toulouse : Privat, 1971.
- Fanon, Frantz. "De verworpenen der aarde". Vertaald door Han Meyer. François Maspero, 1961.
- Foucault, Michel. "Geschiedenis van de waanzin". Vertaald door C.I. Heering-Moorman. Meppel : Boom, 1975 (1961)
- Foucault, Michel. "Histoire de la folie à l'age classique". Paris : Gallimard, 1972. (1961)
- Foucault, Michel. "Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical". Paris : P.U.F., 1975. (1963)
- Foudraine, Jan. "Wie is van hout...: een gang door de psychiatrie". Bilthoven : Ambo, 1974. (1971)
- Foulquié, P. en Saint-Jean, R. "Dictionnaire de la philosophie". Paris : Presses Universitaires de France, 1969. (1962)
- Freud, Sigmund. "Das Unbehagen in der Kultur". Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1972. (1930)
- Freud, Sigmund. "Zur Psychopathologie des Alltagslebens". Frankfurt am Main : Fischer, 1975. (1907)
- Frisch, Max. "Homo Faber; ein Bericht". Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1976. (1957)
- Ginsberg, Herbert en Opper, Sylvia. "Piaget's theory of intellectual development. An introduction". Englewood Cliffs : Prentice - Hall, 1969.

- Goldstein, Kurt. "Das Symptom, seine Entstehung und Bedeutung für unsere Auffassung vom Bau und der Funktion des Nervensystem. Zum Problem der Angst". Uit Selected Papers/ Ausgewählte Schriften. The Hague : Phaenomenologica - Martinus Nijhoff, 1971.
- Gutwirth, Rudolf. "La phénoménologie de J.-P. Sartre. De "L'Etre et le Néant" à la "Critique de la Raison dialectique". Antwerpen : Scriptoria/ Toulouse : Privat.
- Hochmann, Jacques. "Thesen zu einer Gemeindepsychiatrie". Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1973. (1971)
- Höweler-van Dalen, M. , Timmerman, G. en Plukker, F.R. "Gedragstherapie. Gereedschap en gebruik. Een geprogrammeerde instructie". Alphen aan den Rijn : Samson, 1973.
- Husserl, Edmund. "Die Krisis der Europäischen Wissenschaften und die Transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die Phänomenologische Philosophie". Den Haag : Husserliana, Martinus Nijhoff, 1976. (1935 - 1936)
- Husserl, Edmund. "Philosophie als strenge Wissenschaft". Frankfurt am Main : Quellen der Philosophie ed. Rudolph Berlinger/Vittorio Klostermann, 1971. (1910)
- Jacarme, Pierre. "La "Folie" de Sophocle à l'antipsychiatrie". Paris : Bordas, 1974.
- Jaspers, Karl. "Die phänomenologische Forschungsrichtung in der Psychopathologie". Uit : Gesammelte Schriften zur Psychopathologie. Berlin/Göttingen/ Heidelberg : Springer, 1963. (1913)
- Kloos, Peter. "Culturele antropologie. Een inleiding". Assen : Van Gorcum & Comp.B.V., 1974. (1972)
- Kolakowski, Letzek. "Die Gegenwärtigkeit des Mythos". München : R.Piper & Co., 1973. (1972)
- Kolsteren, A. "Vreemde woordenboek". Utrecht/ Antwerpen : Prisma 132 - Het Spectrum, 1969.
- Krüll, Marianne. "Schizophrenie und Gesellschaft". München : BSR 155, C.H.Beck, 1977.
- Kuiper, F.C. "De mens en zijn verhaal". Amsterdam : Atheneum - Polak & Van Genneep, 1976.
- Kuiper, F.C. "Hoofdsom der psychiatrie". Utrecht : Bijleveld, 1973.

- Lacan, Jacques. "Ecrits. Le champ freudien. II :
Propos sur la causalité psychique. V: D'une
question préliminaire à tout traitement possible
de la psychose". Paris : Seuil, 1966.
- Laing, Ronald. "Het verdeelde zelf; een existentiële
studie in gezondheid en waanzin". Vertaald door
L. Rijkens. Meppel : Boom; 1972. (1960)
- Laing, Ronald. "Het zelf en de anderen". Vertaald
door L. Rijkens. Meppel : Boom, 1973. (1961)
- Laing, Ronald. "Le comportement rituel chez l'homme
et l'animal. Ritualisation et comportement anor-
mal". Vertaald door Paulette Vieilhomme. Paris :
Gallimard, 1971.
- Laing, Ronald en Cooper, David. "Rede en geweld :
tien jaren filosofie van Sartre - 1950/1960".
Vertaald door L. Rijkens. Meppel : Boom, 1973.
(1964)
- Laing, Ronald. "Strategie van de ervaring".
Vertaald door L. Rijkens. Meppel : Boom, 1971.
(1967)
- Laing, Ronald en Esterson, A. "Sanity, madness and
the family". Penguin, 1973. (1964)
- Laing, Ronald. "The origins of schizophrenia. The
study of family and social context in relation
to the origin of schizophrenia". Amsterdam/
New York : Excerpta Medica Foundation, 1967.
- Lalande, André. "Vocabulaire technique et critique
de la philosophie". Paris : Presses Universitaires
de France, 1976. (1926)
- Lanteri-Laura, Georges. "Fenomenologie en psychiatrie".
Vertaald door J.C.H. Metz. Antwerpen/Utrecht :
Aula, 1968. (1963)
- Laplanche, J. en Pontalis, J.-B. "Vocabulaire de la
psychoanalyse". Paris : Presses Universitaires de
France, 1973. (1967)
- Lemoine-Luccioni, Eugénie. "Partage des femmes".
Paris : Du Seuil, 1976.
- Lévy-Leblond, J.H. en Jaubert, A. "(Auto)critique de la
science". Paris : S3 - Seuil, 1975.
- Lidz, Theodore. "Oorsprong en behandeling van schizo-
frene stoornissen". Vertaald door Jan Feudraine.
Baarn : Ambo, 1977. (1973)

- Lorenz, K. "De weerszijde der spiegel; over de evolutie der menselijke kennis". Vertaald door M.A. Verwijmeren. Amsterdam : Bloegsma, 1975. (1973)
- Mannoni, Maud. "De psychiater en zijn gek". Vertaald door H.J. Smeding. Deventer : Van Loghum Slaterus, 1976. (1970)
- Mead, Margaret. "Groei naar volwassenheid op Samoa". Vertaald door Joh. Couturier. Utrecht/Antwerpen : Aula 209 - Het Spectrum, 1974. (1965)
- Mitchell, Juliet. "Psychoanalysis and feminism". Penguin, 1976.
- Mitscherlich, Alexander. "Das beschädigte Leben. Diagnose und Therapie in einer Welt unabsehbarer Veränderungen". München : R. Piper & Co. Verlag, 1969.
- Mitscherlich, Alexander. "Freiheit und Unfreiheit in der Krankheit. Studien zur psychosomatischen Medizin 3". Frankfurt am Main : Suhrkamp 1977 (1946)
- Mitscherlich, Alexander. "Ter verdediging van de psychoanalyse. Vijf pleidooien". Vertaald door H.A. Schreuder. Amsterdam : Van Gennep, 1971. (1970)
- Mooij, Antoine. "Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse". Meppel : Boom, 1976. (1975)
- Nietzsche, Friedrich. "Zur Genealogie der Moral". In : Friedrich Nietzsche, Werke III. Frankfurt am Main : Ullstein 1976.
- Nietzsche, Friedrich. "De vrolijke wetenschap". Vertaald door Fé Hawinkel. Amsterdam : Synopsis - De Arbeiderspers, 1976. (1886)
- Pavese, Cesare. "Le métier de vivre". Vertaald door Michel Arnaud. Paris : Gallimard, 1958.
- Piaget, Jean. "Où va l'éducation ?" Paris : UNESCO, 1972. (1948)
- Piaget, Jean. "Réussir et comprendre". Paris : Presses Universitaires de France, 1975.
- Piaget, Jean. "Weisheit und Illusionen der Philosophie". Vertaald door Friedhelm Herbarth. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1974. (1965)
- Portnov, Anatoly en Fedotov, Dmitry. "Psychiatry". Vertaald door Yuri Shirokov. Moscow : MIR Publishers, 1969. (1965)

- Frick, J.J.G. en Calon, P.J.A. "Een schets van intelligentie en dementie. Tevens een bijdrage tot een existentieel-antropologisch georiënteerde neuropsychiatrie". Amsterdam/Brussel : Agon - Elsevier, 1967.
- Rifflet - Lemaire, Anika. "Jaques Lacan". Bruxelles : Dessart, 1970.
- Romme, Marius en Bauduin, Dorine. "Psychiatrische epidemiologie; over onderzoek naar de spreiding van geestesziekten : een literatuurstudie". Baarn : Basisboeken - Ambo, 1976.
- Roosens, Eugeen. "Geel. Een unicum in de psychiatrie. Mentale patiënten in de gemeenschap". Antwerpen/Amsterdam : De Nederlandsche Boekhandel, 1977.
- Ruitenbeek, Hendrik H. "Psychoanalyse en literatuur". (Kazin, Jones, Bonaparte, Oberndorf, Devereux, O.Lesser, Holland, Skinner, Trilling, Kohut) Amsterdam : Atheneum - Polak & Van Genneep, 1969. (1965)
- Rünke, H.C. "Psychiatrie". Vol. I. Amsterdam/Haarlem : Scheltema & Holkema, 1971. (1954)
- Ruo-Wang, Bao en Chelminski Rudolph. "Gevangene van Mao". Utrecht/Antwerpen : Het spectrum, 1974. (1973)
Vertaald door R.W.Th. Löbler.
- Sartre, Jean-Paul. "Critique de la raison dialectique. Tome 1 : Théorie des ensembles pratiques". Paris : Gallimard, 1960.
- Sartre, Jean-Paul. "L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique". Paris : Gallimard, 1943.
- Schatzmann, Morton en Freud, Sigmund. "De ondergang van Daniel Paul Schreber; een klassiek geval van paranoia en schizofrenie". Vertaald door G.R. de Bruin. Amsterdam : Van Genneep, 1974. (1974 - 1911)
- Schut, J. "Van dolhuys tot psychiatrisch centrum; ontwikkeling en functie". Haarlem : De Toorts, 1970.
- Sechehaye, H.A. "Dagboek van een schizofreen". Vertaald door Evelien van Leeuwen. Rotterdam : Lemniscaat, 1971. (1950)
- Sechehaye, H.A. "Terug naar het nulpunt; symbolische realisatie als geneeswijze voor de schizofreen". Vertaald door Evelien van Leeuwen. Rotterdam : Lemniscaat, 1972.

- Shakespeare, William. "Hamlet. Complete Works".
London : Oxford University, 1974. (1905)
- Skinner, B.F. "About Behaviorisme". New York :
Vintage Books, 1976. (1974)
- Skinner, B.F. "Beyond Freedom and Dignity". London :
Jonathan Cape, 1972. (1971)
- Sophocles. "Tragediën". Vertaald door Emiel de Walle.
Antwerpen : De Nederlandse Boekhandel, 1972.
- Stam, F.C. "Affectieve psychosen en depressieve syn-
dromen". Utrecht : Oosthoek, Scheltema & Holkema,
- Steiner, Claude N. "Radicale psychiatrie. Een antholo-
gie". Vertaald door Rob van Hagen. Amsterdam :
N.V.S.H., alpha-boek, Bert Bakkers, 1976. (1975)
- Stirner, Max. "Der Einzige und sein Eigentum". Stuttgart :
Phillip Reclam, 1972. (1844)
- Straus, Erwin en Natanson, Maurice en Ey, Henry. "Psychia-
try and Philosophy". Berlin : Springer, 1969.
- Sullivan, H.S. "Begrippen voor een toekomstige psychia-
trie". Vertaald door Henk van Haller. Bilthoven :
basisboeken-Ambo, 1975. (1940)
- Szasz, Thomas. "Het recht om terecht te staan. Rechts-
bedeling door psychiaters". Vertaald door H.J.
Noorderwier. Bilthoven : Ambo, 1971.
- Szasz, Thomas. "Schizophrenia. The Sacred Symbol of Psy-
chiatry". New York : Basic Books Inc. Publishers,
1976.
- Torrey, E. Fuller. "De dood van de psychiatrie". Ver-
taald door Rob van Hagen. Den Haag : Bert Bakker,
1975.
- Trimbos, Kees. "Antipsychiatrie; een overzicht". Deven-
ter : Van Loghum Slaterus, 1975.
- van den Berg, J.H. "De psychiatrische patiënt. Kleine
algemene psychopathologie op fenomenologische grond-
slag". Nijkerk, Callenbach; 1977. (1964)
- van den Berg, J.H. "Kleine psychiatrie". Nijkerk :
Callenbach, 1966.
- Vandereyken, W. "Psychiatrie". Gent/Leuven : Weteenschap-
pelijke Uitgeverij, 1970.
- Van der Pas, Alice e.a. "Gezinsfenomenen. Artikelen
over theorie en praktijk van de gezinsproblema-
tiek". Alphen a/d Rijn : Samson, 1973.

- Vedder, R. "Inleiding tot de psychiatrie". Groningen :
Wolters - Noordhoff, 1972.
- Verbeek, E. "Psychiatrie in holle en bolle spiegels; een
kritische verkenning op het gebied der antipsychiatrie".
Nijkerk : Callenbach, 1975.
- Vroon, Pieter. "Bewustzijn, hersenen en gedrag ; het in-
dividu in zijn dubbelrol van heer en knecht".
Baarn : basisboeken-Ambo, 1976.
- Wahl, François. "Qu'est-ce que le structuralisme ? Philo-
sophie 5 ; La Philosophie à l'avant et l'après du
structuralisme". Paris : Seuil, 1973.
- Waldenfels, Bernhard ; Broekman, Jan M. ; Lažanin, Ante.
"Phänomenologie und Marxismus. Band 1 : Konzepte und
methoden. Band 2 : Praktische Philosophie".
Frankfurt am Main : STW 196 - Suhrkamp, 1977.
- Watson, James D. "Molecular Biology of the Gene". Menlo
Park, California : W.A. Benjamin, 1970. (pp. 1 - 70,
pp. 230 - 254, pp. 629 - 646)
- Watzlawick, Paul ; Beavin, Janet Helmick ; Jackson, Don D.
"De pragmatische aspecten van de menselijke communi-
catie". Vertaald door G.R. de Bruin. Deventer :
Van Loghum-Slaterus, 1970. (1967)
- Watzlawick, Paul. "Is 'werkelijk' waar ? Spraakverwarring,
zinsbegoocheling en onvoorstelbare werkelijkheid".
Vertaald door G.R. de Bruin. Deventer : Van Loghum
Slaterus , 1976.
- Watzlawick, Paul ; Weakland, John H. ; Fisch, Richard.
"Het kan anders. Over het onderkennen en oplossen
van menselijke problemen". Vertaald door G.R.
de Bruin. Deventer : Van Loghum Slaterus, 1974.
(1973)
- Wertenbroek, H. "Grenzen en grensoverschrijdingen van de
psychiatrie ; wat is psychiatrie nu eigenlijk ?"
Haarlem : De Toorts, 1975.
- Wijvekate, H.L. "Methode van onderzoek". Utrecht/Ant-
werpen : Aula 399 - Het Spectrum, 1971.
- Zeegers, P. "Psychiatrie. Een handreiking voor juristen
en maatschappelijke werkers". Utrecht : Bohn, Schel-
tema & Holkema, 1977.

4. Artikels in tijdschriften en dagbladen, rapporten, cursussen, thesissen, gesprekken . . .

Apostel, Leo. "Le problème de la logique schizophrène",
Communicatie en Cognitie, 4 (juli 1969), pp.152-169.

Apostel, Leo. "Logic and schizophrenia", Communicatie
& Cognitie, 6(april 1970), pp. 2 - 27.

Apostel, Leo. "The problem of African Philosophie".
R.U.G. : cursus 1978.

De Vrees, Daniel. "Geschiedenis van de psychoanalytische
beweging : Freud, Lacan en het strukturalisme : een
beknopte historische schets." R.U.G., academiejaar
1977 - 1978.

Gesprekken met D'Haveloose L. , Beyst S. en Eerdekens J.

Hendrickx, Eric. "De ideologie van de anti-psychiatrie ;
een studie van de psychiatrische, ontologische, weten-
schapsfilosofische en politieke standpunten van de
anti-psychiatrie". R.U.G. : licentiaatsverhandeling
moraalwetenschap, 1972 - 1973.

"Medisch Maatschappelijk Werk", Praktikum N.N.W., 2° jaar,
1976-1977 (Katholiek Vormingscentrum voor Maatschap-
pelijk Werk, Gent)

Pinxten, R. "The notion 'concept' in cognitive psycholo-
gy. An overview and critical analysis". Philosophica
Gandensia 10, R.U.G., 1972.

"Psychiatrische spoedgevallen behoeven beter opvangs-
team", Standaard, 3 maart 1977.

Quintelier, Guy. "Wetenschap en Techniek. Bijdrage tot
de kritiek van een verantwoording van wetenschappe-
lijk onderzoek". R.U.G. : licentiaatsverhandeling
wijsbegeerte, 1972-1973.

Rouanet, Marc. "Lacan et Freud, expérience d'un savoir
et division du sujet", uit 'Lacan, magazine litté-
raire, 121 (februari 1977), pp. 10 - 11.

Van den Enden, Hugo. "Metafysica", college van 11 maart
1977, R.U.G.